

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTURANTURA
MƏRKƏZİ

Əmrahov Nicat Faiq oğlu

**“Beynəlxalq əməkdaşlıq sistemində ÜTT-nin rolu və onun fəaliyyətinin
normativ-hüquqi əsasları”**

MÖVZUSUNDA

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı:

050404 – “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma:

“İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

h.f.d.,dos.M.G.Zeynalov

h.f.d., b.m. , S.Z.Səbzəliyeva

KAFEDRA MÜDİRİ:

i.e.d.,prof.M.A.Əhmədov

Bakı 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIQ SİSTEMİ VƏ ÜTT.....	7
1.1. ÜTT tarixi inkişafı.....	7
1.2. ÜTT və qloballaşan iqtisadiyyat	15
1.3. ÜTT-nin əsas prinsipləri və normaları	24
II FƏSİL. ÜTT-NİN FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ.....	30
2.1. ÜTT-nin strukturu, məqsədi, funksiyaları.....	30
2.2. ÜTT-nin əhatə dairəsi və tətbiq etdiyi siyasətlər	36
2.3. ÜTT-nin ticarət razılaşmaları və onun ticarət mübahisələrinin həllində rolu.....	42
III FƏSİL. ÜTT - AZƏRBAYCAN ƏMƏKDAŞLIĞININ NORMATİV- HÜQUQİ ƏSASI VƏ İQTİSADİYYATDA ROLU	71
3.1. Azərbaycanın ÜTT ilə əməkdaşlığının istiqamətləri	71
3.2. ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatına mümkün təsiri.....	80
3.3. Xarici ticarət təşkilatlarının xarakteristikası və quruluşu	87
NƏTİCƏ.....	93
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	96

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Xarici ticarətdə müdafiəçi və liberal siyasət yanaşmaları üçün mübarizə uzun müddətdir davam edir. Ölkələr fərqli dövrlərdə fərqli xarici ticarət siyasətlərini həyata keçirmişlər. 1930-cu ildə Böyük Böhranın və II İkinci Dünya müharibəsinin itkilərindən qurtulmaq istəyən bir çox ölkələr azad ticarət təcrübəsinin seçilməsinə üstünlük vermişdir. Bu istiqamətdə görülən işlər və tədbirlər getdikcə artmağa davam etmişdir. 1980-ci illərin sonlarında ümumdünya ölçülərinə çatan bu inkişaf demək olar ki, bütün dünyanı tək bir bazar halına çevirdi.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının yaradılması ilə 1947-ci ildə GATT çərçivəsində başlanan gömrük tarifləri və kvotaları aradan qaldıraraq sərbəst ticarət tətbiqlərini genişləndirmək səyləri daha geniş əhatə dairəsinə çatdı. Hazırda ÜTT, dünya ticarətinin 97%-ə sahib olan yüz qırx səkkiz ölkənin üzvlüyünü ehtiva edən bir böyüklüyə çatmışdır. Üzv olmaq istiqamətində danışıqlarını davam etdirən 30 ölkə var. Bu ölkələr üzv olmağa başlamazdan əvvəl, müəyyən şərtləri yerinə yetirməli və üzvlüyün xərclərini və faydalarını təhlil etməlidirlər.

ÜTT-yə namizəd olacaq bir ölkə tarif tətbiqlərini yüksəltməməli, kvota tətbiqlərinə müraciət etməməli, yerli-xarici məhsul ilə xidmətlər arasında ayrım seçkilik etməməli, ən çox qənaətbəxş olan ölkənin qaydasına əsasən bütün ölkələrə eyni tariflərin tətbiq etməli, ticarət siyasətlərini şəffaflaşdırmalı, yerli bazarlarını ÜTT qaydalarına görə qorumalı, sərbəst rəqabət şəraitləri yaratmalı, ticarət problemlərini qarşılıqlı danışıqlar yolu ilə həll etməli və müxtəlif görünməz maneələri dəf etməlidir. 23 iyun 1997-ci ildə ÜTT-yə üzv olmaq istəyi ilə müraciət edən Azərbaycan Respublikasının bu istiqamətdə hazırlıqlarını davam etdirərkən bu prinsiplərə riayət etmənin xərcləri və faydaları aydın şəkildə təhlil edilməlidir.

Bretton Woods Konfransı ilə beynəlxalq bir təşkilat olaraq yaradılan və dövlətlərin qoruyucu siyasətlərdən imtina edib xarici ticarətlərini sərbəstləşdirməsi, gömrük divarlarının endirilməsi, yeni bazar imkanlarının yaradılmasına xidmət edən Ümumdünya Ticarət Təşkilatı qurulma məqsədlərinə çata bilmək üçün bu gün dünyanın 161 dövlətini öz damı altında yığmış və üzv dövlətləri əhatə edəcək

şəkildə razılaşmalarla dünya ticarətinin hüquqi bazasını və qaydalarını meydana gətirmişdir.

Qoruyucu xarici ticarət siyasətinin dünya ticarətinə azaldıcı təsiri və bunun yaratdığı iqtisadi böhranlar və rifah itkisi II Dünya müharibəsindən sonra dünya ticarətinin artırılmasını və qoruyuculuğun azaldılmasını təmin edəcək qurum və təşkilatların yaradılmasını gündəmə gətirmişdir. Bu çərçivədə 1944-ci ildə ABŞ-ın Bretton Woods şəhərində təşkil edilən yığıncaqlarda yaradılan Gömrük Tarifləri və Ümumticarət Sazişi (GATT) beynəlxalq ticarətin tənzimləməsi kontekstində müxtəlif qaydalar və müqavilələrin həyata keçirilməsinə liderlik etmişdir. Dünya ticarətinin bu gün ki hüquqi çərçivəsi böyük ölçüdə bu qaydaların nəticəsidir. 1995-ci ildə GATT-ın davamı olaraq yaradılan ÜTT dünya ticarətinin qaydalarının ortaya qoyulmasında beynəlxalq təşkilat olaraq fəaliyyətlərini davam etdirir.

Keçid iqtisadiyyatı zamanını yaşayan, inkişaf etməkdə olan ölkələr ilə dövlətlərin beynəlxalq ticarət sistemində inteqrasiyası, onların inkişaf strategiyasının əsas komponenti olub, onların öz xarici ticarətini inkişaf etdirmək, əvvəlcədən məlum və stabil ticarət şəraiti yaratmaq hüququ vardır.

Xarici ticarəti beynəlxalq normalar səviyyəsində təşkilini təmin etmək üçün ölkəmiz ÜTT-yə üzv olmaq fikrindədir. 1998-ci ilin iyul ayında respublikamız ÜTT-də müşahidəçi statusu alıb. Hazırda Azərbaycan xarici ticarət rejimi barədə memorandum hazırlamış ÜTT-yə təqdim etmişdir və yaxın zamanlarda onun ÜTT-yə üzv olmağı gözlənilir. Ölkəmizin ÜTT-yə üzv olmağı, ölkəmizə aşağıda qeyd edilən üstünlükləri qazandıra bilər:

- 1) ixrac-idxal əməliyyatları ilə məşğul olan insanlar unifikasiyalanmış hüquqi əraziyə çıxış əldə edəcək;
- 2) xarici ölkələrin tətbiq edə biləcəyi daxili vergilərin, aksizlərin, gömrük yığımlarının diskriminasiyasından qorunmaq imkanı, əngəllərin istifadəsindən qorunacaq, xarici ticarəti gələcək illərdə daha faydalı inkişaf edəcək;
- 3) ölkənin xarici ticarət və başqa maraqlarını qorumaq məqsədilə mübahisəli və münaqişəli məsələlərin həlli mexanizmindən istifadə hüququna sahib

olacaqdır.

Azərbaycan dövləti üçün sözügüdən təşkilata üzv olmağın pozitiv və neqativ nəticələrindən bəhs olunması çox maraqlıdır. Ancaq, bu vaxt əldə ediləcək uduş və itkiləri ənənəvi şəkildə ixracatçıların və idxalatçıların mövqeyindən qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur. Əlbəttə ki, hər iki halda cəmiyyətin də uduş ilə itkiləri olduğundan ona da xüsusi münasibət bildirmək olar.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın obyektı Ümumdünya Ticarət təşkilatıdır, bu təşkilatın fəaliyyətinin normativ-hüquqi əsaslarının öyrənilməsi tədqiqatın predmetini təşkil etməkdədir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. ÜTT-nin normativ hüquqi əsaslarının araşdırılması tədqiqatın məqsədini təşkil etməkdədir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıda göstərilən vəzifələrin yerinə yetirilməyi lazım gəlir:

Xarici ticarət təşkilatlarının xarakteristikası və quruluşu

- ✓ ÜTT tarixi inkişafına nəzər salmaq
- ✓ ÜTT-nin strukturu, məqsədi, funksiyalarını göstərmək
- ✓ ÜTT-nin əhatə dairəsi və tətbiq etdiyi siyasətləri araşdırmaq
- ✓ ÜTT-nin ticarət razılaşmaları və onun ticarət mübahisələrinin həllində rolunu müəyyənləşdirmək
- ✓ ÜTT-nin əsas prinsipləri və normalarını öyrənmək
- ✓ Azərbaycanın ÜTT ilə əməkdaşlığının istiqamətlərini müəyyən etmək
- ✓ ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatına mümkün təsirinin nələr ola biləcəyini təhlil etmək

Dissertasiya işinin metodu. İşin metodoloji aspektləri sistemli, inteqrasiya olunmuş yanaşma, müqayisəli və situasiya analizinin istifadəsi ilə həyata keçirilmişdir

İş yazılarkən aşağıdakı elmi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir:

- ✓ normativ-hüquqi bazanın öyrənilməsi;
- ✓ analitik metod;
- ✓ sintez.

Bundan başqa, problem üzrə nəzəri qaynaqların təhlili, müqayisə, ümumiləşdirmələr də aparılmışdır.

Göstərilən metodların köməyiylə toplanmış məlumatlar əsasında nəticə və tövsiyələr işlənmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılar hesab oluna bilər:

- ✓ ÜTT-nin əhatə dairəsi və tətbiq etdiyi siyasətləri araşdırılmışdır
- ✓ ÜTT-nin ticarət razılaşmaları və onun ticarət mübahisələrinin həllində rolu müəyyənləşdirilmişdir
- ✓ ÜTT-nin əsas prinsipləri və normaları öyrənilmişdir
- ✓ Azərbaycanın ÜTT ilə əməkdaşlığının istiqamətləri müəyyən edilmişdir
- ✓ ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatına mümkün təsirinin nələr ola biləcəyini təhlil olunmuşdur

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İşin praktiki əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, onun mühim nəzəri müddəaları, nəticələri, işlənilib hazırlanan təkliflər Azərbaycanın ÜTT-ə üzvlüyündəki anlaşılmazlıqların müəyyən edilməsində əhəmiyyətli töhfələr təmin etməyə şərait yarada bilər. Tədqiqatın nəticələri ali təhsil müəssisələrində tələbələrə tədris olunan iqtisadi fənnlərin tədrisində, buraxılış və kurs işlərinin yerinə yetirilməyində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIQ SİSTEMİ VƏ ÜTT

1.1. ÜTT tarixi inkişafı

1986-ci ilin sentyabr ayında başlayan və 15 dekabr 1993-cü il tarixində tamamlanan Uruqvay Raund (Tur) danışıqları nəticəsində 15 Aprel 1994-ci il tarixində Mərakeşdə imzalanan və 1 yanvar 1995-ci il tarixində qüvvəyə minən Yekun Sənəddə əks olunan (50, s. 144), GATT-ın davamı xüsusiyyətində olmaqla yanaşı GATT-dan daha geniş və əhatəli qurulan Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) çox tərəfli ticarət sisteminin qanuni və institusional orqanıdır. Bu təşkilat əsasən, Hökumətlərin daxili ticarət qanunlarını və tənzimləmələrini necə edəcəkləri barəsində qanuni bir çərçivə ortaya qoymaq və toplu danışıqlar və müzakirələr yolu ilə dövlətlər arasında ticarət əlaqələri inkişaf etdirmək üçün qurulan bir platforma xüsusiyyətinə malikdir. ÜTT-dən fərqli olaraq bir təşkilat xüsusiyyəti daşımayan və əqd dövlətlərarasında nəzərdə tutulan GATT-ın bu prinsiplərinin həyata keçirilməsində dövlətlərin fərqli ticarət siyasəti olması səbəbindən çətinliklər yaranmışdır [31, s.7]:

1. Ticarətdə ən əlverişli rejim qeydinə əsasən, ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması,
2. Dövlətlərin sənayelərini tarifdən kənar maneələrlə deyil, yalnız gömrük tarifləri ilə qorumaları,
3. Ticarətə zərər verməkdən qaçınılması və problemlərin görüş və danışıqlarla həll edilməsi,
4. Ticarətin liberallaşdırılması üçün bəzən tariflərin aşağı salınması [53, s.155-157].

Bu çətinlikləri aşmaq və dünya ticarətinin daha çox inkişafına qatqı təmin etmək üçün 2004-ci ildən etibarən 148 üzvü olan və mərkəzi Cenevrədə olan ÜÜT-nin əsas funksiyaları ticarət müqavilələrini icra etmək, ticarət danışıqları ilə əlaqədar forum yaratmaq, ticarət uyğunsuzluqlarını nəzərdən keçirmək, milli ticarət siyasətlərini müşahidə etmək, inkişaf etməkdə olan dövlətlər üçün texniki

yardım və təhsil imkanlarını təmin etmək və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq halında çalışmaq hesab olunur [46, s.1].

Beynəlxalq ticarətdə bir təşkilatın yaradılması 1944-ci ildə hazırlanmasına və ilk cəhdin Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı (ITO) adıyla olmasına baxmayaraq 1947-ci ildə GATT-ın qurulmasıyla bu cəhd nəticəsiz qalmışdır [51, s.213]. Əslində II Dünya müharibəsindən sonra “Bretton Woods Sistemi” olaraq da adlandırılan beynəlxalq iqtisadi nizam bu üç əsas prinsipi mənimsəmişdir: ITO-nun dəstəyi ilə “beynəlxalq ticarət!”, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) vasitəsilə “beynəlxalq pul və maliyyə məsələləri” və Beynəlxalq İnkişaf və Yenidən Qurma Bankı (Dünya Bankı). Başlanğıcda beynəlxalq ticarətin əhatəsi xaricində sayılan əmək və rəqabət kimi bir çox əhəmiyyətli ictimai problemə işarə edən ITO-nun funksiyası daha geniş nəzərdə tutulmuşdur. Bu funksiyası səbəbiylə ITO-nun qurulması üçün Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) konqresinin təsdiqindən keçməmişdir [30, s.49]. Bu səbəblə başlanğıcda yalnız mal ticarətini əhatə edən və danışıqlarla davam etdirilməsi nəzərdə tutulan GATT müqaviləsi imzalanmışdır. Bu müqavilə ÜTT daxilində digər müqavilələrlə birlikdə qüvvədədir.

Ticarət üçün funksional beynəlxalq bir təşkilat qurma ideyası XX əsrin əvvəllərinə aiddir. 1915-ci ildə siyasətçi A.A. Tenney müharibədən sonra sülhü təmin etmək üçün “Dünya Ticarət Palatası”nın yaradılmasını təklif edir. Funksionalizm beynəlxalq idarəçilərin fəaliyyət və vəzifələrinə əsaslanan düşüncənin mahiyyətidir. XX əsrin əvvəlində funksionalist yanaşma həm beynəlxalq hüquq, həm də beynəlxalq idarəetmə baxımından dəstəklənmişdir. Bunun əhəmiyyətli dəstəkçisi Manley O. Hudson, 1925-ci ildə Millətlər Cəmiyyətinin spesifik problemlərə hüquqi tənzimləmə gətirən və xalqların tələblərini qarşılıyacaq funksional dövlətlər hüququnu inkişaf etdirən bir orqan kimi qiymətləndirilməsinin lazım olduğunu irəli sürür. James A. Shalter 1921-ci ildə beynəlxalq idarəetmənin əsas prinsipinin müxtəlif hökumətlərin mütəxəssisləri arasında birbaşa əlaqə və davamlı əməkdaşlıq olduğunu bildirir. Beynəlxalq mexanizm səlahiyyətli nümayəndə heyətinə söykənən xarici təşkilatlanma olmayıb, iş vasitələrini meydana gətirən bir-biriylə əlaqəli milli təşkilatlanmalardır

(30, s. 47-48). Çox istiqamətli ticarət və ödənişlər sistemi Dünya Bankı və BVF-nin qurulmasıyla asanlaşmış, ödənişlər tarazlığının təmin edilməsi ilə möhkəm əlaqəli olan xarici ticarət maneələrinin aradan qaldırılması, qismən də olsa bu təşkilatların qatqısıyla təmin olunmuşdur. Bu mövzudakı söyləri dünya ticarətinin sərbəstləşdirmə danışıqlarının aparıldığı 1941-ci il tarixli Atlantik və 1942-ci il tarixli Lend Lease müqavilələrində görmək olar (51, s. 215). 1947-ci ildə beynəlxalq ticarət təşkilatını meydana gətirən dövlətlər bunun təsis müqaviləsinin yalnız GATT qaydaları olmayıb məşğulluq və iqtisadi tədbirlər, inkişaf və təşkilatlanma ilə əlaqədar bölmələrlə dövlətlərarası mal ticarəti müqavilələrini də ehtiva edir [30, s.47-48].

II Dünya müharibəsindən sonra başladılan milli iqtisadi inkişaf proqramları və “neo-liberal” xarici ticarət siyasəti beynəlxalq ticarətə yeni bir sürət qazandırmışdır. Neo-liberal siyasətlər çərçivəsində beynəlxalq ticarətin önündəki bütün maneələri mərhələli olaraq aradan qaldırmağı özünə əsas hədəf sayan və ÜTT-nin yerini və funksiyalarını təhvil alan çox tərəfli ticarət razılaşması olan GATT, qüvvəyə mindiyi 1948-ci ildən 1995-ci ilə qədər yarım əsrlik dövrdə dörd əsas konfrans və dörd Raund reallaşdırmışdır [52, s.1]. GATT tərəfdarları sıfır tariflərlə azad ticarət nəzərdə tutmamaqla yanaşı, GATT çərçivəsində həyata keçiriləcək turlarla sərbəst ticarətlə əlaqədar ortaq tariflərin tətbiq edilməsi seçimində razılığa gəlirlər [31, s. 5]. Başqa sözlə, bütün konfranslarda və turlarda çoxtərəfli danışıqlar “qarşılıqlı kompromis” üsulu ilə aparılmış və azad ticarətin tətbiqinə addım-addım yaxınlaşmışlar. Əslində, 1947-ci ildə orta hesabla 40% sənaye məhsulu 1960-cı illərin sonuna qədər gömrük rüsumunun dərəcəsini 10% -ə, 1990-cı ildə 5% -ə və bugünədək 3% -ə endirdi. İkinci Dünya müharibəsindən sonra təxminən 20 milyard dollar müşahidə edilən dünya ticarəti dünya istehsal səviyyəsinin illik artımın hər vahidi üçün orta hesabla 1.5 vahid artaraq 2001-ci ildə 7,6 trilyon dollardan çox olmuşdur. Bu istiqamətdə inkişafı bağlı olaraq dünyadakı ümumi ixracatın ümumi gəlirində payı 6% -dən 30% -ə yüksəldi [52, s.1].

Dünya ticarətinin liberallaşdırılmasına mühüm töhfə verən GATT ümumi və xüsusi olmaqla iki məqsədi vardı. Ümumi məqsədlər; real gəlir və effektiv tələbatın sabit inkişafı ilə dünya resurslarının tam istifadəsini təmin etmək, istehsalın və beynəlxalq ticarətin inkişafına kömək etmək üçün üzvlərinin həyat standartlarını yüksəltməkdir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün tariflərdə və ticarətdə mövcud olan ayrı seçkilik maneələrinin azaldılması GATT-in xüsusi məqsədlərini təşkil edir. Əmtəə qiymətlərinin sabitləşməsini təmin etmək və inkişaf etməkdə olan ölkələr vasitəsilə inkişaf etmiş ölkələrə sənaye məhsullarının keçməsini asanlaşdırmaq xüsusi məqsəddir. Dünya ticarətinin liberallaşdırılması üzrə gömrük tarifinin azaldılması üzrə danışıqlar uğurlu keçib. Lakin, vaxt keçdikcə azad xarici ticarət qarşısında qoyulan qeyri-tarif məhdudiyyətləri dünya ticarətinə məhdud təsir göstərmişdir [54, s.150].

GATT, beynəlxalq ticarətdə qiymət mexanizminin işini nəzərə aldığı üçün tarifdən kənar vasitələrlə qoruyuculuğa dəstək verməmiş, məqbul şərtlərdə həm bu qorumağı, həm də rəqabətin təmin etdiyi dinamikləri canlı tutmağı prinsip kimi mənimsəmişdir [51, s.218]. Eyni zamanda qarşılıqlı asılılığın artması və qloballaşma, rəqiblərinin vəziyyətlərindəki kiçik dəyişikliyə qarşı bir çox ölkədəki istehsalçıları daha əvvəlkidən daha çox həssas hala gətirmişdir. Qloballaşmadan irəli gələn qazanclar tanınarkən, xarici rəqabətə qarşı həssaslıq bəzi sənayeləşmiş dövlətlərdə proteksionist təzyiqlərin artmasına yol açmışdır [31, s.7]. Qoruyuculuğu gömrük tarifləri təmin etmək variantı istəyə bağlı ixracat məhdudlaşdırmaları sayəsində baş vermişdir, lakin bu tədbir Uruqvay Raund tərəfindən qeyri-qanuni elan edilmişdir. Anti damping və kompensasiya rüsumları ilə bağlı tədbirlərə GATT tərəfindən sanksiya qoyulmuşdur. İstehsalçıların istehsal xərclərindən aşağı satış etmələri və ya satış qiymətlərinin idxal edilən ölkədə eyni məhsulun satış qiymətindən aşağı olması vəziyyətində anti damping vergiləri tətbiq oluna bilər.

Kompensasiya vergiləri isə hökumətin ixracatını müəyyən məhsullar ilə subsidiya edərsə tətbiq oluna bilər. [31, s.8]

Əvvəlki danışıqlarda əldə olunan razılaşmaların əsas mövzusu gömrük tarifləri və qeyri-tarifli maneələrin azaldılması və sadələşdirilməsi idi. 1967-ci ildə tamamlanan Kennedy Turu, inkişaf etmiş ölkələrə istehsal sənayesi məhsulları üzrə gömrük tariflərini yarıya endirilməsini təmin etmişdi. 1979-cü ildə sona çatan Tokio Raund isə daha çox tarifdən kənar maneələr məsələsində sıxlaşaraq bu sahədə ixtiyariliyi məhdudlaşdıran bir qanunvericilik hazırlamışdır (52, s. 49). GATT tətbiq olunduqda, institusional statusda sanksiya gücü zəifləmişdir. Beynəlxalq könüllü ixrac məhdudiyyətləri istisna olmaqla, sistem çətinləşdi. Əlavə olaraq, ABŞ kimi güclü dövlətlər tərəfindən verilən xüsusi qanunlar çərçivəsində müxtəlif gömrük tarifləri və kvotalar tətbiq edilmişdir. Bu axsaqlıqlar ÜTT-nin qüvvəyə mindiyi tarixdən qırx il əvvəl Havanada nəzərdə tutulduğu kimi qanuni istiqamətdən güclü bir xüsusiyyət daşıyan ÜTT-nin qurulmasıyla azaldılmışdır. Bunda ÜTT müqaviləsini imzalayan dövlətlərin GATT-da olduğu kimi yalnız akt imzalayan tərəf olmayıb akt olmaqdan çox təşkilat üzvü olmaları təsirli olmuşdur [54, s.149].

Sənayeləşmiş dövlətlərin Uruqvay Raund razılaşmasına görə gömrük tariflərini bu an 3%-ə salmaları və tarifdən kənar maneələri böyük ölçüdə azaltmaları, inkişaf etməkdə olan ölkələrin ixracatlarına heç şübhəsiz yeni bir sürət qazandıra biləcəkdir. Buradaki əsas şərt, inkişaf edən ölkələrin dünya “ticarət” sürətinə, yəni beynəlxalq səviyyədə rəqabətə açılacaq sənaye gücünə malik olması, yəni “ticarət qatırı”nın sürətinə ayaq uydura bilən “vaqonları” istehsal edə bilər. Bu şərt yerinə yetirilmədikdə, beynəlxalq ticarət böyümə dinamikasını məhv edə bilər. 1970-ci ildə inkişaf etməkdə olan ölkələrin 5,5% ətrafında olan dünya sənaye məhsulları ixracatı içindəki payının dörd dəfə artaraq, 1993-cü ildə 22%-yə yaxınlaşması ancaq bu payın 2 / 3-sinin Uzaq Şərq ölkələrinin idarəsində olması, yuxarıda şərhə çalışdığımız şərtə əsaslanan “xarici ticarət - böyümə” əlaqəsinin bir əlamətidir [50, s.2]. Bu danışıqların əhəmiyyətli nəticələrindən biri qloballaşma üçün sürət qazandırmaqdır. ABŞ, NAFTA (Azad Ticarət Sazişi) və Uzaq Şərqi qloballaşması ticarətdə əhəmiyyətli rejimin yayılmasına gətirib çıxardı. Məsələn, Almaniyanın ABŞ-la Fransa üçün qoyduğu şərtlərlə ticarət etməsi mümkün deyil.

Fransa Birləşmiş Ştatlar deyil, ümumi bazarın üzvüdür. Eynilə, ABŞ Braziliyanın Meksikaya təmin etdiyi şərtləri təmin edə bilməz. Buna görə yeni ticarət qaydaları inkişaf etdirilməlidir. Artıq aradan qaldırılacaq çox tarif və kvotalar ləğv edilmiş [50, s.143], ticarətin liberallaşması üstünlük qazanmağa başlamışdır. Az inkişaf etmiş ölkələrin ixracı, ümumiləşdirilmiş seçimlər sisteminin tələbi ilə imtiyazlı tariflərin tətbiqi ilə münasibət (rəftar) üstünlüklərini itirəcəkləri üçün ticarətin liberallaşdırılmasından bu ölkələr zərər çəkəcəklər. [38, s.47]. Bununla belə, Uruqvay Raund xidmət sektorunu şəffaflığa əsaslanan ayrı-seçkilik etməyən və çoxtərəfli qaydalara birləşdirmək üçün bir çərçivə yaratmışdır. Xidmətlər baxımından 1970-1992-ci illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya ticarətində paylarını 11% -dən 15% -dək artırdılar. Bu sektorda liberallaşma daha da genişlənsə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin öz mənfəətlərini artıracığı gözlənilir [54, s.83]. GATT-ın həyata keçirmək niyyətində olan məqsədlərə çox oxşayan ÜTT-in bu məqsədləri genişləndirən və inkişaf etdirən xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Mal, xidmət və intellektual hüquqların qorunub inkişafını təmin etmək, dünya qaynaqlarının davamlı inkişaf hədəfinə uyğun istifadəsini həyata keçirmək, ətraf mühiti qorumaq, ən az inkişaf etmiş dövlətlərin artan dünya ticarətində iqtisadi inkişaf ehtiyacları ilə mütənasib pay əldə etmələrini təmin etmək, ticarətdə ayrı-seçkiliyi aradan qaldıran razılaşmaları etmə kimi məqsədləri var [54, s.161]

Uruqvay Raundu üç baxımdan əvvəlkilərdən fərqlidir: Biri, ABŞ-ın 1983-ci ildən bu yana xarici ticarət hesabatının kəsr göstərməsi beynəlxalq rəqabətdə ABŞ şirkətlərinin qoruma tələb etmələrinə gətirib çıxarmışdır. Bunun birinci qolu, indiki vaxtda mal ticarətinin 30%-ni meydana gətirən xidmət sektoru idi. Bu sektoru ÜTT əhatəsinə almaq planlaşdırılan tarif endirimlərindən daha çox əhəmiyyətli idi. Dünyanın ən böyük xidmət ixracatçısı -190 milyard \$ - və eyni zamanda dünyanın ən böyük xidmət çoxuna sahib olan -1994-ci ildə 60 milyard \$ olan ABŞ üçün bu mövzu xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Bunun ikinci qolu isə əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar tənzimləmələrdir. Firmaların böyük xərcləri qarşılıqları üçün istehsalçı və araşdırmaçıların tək əldən satma haqqını ya da məhsullarını digərlərinə ən azından müəyyən bir müddət lisenziya vermə haqqını

əldə etmələri qərarlaşdırılmışdır [37, s.237-238]. İkinci fərqlilik isə danışıqlara qatılan tərəflərin beynəlxalq ticarət üçün qlobal bir yanaşma mənimsəmələridir. Üçüncü əhəmiyyətli fərqlilik isə ÜTT-nin ətraf mühit kimi ticarətlə birbaşa əlaqəsi olmayan mövzuların ticarət ilə əlaqəli olmasıdır.

Beləliklə “Baş razılaşma”nın növbəti 8-ci raundu Uruqvayın Punto-delestc şəhərində açılmışdır. 8-ci raund 1986- 1994-cü illəri əhatə etmişdir. Bu raund-Uruqvay raundu adlanır. Bu raundun əsas danışıqları Cenevrədə keçmişdir. Danışıqların aparılması dövründə 590-dən artıq rəsmi iclas keçirilmişdir. Bu iclaslarda 1 500-ə qədər təklif və işçi qruplarının hazırladıqları sənədlər müzakirə obyektinə kimi təhlil edilmişdir. Bu danışıqların əsas mərkəzi aşağıdakı problemlər ətrafında qərarlaşırdı.

- Gömrük maneəçiliklərinin azaldılması;
- “Baş razılaşma” sisteminin təkmilləşdirilməsi (bir çox qeyri-tarif tədbirlərinin azaldılması və ləğv edilməsi, parça, kənd təsərrüfatı məhsulları, təbiət mənşəli məhsulların dünya ticarətinin, Baş razılaşmanın fəaliyyət dairəsinə verilməsi və s.);
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılması barədə razılaşma;
- Beynəlxalq Xidmət ticarətini tənzimləmək üçün xidmət üzrə “Baş razılaşma” işləyib hazırlamaq;
- İntellektual mülkiyyət hüququnun ticarət cəhətini aydınlaşdırmaq;
- İnvestisiya siyasəti tədbirləri.

Uruqvay raundu`nda 111 ölkə iştirak edirdi.

Beləliklə 1993-cü ilin dekabr ayının 15-də ümumdünya ticarət təşkilatı (ÜTT) yaradılması barədə yekun aktı qərara alınmışdı.

Bu akt 1994-cü il aprel ayının 15-də Mərakeşdə 120 ölkənin nümayəndəsi tərəfindən imzalanmış və təsdiq edilmişdir.

Çoxyönlü ticarət danışıqlarının “Uruqvay raundu”nun nəticələri üzrə yekun aktı aşağıdakı müddəaları özündə əks etdirir:

1. Bütün qərarları, danışıqları, bəyannamələri nəzərə alaraq Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılması razılığı;

2. ÜTT yaradılması barədəki razılığı öz aidiyyatı orqanları qarşısında dəstəkləmək və nazirliklərin bəyannamələrini qəbul etmək;

3. Üzv olan iştirakçı dövlətlər ÜTT-nin yaradılması barədəki razılıqların və ona əlavə edilən ticarət üzrə çoxtərəfli razılaşmaların təsdiq edilməsi barədə öhdəlik götürmüşlər.

4. ÜTT-nin yaradılması barədəki razılaşma bütün iştirakçıların imzalaması məqsədi ilə 2 il müddətinə açıq qalır.

5. ÜTT-nin yaradılması barədəki razılaşma çoxtərəfli danışıqların ən məhsuldar və zəruri nəticəsi hesab edilir. Uruqvay raundundan sonra Beynəlxalq Əmtəə ticarətinin liberallaşdırılması çərçivəsində 12 yeni çoxtərəfli razılaşma əldə edilmişdir. Mərakeş protokoluna (1994) əsasən İEÖ 5 il müddətinə sənaye məhsulları üzrə (yanacaqdan başqa) idxal taarif dərəcələrinin - 38%, o cümlədən ABŞ və Yaponiya 33%, Aİ 38%, Kanada 45% azaldılmasına söz vermişlər. Bundan əlavə 11 əmtəə qrupu üzrə (inşaat, kənd təsərrüfatı və tibbi avadanlıqlar, dərman preparatları, qara metallar, kağız, pivə və s.) gömrük rüsumlarının ləğv edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

1995-ci ildə ÜTT çərçivəsində bu məsələlərlə məşğul olmaq üçün bir komitə yaradılmışdır. Bu komitə, çox tərəfli ətraf mühit razılaşmaları, davamlı böyümə, ətraf mühit və ticarət, bazarlara daxilolma, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə edilən ixracatın inkişaf etdirilməsi, ölkə daxilində ticarəti qadağan edilən malların ticarəti, qablaşdırma, etiket və digər çevrilməli materialların ticarətlə əlaqədar məsələlərdə bir-birinə uyğun olmasının təmin edilməsi, onları ticarətdə mühüm bir norma halına gətirir. Bu gün həyata keçirilməyə çalışan xarici ticarət fəaliyyətinə baxıldığında, inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə görə daha üstün vəziyyətdə olduqları görülməkdədir. Çünki; sahib olduqları istehsal potensialı və istehsal tərkibi baxımından inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olanlara görə bəzən mütləq, bəzən də müqayisəli üstünlüyə sahib mövqedədirlər. Bu səbəbdən inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici ticarətdə bir çox baxımdan mənfiliklərlə qarşı-qarşıyadırlar. Mövzuya xarici ticarətdəki mənfiliklər baxımından yanaşıldıqda, mövcud olan maneələr tarif və tarifdən kənar olmaqla iki şəkildə ortaya

çıxmaqdadır. Bu mənada ekoloji meyarların də tarifdən kənar maneələr arasında iştirak etdiyi və ən əhəmiyyətliləri arasında olduğu aydın olmaqdadır. Başda intellektual mülkiyyət hüquqları olmaqla dövlətin qarşı-qarşıya qaldığı problemlər ticarətlə bir istiqamətiylə əlaqəli olub, dövlətin həm daxili, həm xarici ticarəti üzərində fəaliyyətini getdikcə artırmaqdadır.

Bu çərçivədə, danışıqlar nəticəsində çatılan bir təşkilatlanma modeli olan ÜTT-nin üç əhəmiyyətli qolu vardır: GATT, GATS (Xidmətlər sahəsində Ticarət üzrə Baş Saziş) və TRIPS (Ticarətlə Əlaqəli Əqli Mülkiyyət)

Beləliklə, ÜTT Baş Razılaşmanın hüquqi əsası kimi 1995-ci ilin yanvar ayının 1-dən fəaliyyət göstərir.

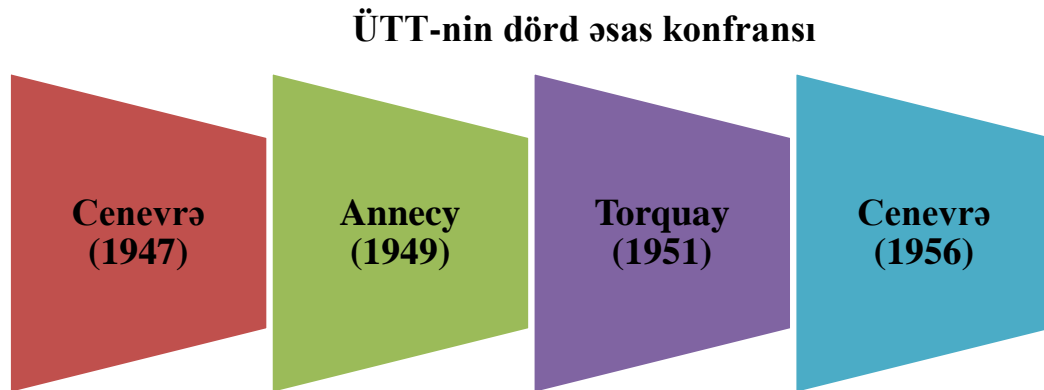
1.2. ÜTT və qloballaşan iqtisadiyyat

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) ilə Dünya Bankı qlobal iqtisadiyyatın sütunlarını təşkil edir. Bu üç qurumun təməlləri, II Dünya müharibəsindən sonra dünyanın ən mühüm iqtisadi və siyasi gücünə çevrilmiş və Birləşmiş Ştatlar tərəfindən qoyulmuşdur. IMF, dünya maliyyə bazarlarında sabitlik təmin edən üzv ölkələrin xarici ödənişlər mövzusunda qarşılaşacaqları çətinliklərə həll araşdıran zaman, Dünya Bankı öncə Avropa iqtisadiyyatının bərpasına, daha sonradan isə inkişaf etməkdə olan dövlətlərin inkişaf proqramlarına maliyyə dəstəyi təmin edəcəkdir. Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi isə ÜTT-yə buraxılmışdır.

II Dünya müharibəsindən sonra başlanan milli iqtisadi inkişaf proqramları və “neoliberal” xarici ticarət siyasətləri beynəlxalq ticarətə yeni bir təkan verdi. Neo-liberal siyasətlər çərçivəsində beynəlxalq ticarətin önündəki bütün maneələri mərhələli olaraq aradan qaldırmağı özünə əsas hədəf sayan GATT (Gömrük Tarifləri Ümumi Sazişi), yəni 1995-ci ildə ÜTT-nin yeri və funksiyalarını götürdüyü çox tərəfli ticarət razılaşması, yarım əsrlik dövrdə dörd əsas konfrans; Cenevrə (1947), Annecy (1949), Torquay (1951), Cenevrə (1956) və dörd Raund; Dillon (1960-61), Kennedy (1964-67), Tokio (1973-79) və Uruqvay (1986-93)

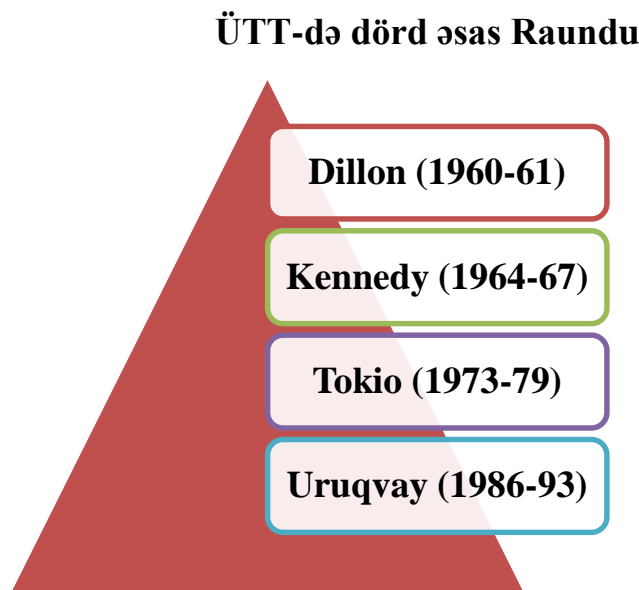
reallaşmışdır. Bu konfrans və roundlarda çox tərəfli danışıqlar “qarşılıqlı güzəşt” texnikası ilə edilmiş və sərbəst ticarət tətbiqlərinə addım-addım yaxınlaşılmışdır.

Sxem. 1.1.

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sxem 1.2

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Beynəlxalq ticarət iqtisadi inkişafın yeganə mənbəyi olmasa belə, dünya iqtisadiyyatının inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. İqtisadiyyatlarını beynəlxalq ticarətə açma biləcək bir səviyyəyə yüksəlmiş xarici ticarətə yön çevirən inkişaf etməkdə olan ölkələr, ən çox da beynəlxalq ticarətin sürətlə inkişaf dövrlərdə xarici bazarlardan faydalanıb iqtisadi böyümələrinə təcil qazandırmışlar. Başlanğıcda,

yəni XIX Əsrin ikinci yarısından I Dünya Müharibəsinə qədər keçən dövrdə, yalnız "böyükülərin iqtisadi azadlığı" mənasını verən sərbəst ticarət, yarım əsrlik bir zaman dilimində məhdud bir genişləmə ilə "orta böyüküləkdəkilər" i də içinə almışdır. Bugünün yeni sənayeləşmiş ölkələri sayılan Braziliya, Meksika və Cənubi Koreya, Tayvan, Hong Kong və Sinqapur kimi ölkələr sənayeləşmələrini böyük ölçüdə beynəlxalq ticarətə borcludurlar. Son 10-15 il ərzində bu ölkələrdə Filippin, Malayziya, İndoneziya və Tayland kimi digər Uzaq Şərq ölkələri də iştirak ediblər. [39, s.56]

Sərbəst xarici ticarət rejimi ilə iqtisadi artım arasında müsbət əlaqələr də müxtəlif beynəlxalq araşdırmalar tərəfindən təsdiqlənir. Dünya Bankı və BVF tərəfindən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə "ticarət siyasəti" və "iqtisadi artım" mövzularında edilən və 1963-1992-ci illər arasındakı otuz illik dövrü əhatə edən iş belə bir nəticəyə çatmışdır: Xaricə daha çox açıq ölkələr digərlərinə nisbətə ildə ortalama 2 ilə 6 bal arasında daha onlar yüksək iqtisadi artım əldə ediblər. Bu mövzuda Birləşmiş Millətlər tərəfindən edilən və təxminən eyni dövrü əhatə edən bir araşdırma da bənzər nəticələr verməkdədir: 1960-93 dövründə yuxarıda adı keçən və dünya iqtisadiyyatı ilə ən irəli səviyyədə inteqrasiya müvəffəqiyyətini göstərən "Asiya pələngi" 7 ölkədə adam başına ÜDM, o biri inkişaf etməkdə olan ölkələrinkindən 2 qat daha böyük bir sürətlə böyümüşdür; I qrup ölkələrdə 5 ilə vurulan adam başına gəlir, II qrup ölkələrdə ancaq 2.5 ilə vurula bilmişdir. Nəticə olaraq, 1970-ci ildə sənayeləşmiş ölkələrin adam başına ortalama gəlirlərinin yalnız 14%-nə bərabər olan bir gəlirə sahib olan Cənubi Koreya, yarım əsrdən sonra bu rəqəmi 40% -ə qədər artırdı.

Sənayeləşmiş ölkələrin Uruqvay Raund razılaşmasına görə gömrük tariflərini bu an 3%-ə salmaları və tarifdən kənar maneələri böyük ölçüdə azaltmaları inkişaf etməkdə olan ölkələrin ixracatlarına heç şübhəsiz yeni bir sürət qazandıra biləcəkdir.

Bu inkişaf Qərb Avropa və Şimali Amerika iqtisadiyyatlarının meydana gətirdiyi və özləri xaricində qalan dünyanı "xammal mənbəyi və məmul maddə bazarı" formasında müəyyən edilən ənənəvi beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə bir dəlik

aça bilmişdir. Məlumatın dövrümüzdə sürətlə yayılması, köhnə sənayeləşmiş ölkələrin keçmişdə sahib olduqları üstünlükləri zəiflədərək bu çatı daha da genişləndirib .

Xaricə açılma və dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiyanın milli iqtisadi inkişaf və böyümə vasitəsinə çevrilə bilməsi, həqiqətən də bir sıra ön şərtlərin yerinə yetirilməsi ilə mümkündür. Çünki sərbəst ticarət, ticarəti edənlərin eyni qaydalara uyğun gəlməsi və eyni vasitələrə sahib olması şərti ilə gəlir-rifah artırıcı, yəni məhsuldar bir fəaliyyətə çevrilə bilir. Onsuz da, II Dünya müharibəsindən sonra xarici ticarət vasitəçiliyi ilə dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiya olunaraq inkişaf edən ölkələr, sənaye inkişaf və növlərə təməlinə xaricə açılma siyasəti izləmişlər. Demək ki müvəffəqiyyətin yolu, ilk qloballaşma prosesində, yəni XIX əsrdə, Cənub yarım kürə dayatılmak istənən “tamamlayıcılıq” dan deyil, tam tərsinə rəqabətdən keçməkdədir. Bir başqa ifadəylə, xaricə açıq böyümə şimal yarım kürədə sənaye məhsullarına qarşılıq yalnız xammal və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edərək deyil , lakin tam tərsinə sənaye məhsulu çıxarıb Şimali yarı kürə ilə rəqabətə girməkdən keçməkdədir.

“Yeni sənayeləşmiş” və ya “görkəmli ölkələr” adlanan inkişaf etməkdə olan ölkələrdən Latın Amerikasını ölkələri və Cənubi Koreya ilk sənayeləşmə cəhdlərinə 1930-cu illərdə sənayeləşmiş ölkələr dərin bir iqtisadi qarışıqlıq yarandıqda başlamışlar.. “İdxal iqaməsinə söykənən sənayeləşmə siyasəti”, 1950-ci illərdən sonra Hindistan kimi bir sıra Asiya ölkələrində də sınaqdan keçirilmişdir. İstehsalı daxili bazarlara yönəlmiş, texnologiyası xaricdən asılı olan haqqında danışılan sənayeləri, daxili tələbin məhdud olması və ənənəvi məhsul ixracatına əsaslanan valyuta gəlirlərinin kifayət qədər artmaması nəticəsində özlərini inkişaf etdirməkdə çox böyük problemlərlə qarşı-qarşıya qalmışlar. Eyni prosesi, Türkiyə də 1970-ci illərin ikinci yarısında yaşamışdır. Qısacası, XIX əsrdə yaradılan beynəlxalq əmək bölgüsü ətrafında, inkişaf etməkdə olan ölkələrə biçilən “tamamlayıcılıq” rolu tam mənasıyla aşılammamışdır.[36, s.7]

1960-cı illərdə, daha sonra “əjdaha” deyə adlandırılacaq Uzaq Şərqi dörd ölkəsində (Hong Kong, Cənubi Koreya, Tayvan və Sinqapur) yeni bir sənayeləşmə

dalğası doğulmuşdur. Xammal yoxsulu olan və başından etibarən, dünya ticarətinin sərbəstləşməsindən də faydalanacaq ixracata söykənən sənayeləşmə strategiyası izləyən həmin ölkələr, ənənəvi idxal iqamesinə söykənən siyasətlərin qarşılaşdığı daxili tələb qeyri-kafiliyi və sənayeləşmənin maliyyə təmin edən valyuta qaynaqlarının zəifliyi-qeyri-sabitliyi kimi maneələri asanca aşabilmişdir.

1970-ci illərdə Braziliya, Meksika, Filippin, Malayziya, Tayland və 1980-ci illərdə Çin, İndoneziya, Çili, Türkiyə, Tunis və s. ölkələr isə daha əvvəlki, idxal iqaməçi siyasətlərinin məhsulu olan sənayelərə əsaslanaraq, yavaş-yavaş ancaq qərarlı bir şəkildə sənaye malı ixracatçısı ölkələr karvanına qatılmışlar.

Məhdud sayda ölkənin, xaricə açıq böyümədə göstərdiyi məhdud müvəffəqiyyət, bu anki mövcud qloballaşmanın daha çox sənayeləşmiş ölkələri əhatə edən “seçməçi bir qloballaşma” olduğu və yoxsul ölkələrin meydana gətirdiyi dünyanın o biri yarısını kənara atması gerçəyini aradan qaldırmır. Salt iqtisadi məhsuldarlıq və gəlir ölçüsünə görə işləyən qloballaşma faktı, müəyyən bir iqtisadi inkişaf səviyyəsini tuta bilməmiş ölkə, ya da bölgələri sistem xaricinə kənarlaşdırır. Halbuki ictimai bir ölçü qazandırılacaq "məşhur bir qloballaşma", R. Prebishe'in ifadə etdiyi kimi, dünyadakı mövcud iqtisadi siyasəti arasında uyğunlaşma təmin etməyi asanlaşdırarkən, dünyanın o biri yarısının da iqtisadi qloballaşma prosesinə qatılmalarını mümkün edəcək. Əks halda son otuz ildə, 30-dan 60-a yüksələn dünyadakı zəngin yoxsul gəlir fərqliliyi müəyyən bir müddət sonra birlikdə yaşamanın mümkünsüzlüyü bir nöqtəyə çatacaq.

Dünyamızda son bir neçə ildir ÜTT-nin himayəsində yayılan “sərbəst ticarət” ə qarşı qərarlı bir hərəkət meydana gəlməyə başlamışdır. Hərəkət 1999-cü ilin dekabrında ÜTT Seattle zirvəsində özünü dünyaya tanıtmaya imkanına qovuşmuş, Davos (Yanvar 2000), Bangkok (Fevral 2000), Washington (Aprel 2000), Cenevrə (İyun 2000), Praqa (Sentyabr 2000), Nice (Dekabr 2000), Sürix (Yanvar 2001), Quebec (Aprel 2001), Gotheborg (İyun 2001), Salzburg və Cenova (İyul 2001), Doha (noyabr 2001) Bruxelles (Dekabr 2001) kimi müxtəlif şəhərlərdə 7-lərin, AB, OECD ya da ÜTT kimi müxtəlif beynəlxalq quruluş ya da ölkələr

tərəfindən edilən zirvələr, konfranslar ya da Dünya İqtisadi Forumları kütləvi hərəkatlarla etiraz edilmişdir.

Dünyanın müxtəlif ölkələrindən gələn insanların meydana gətirdiyi və gedərək kütləvi bir şəxsiyyət qazanan qarşı hərəkat, yalnız ÜTT-nin liberal ticarət siyasətlərini deyil, eyni zamanda xüsusilə bugünkü forması ilə qloballaşmaya da etiraz edir. Bu məzmununda, “Dünya satılan bir mal deyil” şüarı ilə sərhədsiz bir liberalizmə qarşı çıxarkən, dünya ictimaiyyətində “Daha ədalətli və daha insani bir dünya” tələbləri yüksəlməyə başlamışdır. Bugünkü şəkliylə dünya iqtisadi sisteminə, yəni, məşhur deyimi ilə “qloballaşma” ya qarşı, müəyyən əhəmiyyətli bir reaksiya vardır. Dünyanın “o biri” yarısını xaricə buraxan və “birlikdə yaşamağı və həyat birliyi etməyi” rədd edən mövcud “seçməçi” qloballaşmaya qarşı, Başqa bir dünya mümkündür “düşüncəsi bütün dünyada əks-səda oyatdı”. [39, s.53]

Son dövrlərdə kitab, jurnal və qəzet ya da vizual mətbuatın intellektual, yəni fikri müzakirə mühitini aşaraq fiziki hərəkatə çevrilən bu reaksiya, tam insani səbəblərdən doğan romantik bir hərəkat deyil. Mövcud qloballaşmaya qarşı müxalifətin çox güclü maddi əsasları və bir sıra alternativlərin axtarışı da var. 2002-ci ildə ayaq qoyduğumuz günlərdə, dünya iqtisadiyyatında qara buludlar dolaşır. 2001-ci ilin baharında başlayan dünya iqtisadiyyatındaki yavaşlama, 11 sentyabr hücumundan sonra qeyri-müəyyən və durğun hala gəldi.

Ancaq dünya iqtisadiyyatı 2000-ci ilə böyük ümidlərlə girdi. 1997-ci ildə başlayıb, Cənub-Şərqi Asiyadan Latın Amerikaya qədər dalğa dalğa bütün yer üzünə yayılan qlobal maliyyə böhranın kölgəsi ortadan qalxmış, qlobal iqtisadiyyat yeni bir atılam müddətinə girmişdi. Dünya iqtisadiyyatının 4.7% artım tempi və ixracın 13% artması bu canlanmanın konkret göstəriciləri olmuşdur. Ancaq, yeni əsrin ilk ili dünya iqtisadiyyatı üçün tam bir xəyal qırılıqlığı yaratmış və davamlı böyümə ümidləri böyük ölçüdə qırılmışdır.

2001-ci ildə başlayan durğunluğu aradan qaldırmaq üçün ABŞ-ın faiz dərəcələrini 6%-dən, son 40 ilin ən aşağı səviyyəsi olan 2%-yə salması də meyli tərsinə çevirə bilməmişdir. Bu gün OECD ölkələrində 2002-ci ildə yalnız orta

hesabla 1% artım optimist baxımdan gözlənilə bilər. Əslində, problem 2001 və ya 2002-ci il problemi deyil. İqtisadi qeyri-sabitlik əsasında daha uzun müddətli və daha dərin struktur problemləri var. AB kimi ən inkişaf etmiş ölkələrdə belə işsizlik problemi həll olunmur, Yapon iqtisadiyyatı son beş ildir girdiyi durğunluğa aşılmamışdır, Latın Amerika ölkələri iqtisadi böhranla birlikdə yaşamaq vəziyyətindən bir cür çıxıb bilmir, Cənub-Şərqi Asiyanın "möcüzə uşaqları" maliyyə böhranının kölgəsində yaşayır, son iyirmi ildir dünya iqtisadiyyatının lokomotivi olmuş ABŞ iqtisadiyyatı da, Mərkəz Bankının rekord səviyyədə faiz endirimlərinə qarşı özünü toplaya bilmir.

Bu vəziyyətdə “yeni bir qloballaşma modeli” tələbi, həm Şimali yarı kürədə mövcud qloballaşan qaldıranları həm də qloballaşmanın xaricinə itilmiş Cənub yarı kürədə yaşayanların ortaq istəkləridir. Ancaq, yeni bir model üçün təkliflər kimi, yeni bir modeldən gözləmələr də bir-birlərindən çox dəfə fərqlidir. Cənub yarı kürə üçün əsl problem, qloballaşan iqtisadiyyata daha sıx bir şəkildə qatılı bilmək və artan dünya rifahından ticarət yolu ilə daha ədalətli bir pay almaqdır. Bu məzmununda, Şimali yarı kürənin sərhədlərini yeni sənayeləşən ya da “secilən” deyər xatırlanan ölkələrin mallarına daha çox açması və çox yoxsul ölkələrə isə sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinin başlanması üçün daimi iqtisadi və texniki yardım göstərilməlidir. [32, s.102]

İndiki vaxtda “yeni bir dünya nizamı” təklifi edənlərin təsirli qabaqcılları, mövcud dünya nizamının memarları kimi Şimali yarı kürə, yəni Şimali Amerikadan, Qərbi Avropadan ya da Avstraliya və Yaponiyadan gəlməkdədirlər. Bu vəziyyətdə yeni dünya nizamı üçün yaranan tələblər, Cənub yarı kürədən çox inkişaf etmiş cəmiyyətlərin öz ehtiyaclarına görə formalaşır. Necə ki söz mövzusu yenilikçi qruplar son ÜTT konfransında, 2001-ci ilin noyabrında Dohada, bəzi “ətraf mühit”, “səhiyyə” və “ictimai” normalara hörmət, yəni “şərti bir sərbəst ticarət” siyasətini gündəmə gətiriblər. Onsuz da, Qərbi mətbuatında qlobal iqtisadi nizamın işləyişinə qarşı inkişaf etdirilən tənqidlər də, həmişə oxşar mövzular üzərində cəmlənmişdir.

“Şərti azad ticarət” prinsipinə görə, ticarətə tərəf ölkələrin uşaq işçi və məhkumların işlədilməməsi, həmkarlar ittifaqları təşkilatlanmanın və toplu müqavilə etmənin önündəki maneələrin qaldırılması kimi ictimai və təbii ətraf mühitə zərər verən maddələrin-üsulların iqtisadi fəaliyyətlərdə istifadəsini məhdudlaşdıran ekoloji şərtlərə uyğun hərəkət etməlidir.

Sosial tərəqqi və ədalətli bölüşdürmə kimi bir sıra müsbət elementlərlə beynəlxalq əmək standartları razılaşması əvvəlcə qəbul edilə bilər. Üstəlik, aşağı qiymətə əsaslanan sənayeləşmə, xarici bazarlara açılma və iqtisadi inkişaf strategiyalarının davamlılığı da mümkün deyil. Ancaq Cənub yarı kürənin qayğısı, istismara son dərəcə açıq olan həm ictimai, həm də ətraf şərtinin inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən önlərinə yeni bir kommersion qoruma vasitəsi olaraq çıxarılacağıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin, seçilən ölkələrin ucuz əmək gücünə əsaslanan sənaye məhsulları qarşısında çətinlik çəkməyə başladığı 1970-ci illərin ilk yarısında ictimai şərt arqumentini ortaya atması və 1974-ci ildə, GATT'ın sərbəst ticarət prinsiplərinə tamamilə zidd olan Multi-Fibre Arrangement (MFA) nı tətbiq etmələri “yeni müdafiəçilik” narahatlıqlarını əsaslandırır.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatında qəbul edilməli olan ətraf mühit üçün oxşar narahatlıqlar mövcuddur. Dünyamızda ətraf mövzusunda həssaslığın son 10-15 ildir get-gedə artması, hökumətlərin bu mövzu üzərinə daha çox yönlənmələri nəticəsini doğurmuşdur. Ancaq bir neçə əsr ərzində, iqtisadi böyümə adına bütün dünyada təbii qaynaqları istədikləri kimi istifadə edən şimal yarımkürəsinin, bu gün Güney yarı kürəni dünyanın “təbii parkı” vəziyyətinə gətirəcək xüsusiyyətdə bir kommersion tənzimləmə etməsinə icazə verməmək lazımdır. Aydın ki, bu cür bir tənzimləmənin həyata keçirilməsi, Cənub yarımkürəsinin sosial-iqtisadi inkişafın məqsədlərinə zidd ola bilər.

Təbii faktorlardan asılılığı səbəbiylə əkinçilik seqmentini və kənd təsərrüfatı məhsulları ticarətini çox yaxından maraqlandıran ətraf mühit şəraiti sosial-iqtisadi inkişaf çərçivəsində nəzərdən keçirilməlidir. Əlbəttə ki, cənub yarımkürə daimi iqtisadi inkişaf adına təbii mühitin məhv edilməsindən narahat olmaya bilməz. İqtisadi inkişaf ilə ekoloji qayğıları, imkan daxilində örtməyə çalışan siyasət

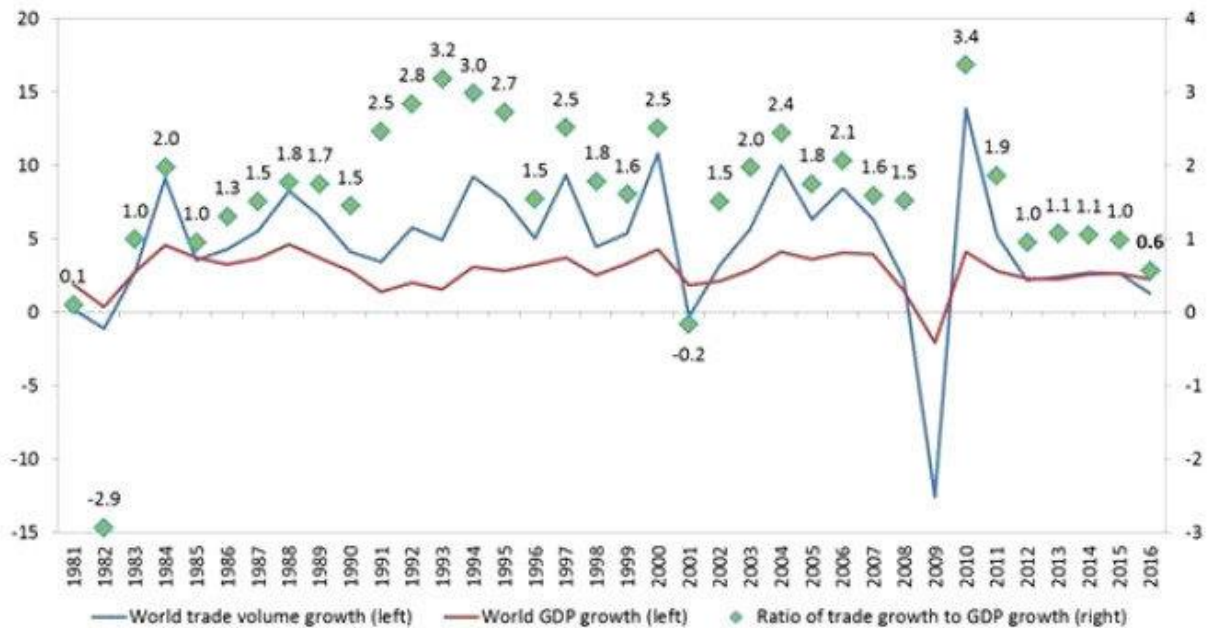
axtarışına yönəlmək, bu məzmununda “davamlı inkişaf strategiyası”nı müzakirəyə açmaq lazımdır. [33, s.17]

ÜTT 2017-ci ildə qlobal ticarət həcmnin yüzdə 2,4 artacağını proqnozlaşdırmış, 2018-ci ildə artım tempi 2.1 və 4 faiz arasında olacağını bildirmişdir.

ÜTT, qlobal iqtisadiyyatın qısamüddətli xərclərin gözlənilməzliyi və hökumətlərin qeyri-müəyyən maliyyə və ticarət siyasətləri səbəbindən böyümə sürətini bastırmaq təhlükəsi altında olduğunu xəbərdar etmişdir.

Şəkil 1.1

Qlobal ticarətin həcmi

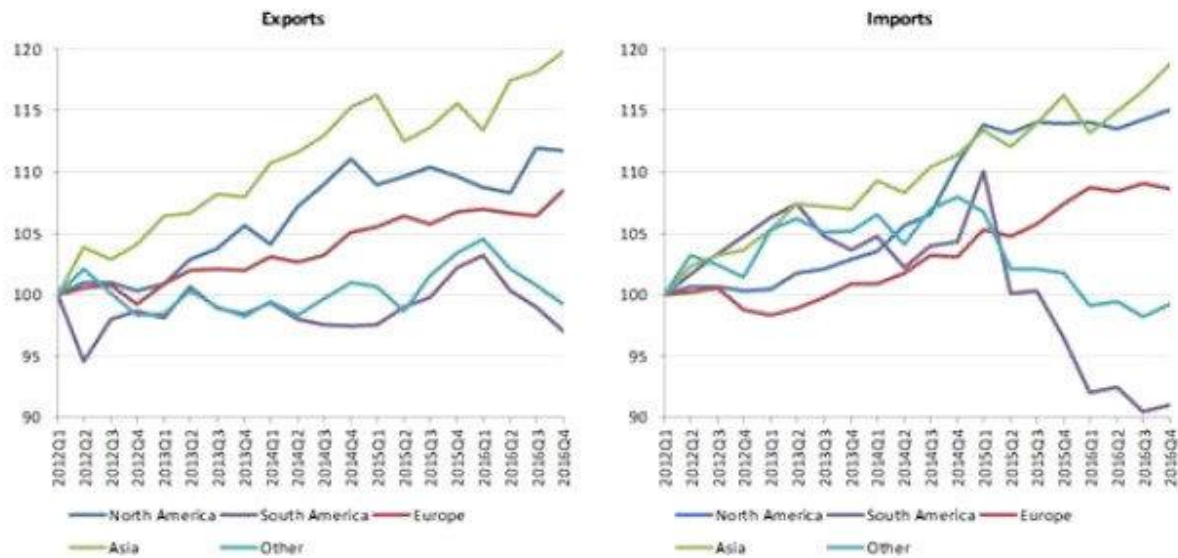

Mənbə: World Trade Organization, 2017

ÜTT dünya ticarətində 2017 və 2018-ci illərdə ticarət həcmnin yüksəlməsini, qlobal iqtisadiyyatda irəliləyişlərin gözlənildiyini və hökumətlərin doğru siyasət tətbiq etdiyini ifadə etmişdir.

Şəkil 1.2

Qlobal ticarətin müqayisəli həcmi

Mənbə: World Trade Organization, 2017

1.3. ÜTT-nin əsas prinsipləri və normaları

ÜTT - Baş razılaşmanın bütün səlahiyyətlərini yerinə yetirməklə bərabər, bir xeyli yeni razılaşmalar, müqavilələr ilə qərarları da əhatə edir. Eyni zamanda "Xidmət ticarəti üzrə Baş razılaşma" (QATS) və həm də ticarət yönündən intellektual mülkiyyət hüququ da (TRIPS) bura aiddir. ÜTT həmişə fəaliyyətdə olan beynəlxalq təşkilatdır.

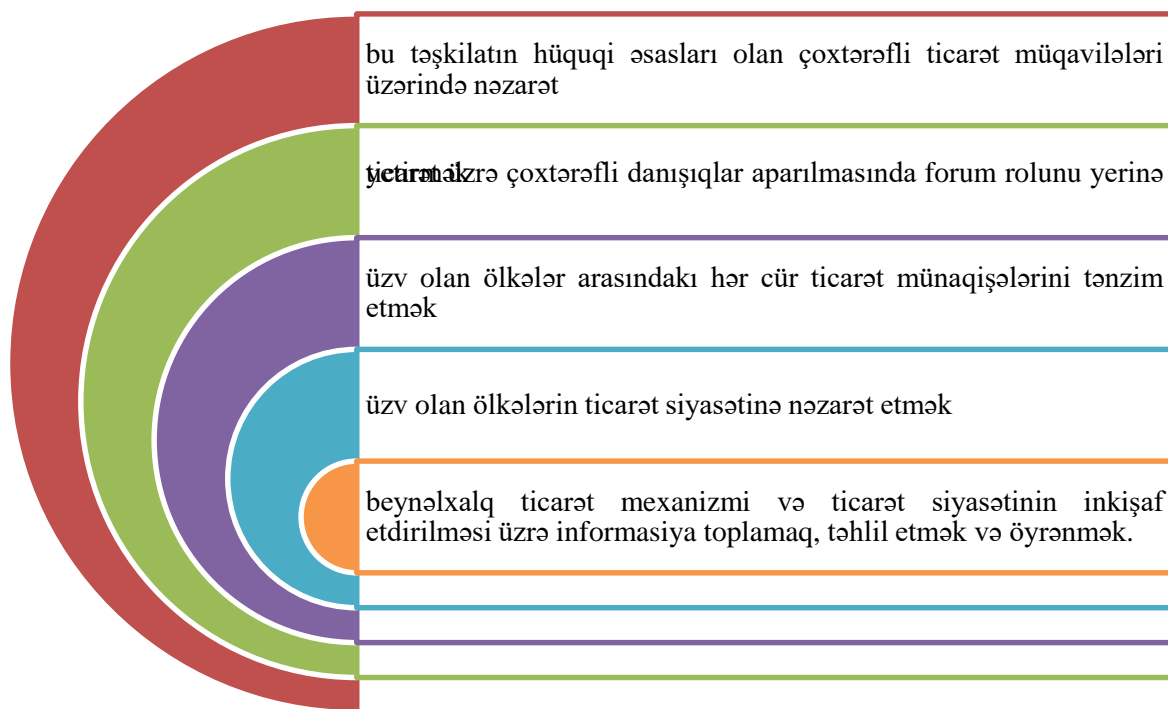
Baş razılığın bir çox sənədləri ÜTT-də dəqiqləşdirilib və tamamlanıb. Həmin sənədlərin bir çoxu üzv olan ölkələr üçün eyni şəkildə məcburidir. İndi bu təşkilatın 148 üzvü vardır. Otuzdan çox ölkə bura birləşmək üçün müraciət ediblər.

Öz tərəfdaşından fərqli olaraq ÜTT BMT-nin ixtisaslaşmış müəssisəsi hesab olunur, hüquqi şəxs statusuna sahibdir.

ÜTT-in başlıca məqsədi beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmağı, ona dəyişməz xarakter verilməyi, iqtisadi artışı təmin olunması, insanların rifah halının yüksəldilməyindən təşkil olunmuşdur.

Sxem.1.3

ÜTT-nin fəaliyyət istiqamətləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

ÜTT demək olar ki, beynəlxalq ticarət siyasətinin bütün sahələrini və ayrıca da beynəlxalq kommertiya təcrübəsinin xeyli hissəsini əhatə etməkdədir, beləki: gömrük taarifinin tənzimlənməyini; dempinq əleyhinə tənzimləmə; subsidiya ilə qarşılıqlı ödəmələrdən istifadə edilməsi; qeyri-taarif məhdudiyətləri; idxal və ixracın miqdarının tənzimlənməsi; idxal ilə ixracın qadağan edilməsi; dövlət ticarət müəssisələrinin inkişafı; gömrük ittifaqları ilə azad ticarət zonaları; daxili vergilərin toplanması qaydası; ticarətdə mühafizə tədbirləri; ticarətdə texniki maneələr; sanitariya tədbirləri; əmtəələrin mənşəyinin dəqiqliyi; xidmətlərin ticarəti; intellektual mülkiyyətin ticarəti qaydası; saxta əmtəələrin ticarəti; parça ilə paltar, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı; dövlət satınalması gerçəkləşdirilməsi; mülkü aviatexnika satışı; satış yönümlü investisiya tədbirləri;

beynəlxalq ticarət ilə azad mühit.

Standartlar, adi şərtlər altında hadisələr arasında görülən dəyişik nisbətlərin kəmiyyət əlaqələri kimi başa düşülsə tez-tez təkrarlanan və alışılan qaydalar bütünü kimi olunur [55, s. 90].

ÜTT-nin əsl missiyası ilə bağlı müzakirələr siyasi və qanuni tərəfdədir. Məsələn işçilərin hüquqları ilə əlaqədar tənzimləmənin ÜTT-yə əlavə edilməsiylə əlaqədar müzakirə səlahiyyət aşılmasını ehtiva edən bir əməliyyat deyil. ÜTT öhdəlikləri kimi müqavilədə işçilərin hüquqlarının bir çox digər məsələləri də təşkil edilə bilər. İnvestisiya, rəqabət, ətraf, yoxsulluğun azaldılması, zərərli vergi proqramları, rüşvət və əmək hərəkətliliyi kimi mövzular müqaviləyə daxil edilmişdir. Digər məsələlər ÜTT-nin öhdəliklərindən azaddır. Məsələn ÜTT qaydaları spesifik olaraq məhəlli mədəniyyətin qorunması ilə əlaqədar tədbirlər, qida təhlükəsizliyini artırma, siqaretlə və terrorizmlə mübarizə kimi qaydalara yer verir [33, s. 30].

Ticarət ilə əlaqəli normativ qaydaların yoxlanılması ÜTT normalarının aydınlaşdırılmasını tələb edir.

ÜTT-nin əhatəsini açıqlayan ÜTT müqaviləsinin 2-ci maddəsi, təşkilat, müqavilə ilə əlaqədar mövzularda üzvlər arasındakı ticarət əlaqələrinin aparılması üçün ümumi təşkilati çərçivə meydana gətirəcəyini bildirir. ÜTT-nün funksiyaları başlığında 3-cü maddəsində isə ÜTT, çox tərəfli ticarət danışıqlarını icra etmək və həyata keçirmək, çox tərəfli ticarət danışıqlarında bir forum yaratmaq, kommersiya anlaşılmazlıqların həllini həyata keçirmək üçün lazımlı qanun və prosedurları fəaliyyətə keçirmək, milli ticarət siyasətlərini müşahidə etmək və bu məqsədlərlə qlobal iqtisadi siyasət istehsalında vəzifəli beynəlxalq Valyuta Fondu və beynəlxalq İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa getmək olaraq açıqlanmışdır [41].

ÜTT müqaviləsinin başlığında tərəflər, tarifləri endirən, digər ticarət maneələrini azaldan və beynəlxalq ticarət əlaqələrində ayrı-seçkiliyi aradan qaldıran qarşılıqlı üstünlüklər ehtiva edən tənzimləmələr edəcəklərini ifadə edirlər [39, s. 31].

İlk olaraq GATT çərçivəsində alınan bu prinsiplər, əhatəsi genişləndilərək mal xaricində xidmət və əqli mülkiyyət hüquqları ilə əlaqədar ticarətə də yayılmışdır. Bunlar qısaca nəzərdən keçirilərsə (46, s.10-12)

a) *Ən əlverişli rejim*: GATT Nizamnaməsində olduğu kimi ən əlverişli rejim, ÜTT-nin də əsas normalarından biridir. GATT-ın I maddəsi (GATT, 1986) ilə ÜTT müqaviləsinə 1C no ilə əlavə TRIPS'in IV maddəsində (World Trade Organization, 2008) əhatə etdiyi bu norma, bir dövlətə tanınan ticarət asanlıığı və imtiyazların müqavilə daxilindəki digər dövlətlərə də ayrı-seçkilik güdülmədən tanınması tələb olunur. Bu praktikada beynəlxalq hüquqda bəzi istisnalar var. Tərəflər arasında gömrük vergilərini aradan qaldıran və 3-cü dövlətlərə qarşı ortaq gömrük birliyi siyasətini tələb edən müqavilələr, tərəflər arasında gömrük vergilərini ortadan qaldıran ancaq 3-cü dövlətlərə qarşı hər bir dövləti bu mövzuda sərbəst buraxan müqavilələr, sərhəd ticarəti müqavilələri, inkişaf etmiş dövlətlərin inkişaf etməkdə olanların lehinə tanındıqları seçimləri ehtiva edən müqavilələr ilə inkişaf etməkdə olan dövlətlərin yalnız bir-birləri arasındakı imtiyazlar tanındığı müqavilələr ən əlverişli rejim normasının istisnalarını meydana gətirməkdədir (Pazarcı, 1998: 178). Bu prinsip qeyri-ayrı-seçkilik prinsipinin başqa bir ifadəsidir. Bu qaydanın əsas məqsədi xüsusilə ixrac edən ölkələr tərəfindən qarşılana biləcək sürprizlərin qarşısını almaqdır. Çünki ixrac edən dövlətlərin rəqiblərinə tanınacaq imtiyazlardan əvvəldən xəbərdar ola bilmələri ancaq bu şəkildə mümkündür (51, s.218).

b) Milli rəftar (münasibət): Xarici və yerli sərmayəyə bərabər davranılması: İdxal edilən və içəridə istehsal edilən məhsul ilə xidmətlərin milli bazarda eyni kommersiya rejimə tabe tutulması prinsipi GATT-ın III maddəsi (GATT, 1986), GATS'ın 17-ci maddəsi (World Trade Organization , 2007) ilə TRIP'in 3-cü maddəsində (World Trade Organization, 2008) keçməkdədir. Bu prinsip xarici mallar və xidmətlər ölkəyə daxil olduqdan sonra tətbiq olunur.

c) Sərbəst Ticarət: Məhdudiyyətlərin müzakirələrlə mərhələli olaraq qaldırılması: İdxal qadağasını, yüksək tariflər və kvotalar kimi gömrük rəftarları kimi ticarət maneələrinin azaldılması, ticarəti təşviq etmənin əhəmiyyətli bir

vasitəsidir. ÜTT razılaşmaları, dövlətləri bu dəyişiklikləri “liberallaşma inkişaf etdirmək” vasitəsilə tədricən etməyə imkan verir. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün daha uzun müddət verilir.

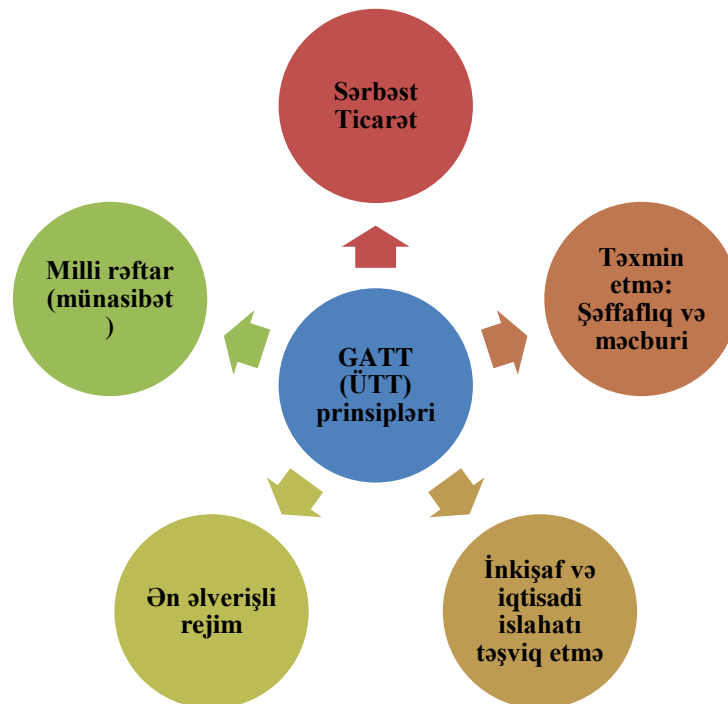
d) Təxmin etmə: Şəffaflıq və məcburi: Ticarət maneələrin artırılmamasına istiqamətli sözlər bunların azaldılması qədər əhəmiyyət daşımaqdadır. Bu mənada sahibkarlar şəffaflıq tədbirləri çərçivəsində gələcək üçün daha yaxşı planlaşdırma apara bilərlər. Bu mənada stabillik uzaqgörənliyə daha müsbət təsir göstərir.

e) Hüquqi tərəfdən rəqabəti dəstəkləmək: Sərbəst ticarətin haqsız rəqabətə gətirib çıxarmaması üçün lazımlı tədbirlərin alınmasını tələb edir.

f) İnkişaf və iqtisadi islahatı təşviq etmə: İnkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişafının təmin edilməsi üçün ÜTT sistemi elastik bir model gətirməkdədir. ÜTT-nin möhkəm qaydalarına uyğunlaşma təmin etmək və bazar iqtisadiyyatına inteqrasiyalarını reallaşdırmaq üçün başlanğıcda bu ölkələrə xarici yardım və ticarət imtiyazları kimi bir sıra imtiyazlar verə bilər.

Sxem 1.4.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının prinsipləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən sxem şəklinə salınmışdır

ÜTT bütün bu cür geniş fəaliyyətini gerçəkləşdirməkdə bir sıra prinsiplərdən istifadə edir. Həmin prinsiplərdən aşağıdakıları demək olar.

1. *Hər bir üzv olan dövlət üçün əlverişli mühitin yaranmağı, ayrı seçkiliyə yol verilməməyi.*

2. *Milli rejim prinsipi.* Bu prinsipə əsasən xarici məhsullar ilə milli məhsullara eyni vergi, sərəncam, qayda-qanun tətbiq edilməlidir.

3. *Milli sənayenin müdafiəsi prinsipi.* Bu prinsipə görə milli sənayenin müdafiəsi məqsədilə yalnız idxala olan gömrük dərəcələrini dəyişmək təsirindən istifadə etmək mümkündür. Başqa ticarət-siyasi tədbirlər, qadağalar, məhdudiyyətlər qoyulmasənə icazə verilmir.

4. *Ticarətə sabit əsas yaradılmağı.* Bu prinsipə əsasən tarif dərəcələrinə sözsüz riayət olunması nəzərdə tutulur.

5. *Ədalətli rəqabət yaradılmağına kömək etmək.* Bəzən istehsal ilə ixracata subsidiya verilməyi ilə onlar dünya bazarında bir sıra üstünlüyə sahib ola bilirlər. Belə ki, ÜTT bu cür himayədarlıq məqsədi güdən tədbirləri yolverilməz hesab etməkdədir.

6. *İdxalın miqdar cəhətdən məhdudlaşdırılmağına qadağan olunması.* Belə məhdudlaşdırmalar bu vaxta kimi kənd təsərrüfatı mallarının, parça, polad və s. maların alışına çox təsir göstərmişdir. Lakin tədiyyə balansını müdafiə etmək üçün, ölkədən xarici valyuta axınının qarşısını almaq üçün bu cür tədbirlər edilə bilər.

7. *Daimi ticarət müqavilələri bağlanmağı prinsipi.* Bu təşkilata daxil edilməyindən asılı olmayaraq müxtəlif qrup dövlətlər öz aralarında ərazi üzrə gömrük ittifaqı, azad iqtisadi zona və s. yarada bilərlər.

8. *İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün sosial şərait yaradılması prinsipi.* Bu prinsipə görə bu ölkələrin əmtəələrinin dünya bazarına çıxmağı üçün daha effektiv şərtlər tətbiq olunur.

9. *Bəzi məhsullara bir sıra istisna şərtlər qoyulmağı.* Parça, geyim şeyləri, bir çox lif çeşidləri üzrə (rəqabət qabiliyyətli inkişaf etməkdə olan ölkələrdən) idxala bir sıra kvotalar qoyulmağı nəzərdə tutulur.

II FƏSİL. ÜTT-NİN FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

2.1. ÜTT-nin strukturu, məqsədi, funksiyaları

ÜTT-nin ali qərarverici orqanı iki ildən bir yaradılan Nazirlər Konfransıdır. O təşkilata yeni üzvlərin qəbulu yeni çoxtərəfli ticarət raundlarının təşkili və onların gündəliyinin hazırlanması kimi vacib məsələlər əsasında qərarlar qəbul edir.

Konfranslar arasında ÜTT-yə üzv ölkələrin nümayəndələrinin rəhbərlərindən ibarət olan Şura rəhbərlik edir. Şura üzv ölkələrin ticarət siyasətinə nəzarət edir və onlar arasındakı mübahisələrin həlli ilə məşğul olur. Bu funksiyaları o ticarət siyasətinin təhlili ilə mübahisələrin həlli orqanları arasında bölüşdürür. Baş şuraya həmçinin üç şura tabedir: əmtəələrlə ticarət şurası, xidmətlərlə ticarət şurası, intellektual mülkiyyətlə ticarət şurası. Həmçinin ondan da üç komitə aslıdır: ticarət ilə inkişaf komitəsi; ticarət balansı ilə bağlı məhdudiyyətlər komitəsi; büdcə, maliyyə və inzibati məsələlər üzrə komitə.

Bundan başqa ÜTT-yə bir çox ixtisaslaşdırılmış komitə, işçi ilə ekspert qrupları tabedir. Onlar analitik materialların hazırlanmağı, ÜTT-nin ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı qərarlarının hazırlanması, İEOÖ-in problemləri, rəqabət şərtləri, investisiya, regional ticarət razılaşmaları ilə bağlı məsələlər və yeni üzvlərin qəbul olunması ilə məşğul olurlar.

ÜTT-nin orqanlarının fəaliyyətinin texniki təchizatını baş direktorun rəhbərliyi ilə katiblik həyata keçirir. Prinsipial məsələlərə əsasən qərarlar qəbul etməsə belə katibliyin ÜTT-də rolu böyükdür.

ÜTT-nin gündəlik fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün bir çox alt qurum yaradılmışdır. ÜTT üzvlərindən ibarət olan Baş Konsul, Nazirlər Konfransına hesabat verməkdən məsuldur. Nazirlər Şurası adından gündəlik işlər aparan Baş Məclis iki hissədən ibarətdir. Bunlar; Hər bir ÜTT üzvünün ticarət siyasətini mütəmadi olaraq nəzərdən keçirən Mübahisələrin həlli orqanı (DSB) və Ticarət Siyasəti Qiymətləndirmə Şurası (TPRB). [27, s.6]

Baş konsul öz səlahiyyətlərini üç əsas quruma vermişdir. Bunlar; Əmtəə

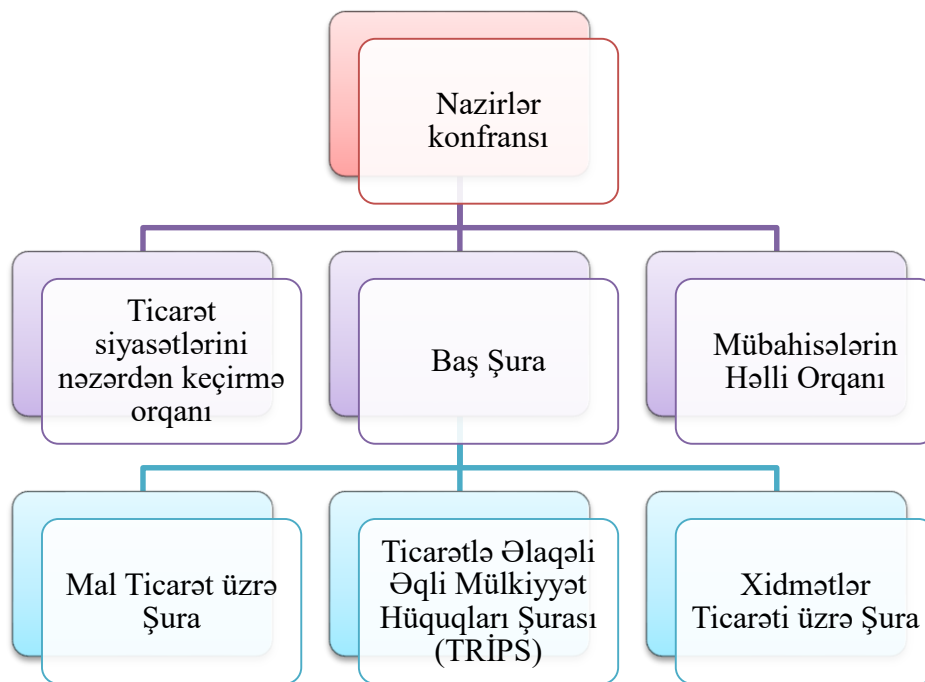
Ticarəti üzrə Şura, Xidmət Ticarəti üzrə Şura, Ticarətlə bağlı Əqli Mülkiyyət Hüquqları Şurası (TRIPS). Əmtəə Ticarəti üzrə Şura; hər bir müqavilənin öz xüsusi nəzarət orqanına malik olmasına baxmayaraq, əmtəə ticarətinə tabe olan müqavilələrin təqibi və həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Digər iki Şura, müvafiq məsuliyyət sahələrinə daxil olan müqavilələrin həyata keçirilməsini və təqibinin aparılmasına nəzarət edir və zəruri hallarda öz alt-qurumlarını yaratmağa icazə verir.

ÜTT Baş Şurası Mübahisələrin həlli orqanı (DSB) kimi çağırıla bilər və Uruqvay Raundu Yekun Aktının hər hansı bir razılaşmasından irəli gələn mübahisələr haqda qərar qəbul edə bilər. Bu səbəblə DSB, panellər qurmaq, cəzalandırmaq, verilmiş hesabatları nəzərdən keçirmək, qərarların və tövsiyələrin icrasına nəzarət etmək və tövsiyələrin yerinə yetirilməsi halında cavab vermək səlahiyyətinə malikdir.

ÜTT-nin mübahisələrin qarşısının alınması mexanizmi hər bir tərəfin mübahisənin apellyasiya şikayətinə gəlməsinə imkan verir. Şikayətlərə DSB tərəfindən təsis edilmiş daimi Apellyasiya Qurumu cavab verir. Bu Apellyasiya Orqanı ÜTT üzvlüyünü təmsil edən yeddi üzvdən ibarətdir və dörd il ərzində vəzifədə olur. Bu şəxslər heç bir hökumətə aid olmayan, hüquq və beynəlxalq ticarət sahəsində bilikli şəxslər olmalıdır.

Cenevrədə ÜTT katibliyi 450 nəfərdən ibarətdir və Baş Direktor və üç köməkçi Baş Direktor köməkçisi tərəfindən idarə olunur. Katiblik inkişaf etməkdə olan ölkələrə və xüsusən az inkişaf etmiş ölkələrə texniki yardım göstərmək üçün xüsusi məsuliyyət daşıyır. ÜTT iqtisadçıları və statistikaçıları ticarət siyasətini və performansını araşdırarkən; hüquqi ekspertlər ÜTT-nin qaydalarının tətbiqinə dair ticarət mübahisələrinin həlli üzərində işləyirlər. Katibliyin işlərinin böyük hissəsi yeni üzv müqavilələrinin təşəbbüsü və üzvlüyə münasibətdə hökumətlərə tövsiyələrin verilməsi ilə bağlıdır.[22, s.12]

ÜTT-nin büdcəsi 83 milyon ABŞ dollarıdır və ölkələrin payı ticarətdə əldə etdiyi payla müəyyənləşdirilir. ÜTT büdcəsinin bir bölməsi Beynəlxalq Ticarət Mərkəzinə (İTM) keçir.

Sxem 2.1.**ÜTT-nin strukturu**

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

ÜTT-nin başlıca məqsədi ticarətdə idxal rüsumlarının səviyyəsinin ardıcıl olaraq aşağı salınması, kəmiyyət və başqa qeyri-tarif əngəllərin aradan götürülməsi və ilk olaraq tarif üsullarından istifadə etməklə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasına nail olmaqdır.

Ümumi etibarilə beynəlxalq ticarətin təşviqi və genişlənməsini, ixracatçı təşkilatların mal və xidmət ticarəti üçün xarici bazarlara sərbəst və təhlükəsiz girişi təmin etməyi hədəfləyən ÜTT-nin məqsədlərinə, həm GATT-ın, həm də Mərakeş müqaviləsinin ön söz qisimində yer verilmişdir.[19, s.14]

GATT-in başlanğıcında razılaşmaya tərəf olan ölkələr üçün nəzərdə tutulan məqsədlər aşağıdakılardır: [22, s.14]

“... Hökumətləri,

Ticarət və iqtisadi məqsədlər baxımından əlaqələr; həyat standartlarını artırmağı, tam məşğulluğu təmin etməyi, real gəlir və tələb həcmi yüksək nisbətdə və sabit şəkildə artırmağı, dünya qaynaqlarından tam istifadəni inkişaf etdirməyi və malların dövriyyəsinə və istehsalını artırmağı güdərək icra etmələri

lazım olduğunu qəbul edərək,

Beynəlxalq ticarətdə ayrı-seçkilik tətbiqlərinin qaldırılmasına və tariflər ya da tarifdən xaric maneələrin böyük nisbətdə azaldılmasına istiqamətli qarşılıqlı və müştərək fayda təmin edən tənzimləmələr edərək bu məqsədlərə qatqı təmin etməkdə qərarlı olaraq ...

Onlar nümayəndələri vasitəsilə razılığa gəliblər.”

Digər tərəfdən, Mərakeş müqaviləsinin ön sözündə isə, razılığa tərəf ölkələrin əldə etməyi hədəflədikləri məqsədlər ÜTT-nin məqsədləri olaraq ortaya qoyulmaqdadır. ÜTT-nin Mərakeş Sazişi çərçivəsində göstərilən məqsədlərini qısaca aşağıdakı şəkildə yekunlaşdırmaq mümkündür:

1. Tərəflərin yaşayış xərclərini azaldaraq yaşayış standartlarını artırmaq,
2. İqtisadi artımı dəstəkləməklə tam işlə təmin etmək,
3. Real gəlir və tələb həcmində böyük və sabit artım təmin etmək,
4. Ümumdünya sərvətlərinin davamlı inkişaf məqsədlərinə uyğun olaraq istifadə edilməsi çərçivəsində mal və xidmətlərin istehsalını genişləndirmək,
5. Müxtəlif iqtisadi səviyyələrdə ölkələrin ehtiyac və narahatlıqlarını ödəmək üçün mövcud resursları inkişaf etdirmək.

Gördüyünüz kimi, iki sazişin məqsədi və məzmunu əsasən eynidir. Ancaq, Mərakeş Anlaşmasında göstərilən məqsədlərdə GATT çərçivəsində iştirak edən beynəlxalq ticarətdə ayrı-seçkilik tətbiqlərinin qaldırılmasına və tariflər ilə tarifdən xaric maneələrin böyük nisbətdə azaldılması istiqamətindəki sərbəst ticarəti ön plana çıxaran məqsədə yer verilməmişdir. Bundan başqa, GATT çərçivəsində bu məqsədlərə çatılması üçün cüt tərəfli və ortaq faydalı tənzimləmələr edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Digər tərəfdən, GATT-da iştirak etməməsinə baxmayaraq ÜTT-nin qurulması ilə bağlı Mərakeş Anlaşmasında əlavə olunan bəzi məqsədlərin olduğu gözə dəyir. Bu məqsədlər aşağıdakı şəkildədir:

1. Xidmət ticarətini artırmaq,
2. Davamlı inkişaf hədəfi istiqamətində ətraf mühiti qorumaq və mühafizə etmək,

3. Xüsusilə ən az inkişaf etmiş ölkələr olmaqla İEOÖ-lərin iqtisadi inkişaf ehtiyaclarıyla mütənasib olaraq beynəlxalq ticarətdə müəyyən bir böyümə nisbətini zəmanətə almasını təmin etmək.

ÜTT məqsədlərinə, Mərakeş Razılaşması ilə yuxarıda ifadə edilən xidmət ticarətinə yönəlmiş məqsədin əlavə olunması, GATT-ın yalnız mal ticarətini əsas götürməsinin, buna qarşılıq ÜTT-nin mal ticarəti ilə yanaşı xidmət ticarətini və əqli mülkiyyət hüquqlarını da nəzərdən keçirməsinin təbii bir nəticəsidir. Bu məqsədlər çərçivəsində ÜTT, dövlətlərin bir araya gələrək ticarət və ticarətlə əlaqədar mövzuları müzakirə etdikləri bir platforma olması səbəbiylə qlobal bazda əhəmiyyətli bir aktyordur.

Beynəlxalq ticarət sisteminin tənzimləyici orqanı olan ÜTT-nin məqsədlərinə çatması üçün istifadə edəcəyi müxtəlif və geniş funksiyaları mövcuddur.

ÜTT-nin funksiyalarına Mərakeş Müqaviləsinin III. Maddəsində toxunulmuşdur. Sözügedən maddənin ilk üç bəndində ÜTT-nin üzv ölkələr arasında beynəlxalq ticarət siyasəti və bu siyasətin tənzimlədiyi müqavilələr çərçivəsində həyata keçiriləcək müzakirələr üçün şərait yaratma və bir forum yaratmaq roluna vurğu edilmişdir. Bu müzakirələr ÜTT çərçivəsində mövcud olan siyasətlər və tənzimləmələrlə bağlı olmaqla yanaşı, gələcəkdə faydalı hesab olunan məsələlər haqqında da olur.(23, s.21)

Əlaqədar maddənin dördüncü abzasında isə, ÜTT-nin müqavilə çərçivəsində təşkil olunan ticarət siyasətlərini, Ticarət siyasəti icmalı mexanizmi (The Trade Policy Review Mechanism- TPRM) ilə müəyyən vaxtlarda müşahidə edilməsinin zəruriliyini vurğulanmışdır. ÜTT-nin bu funksiyası ticarət siyasətinin şəffaflığını təmin edir və yada salınan siyasətlərin statik bir quruluşda deyil, zəruriliyi halında yenilənmə və ya dəyişdirilmə imkanı olduğuna işarə edir.

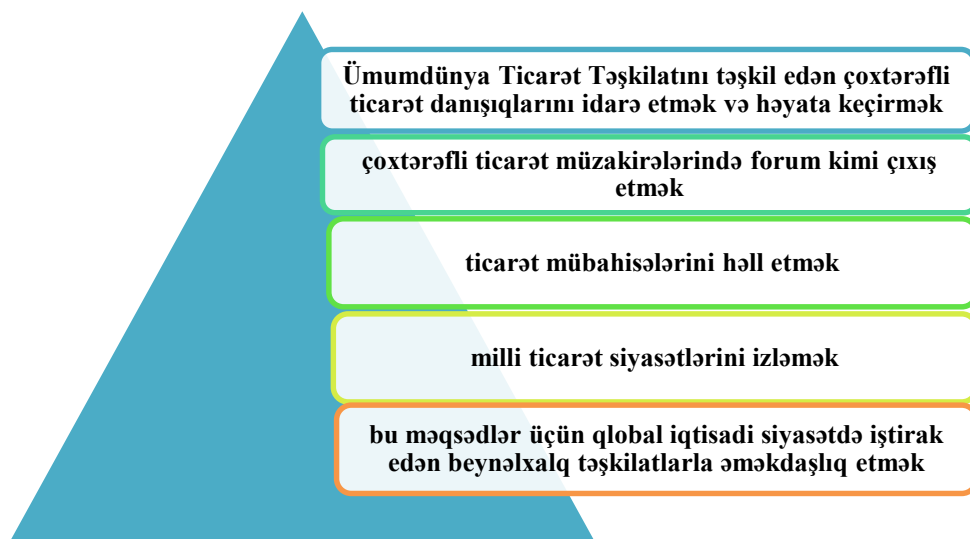
Mərakeş Sazişi çərçivəsində ÜTT-nin funksiyalarına yer verilmiş, ancaq çərçivə dar tutulmuşdur. Əsasən ÜTT-nin funksiyaları daha böyükdür. Məsələn, Maddə 3.5-də ÜTT-nin əməkdaşlıq qurması lazım olan beynəlxalq qurumlar kimi yalnız BVF ilə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (IBRD) və onlara tabe

olan qurumları sayılmışdır. Ancaq, ÜTT sadalanlardan başqa qurumlar, hökumətlər və bənzərləri ilə əməkdaşlıq etməlidir. Yəni, ÜTT-nin funksiyaları yalnız bu müqavilə çərçivəsində məhdud deyil, müasir şərtlər çərçivəsində genişləndirilir.

Bu çərçivədə, ÜTT-nin rəsmi internet səhifəsində yer verilən funksiyalara da baxmaqda fayda var. Bu səhifədə, ÜTT-nin funksiyaları aşağıda bildirildiyi şəkildə yekunlaşdırılmışdır: [41]

1. Ticarət danışıqları üçün bir forum yaratmaq və müəyyən intervallarda bu müzakirələri yeniləmək,
2. ÜTT üzvü olan ölkələr arasında ticarət müqavilələrini idarə etmək,
3. Ticarət axınlarının sağlam olaraq davam etməsini təmin etmək məqsədilə üzv ölkələr arasında həyata keçirilən müqavilələrdən irəli gələn qarşıdurmalarda münaqişələri həll etmək, problemlərə münasibətin əsasları yaratmaq,
4. Ticarət siyasətləri tətbiq etmələrini nəzərdən keçirmək və zəruri hallarda yeni tənzimləmələr aparmaq, siyasətlərin şəffaflığını təmin etmək,
5. Ticarət siyasətləri mövzusunda inkişaf etmələrinə kömək göstərilməsi, ticarət yerlərinin yaradılması, varsa artırılması, ya da ticarət imkanlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində İEOÖ-lərə dəstək təmin etmək məqsədilə texniki standartlar tətbiq etmək və üzv ölkələrin hökumətlərinə yönəlik təhsil proqramları keçirmək,
6. Digər beynəlxalq təşkilatlarla, hökumət qeyri-neft təşkilatlarla, parlamentlərlə, KIV-lə və ictimaiyyətlə əməkdaşlıq etmək.

ÜTT-nin əsas funksiyaları

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2.2. ÜTT-nin əhatə dairəsi və tətbiq etdiyi siyasətlər

1 Yanvar 1995-ci ildən başlayaraq GATT prosesinin almış olduğu yeni ölçü, əvvəlki dövrlərlə sonrakı dövrlərin fərqli adlandırılmasına səbəb olmuşdur. 1947-ci ildən bəri gələn, həm bir təşkilat, həm də qanun qoyan bir saziş olan keçmiş GATT “GATT 1947” olaraq adlandırılarkən, ÜTT-nin ortaya çıxması ilə fərqli ölçü qazanan yeni GATT isə “GATT 1994” olaraq adlandırılmışdır. GATT 94 daha geniş olub, həm GATT 47-ni əhatə etməklə, həm də ÜTT-ni əhatə edir.

Uruqvay Müzakirələrinə qədər ilk 7 roundda, tək-cə emal sənaye məhsulları müzakirə mövzusu edilərək tarif güzəştləri təmin edərəkən, ÜTT-də; Kənd təsərrüfatı məhsulları, xidmətlər, əqli mülkiyyət haqları, ticarətlə bağlı sanksiya tədbirləri və ticarət siyasətlərini nəzərdən keçirmə mexanizmi müzakirə çərçivəsinə alınmışdır. Bundan başqa, daha əvvəl müqavilə çərçivəsində olmayan və Tokio Round sonunda qəbul olunan və riayət edilməsi ixtiyari olan Subsidiyalar və Kompensasiya Vergi Tədbirləri, Ticarətdə Texniki Maneələr, İdxal Lisenziyaları Proseduru, Dövlət satınalmaları, Gömrük qiymətləndirilməsi və Anti - Damping Razılaşmaları ÜTT-nin əhatə dairəsinə daxil edilərək uyğunluq zəruriliyi

gətirmişdir. Yenə (TURXAN, 2001), müqavilə çərçivəsində yer alan məsələlərdə çıxan münaqişələrin həlli üçün müvafiq mexanizmlər gücləndirilərək appelyasiya qurumu yaradılmışdır. [27, s.28]

ÜTT Nazirlər Konfransı, GATT Baş Assambleyası ilə eyni funksiyaları yerinə yetirir. ÜTT-nin təşkilindən bu günə qədər altı Nazirlər Konfransı keçirilmişdir. Bunlar; Dekabr 1996-Singapur, May 1998-Cenevre, Dekabr 1999-Seattle, Noyabr 2001-Doha, Sentyabr 2003-Cancun və Dekabr 2006-Hong Kongdur. Nazirlər Konfransına bağlı olaraq “Ticarət Siyasətlərini Nəzərdən Keçirmə Orqanı” və “Mübahisələrin Həlli Orqanı” mövcuddur. Münaqişələrin Həlli Orqanına bağlı olaraq çalışan “Mübahisələrin Həlli Panelləri” və “Apelyasiya Orqanı” var. Dünya Ticarət Təşkilatında qərarlar bütün üzvlər tərəfindən yekdilliklə olunur. Səs çoxluğu da aid olmaqla birlikdə bu şəkildə çox nadir qərar qəbul olunur.

Eyni şəkildə tarifdən kənar maneələrin tarifə çevrilməsi də ÜTT-nin əhatə dairəsindədir. ÜTT sazişi ilə, əvvəlkilərdən fərqli olaraq, subsidiyalara (maliyyə yardımları) bir tərif gətirilmiş və eləcə də “spesifik” subsidiya (“Specific” Subsidy) anlayışı ortaya qoyulmuşdur. Buna görə əgər bir subsidiya, yalnız bir firmaya, bir sənaye və ya bir firma və ya sənaye qrupuna tətbiq olunursa bu cür subsidiyalara “spesifik” subsidiya deyilir. Saziş subsidiyaları üç kateqoriya altında toplayır. Bunlar; “qadağan olunmuş “(Prohibited) subsidiyalar,” şikayət edilə bilən” (Actionable) subsidiyalar və “şikayət edilə bilməyən” (non-actionable) subsidiyalardır. Əsasən sazişə görə heç bir üzv ölkənin subsidiyalar yolu ilə digər üzv ölkənin mənfəətinə zərər verməməlidir. Subsidiyaların, qanuni və ya faktiki olaraq “ixrac çıxışına” və ya “yerli gəlirə (maliyyə) istifadə” edilməsi şərtinə bağlanması, qadağan olunmuş subsidiyaları yaradır. Bir üzv ölkənin tətbiq etdiyi subsidiyalar başqa bir üzv ölkənin mənfəətlərini əks istiqamətdə təsir edirsə və ya yerli sənayeyə zərər verirsə və ya haqsız yerə “ciddi zərər vermə” söz mövzusu isə, bu cür subsidiyalar şikayət edilə bilən (qarşı tədbir almaq) subsidiyalardır. Bir məhsula verilən subsidiyaların cəmi, o məhsul dəyərinin 5%-ini keçirsə “ciddi zərərə uğrama”nın mövcud olduğu qəbul edilir. “Yaşıl İşıq Subsidiyası” kimi də

ifadə edilən geri qalmış bölgələrə edilən yardımlar, araşdırma-inkişaf etdirmə və ətraf mühiti qoruma məqsədli subsidiyalar, şikayət edilə bilməyən (qarşı tədbir görməyi tələb etməyən) subsidiyalardır.[28, s.24]

ÜTT üzvlərinin təxminən dördə üçü inkişaf etməkdə olan, az inkişaf etmiş ölkələrdən ibarətdir. Bütün ÜTT sazişləri, inkişaf etməkdə olan, az inkişaf etmiş ölkələr üçün müqavilələrin və öhdəliklərin həyata keçirilməsi üçün daha uzun müddətli zaman periodu, ticarət imkanlarını genişləndirəcək tədbirlər kimi xüsusi şərtlər ehtiva edir.

Diagram 2.1

ÜTT üzvlərinin sayında artım 1996-2016-cı illər

Mənbə: World Trade Organization 2017

GPA (Grade Point Average.), ÜTT çərçivəsi daxilində çoxtərəfli sazişdir. Qoşulma ilə maraqlanan hər bir ÜTT-nin üzvləri mövcud GPA partiyaları ilə

razılaşdırılacaq şərtlərə əsasən üzvlük üçün müraciət edə bilərlər. Qoşulma danışıqları, namizədin qanunvericiliyin, tənzimləyici və siyasət çərçivələrinin mövcud hissələrinin GPA ilə tam uyğunluğunu təmin etmək və bazarda əldə olunan öhdəliklərə dair danışıqlar, yəni beynəlxalq müsabiqəyə qədər açılacaq namizədin satınalma bazarının elementləri ilə nəzərdən keçirilir. Ötən onillikdə GPA üzvlüyünün davamlı artımına şahid olduq (baxın: diaqram 2.1)

Dohada keçirilən 2001-ci Nazirlər Konfransı inkişaf etməkdə olan ölkələrlə bağlı məsələlərdə tənzimləmələr gətirmişdir. Bu səbəblə Dohadakı yeni bazarlıq danışıqları “İnkişaf Roundu” kimi təsvir edilə bilər.

1997-ci ildə, ən az inkişaf etmiş ölkələrə ticarət qüvvələrini artırmaları və bir sıra əlavə ixtiyari bazara giriş qaydaları çərçivəsində yardım etmək üçün altı hökumətlərarası qurumu əhatə edən “birləşdirilmiş çərçivə” yaradılmasını təmin edən yüksək səviyyədə ticarət girişi və texniki yardım iclası keçirilmişdir.[26, s.4]

ÜTT tərkibində inkişaf etməkdə olan ölkələrin xüsusi ehtiyaclarını araşdıran bir komitə və onun altında da ən az inkişaf etmiş ölkələrlə bağlı alt komitə yer alır. Bu komitənin vəzifələri sazişlərin həyata keçirilməsi, texniki əməkdaşlıq və inkişaf etməkdə olan ölkələrin qlobal ticarət sistemində daxil olmasının artırılmasıdır.

Texniki Yardım və Təhsil: ÜTT, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə illik olaraq təxminən 100 ədəd texniki əməkdaşlıq işi təşkil edir. Regional seminarlar xüsusilə Afrika ölkələri olmaqla dünyanın bütün bölgələrində müntəzəm olaraq aparılır. Həmçinin mərkəzi planlaşdırmadan bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində olan ölkələrin rəsmiləri üçün təhsil proqramları keçirilir.

İnkişaf etməkdə Olan Ölkələrə Xüsusi və Fərqli Münasibət Göstərilməsinə Dair Müddəalar:

ÜTT Sazişləri, inkişaf etməkdə olan ölkələrə xüsusi və fərqli münasibətin genişləndirilməsini nəzərdə tutan müddəalar ehtiva edir. Bu müddəalar ümumi olaraq üç kateqoriyaya bölünür:

- ❖ Ölkələrin, inkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələrin ticarətini asanlaşdıran tədbirlər görmələrini tələb edən müddəalar;

- ❖ İnkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələrə ÜTT sazişləri tərəfindən gətirilən öhdəliklərin qəbul edilməsində elastiklik təmin olunması;
- ❖ İnkişaf etməkdə olan və lap az inkişaf etmiş ölkələrin sazişləri qüvvəyə qoya bilməsi üçün imkanların yaradılması sahəsində texniki yardım tələb edən müddəalar.

ÜTT üzvlərinin təqribən 2/3-si İEOÖ-lər ibarətdir ki, bu statusa sahib olmaq bu ölkələr üçün xüsusi hüquqların verilməyini nəzərdə tutur. Demək olar ki, ÜTT-nin bir çox Sazişlərində İEOÖ-lərə aid xüsusi yanaşmanı əsaslandırmış müddəalar mövcuddur.

GATT 1994-ün 37-ci maddəsi ilə 4-cü hissəsi, GATS-m IV maddəsi, Differensial və Daha Əlverişli Rejim barədə ÜTT Sazişi (1979-cu il) İEOÖ-lər tərəfindən İEOÖ-lər üçün differensial və ən əhəmiyyətli rejimin (güzəştli tariflər və s.) təqdim edilməsini nəzərdə tutur.

“İnkişaf etməkdə olan ölkə” statusunun üstünlükləri: [14, s.22]

- ÜTT Sazişlərinin göstərişlərinə cavab vermək və üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün İEOÖ-lərə lap uzun zaman və əlavə vaxt verilməyi (bir çox ÜTT Sazişlərində);
 - ÜTT ətrafında bir sıra qərarlar (antidempinq, ticarətdə texniki əngəllər və s. üzrə) qəbul olunarkən İEOÖ-lərə ayrıca yanaşmanın həyata keçirilməyi;
 - İEOÖ-lərə fərqli xarakterli yardım ilə köməklərin (heyvan ilə bitki sağlamlığı standartları, texniki standartlar, telekommunikasiya və s. üzrə) göstərilməyi;
 - Kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılmasına əsasən məhdudiyət limitini aşkar edən de minimis göstəricisinin İEOÖ- lər üçün 10% müəyyən edilməsi (İEOÖ-lər üçün 5 %);
 - GATS-ın 12-ci maddəsinə görə İEOÖ-lərin tədiyyə balansı ilə əlaqədar problemlərin həllində xidmətlərlə ticarətin məhdudlaşdırılmasından istifadə etmək imkanının verilməyi;
 - GATT 1994-ün 13-cü maddəsi üzrə xarici maliyyə vəziyyətini

yaxşılaşdırmaq, iqtisadi inkişaf proqramlarının həyata keçirmək üçün İEOÖ-lərin idxalı məhdudlaşdırmasına yol verilməyi;

- ÜTT-nin TBT ilə SPS Sazişlərində uyğun olaraq texniki qaydalar, standartlar, keyfiyyətin dəyərləndirilməsi prosedurları ilə sanitar və fito-sanitar tədbirlərin hazırlanmağı və gerçəkləşdirilməsi zamanı İEOÖ-lərin xüsusi ehtiyaclarının zəruriliyinin nəzərə alınmağı;

- Anti-Dempinq barədə ÜTT Sazişincə anti-dempinq tədbirləri apararkən İEO-lərin İEOÖ-lərdəki reallıqlara ayrıca diqqət etmələrinin nəzərdə tutulmağı;

- ÜTT-nin SPS, TBT, TRİPS və s. Sazişlərində İEOÖ-lərə texniki yardımlar edilməsinin nəzərdə tutulması və s.

Təşkilatın əsas iş forması çoxtərəfli danışıqlardır. Onun fəaliyyəti 3 koordinal prinsipə əsaslanır:

- 1) bütün üzv ölkələr üçün bərabər, qeyri diskriminasyon rejiminin tətbiqi,
- 2) çoxtərəfli danışıqlar aparılması yolu ilə rüsumların aşağı salınması,
- 3) idxal kvotalarının ləğv edilməsi.

GATT çərçivəsində bir çox danışıqlar həyata keçirilmişdir, Məsələn, bunlara Dillon raundu (1960-1962), Kennedi raundu (1964-1967), Tokio raundu (1973-1979), Uruqvay raundu (1986-1993) misal ola bilər. 1986-cı ildə Uruqvayda danışıqların 8-ci raundu keçirildi. Uruqvay raundunun gündəliyi aşağıdakı kimi idi:

- 1) Kənd təsərrüfatında ticarət maneələrinin və subsidiyaların ləğv edilməsi,
- 2) Xidmətlər üzrə ticarətdə maneələrin aradan qaldırılması (dünya ticarətinin 20 faizi onun payına düşür),
- 3) Xarici investisiyalara qoyulan məhdudiyyətlərin ləğv edilməsi,
- 4) Patent, müəlliflik hüququ və ticarət markası üzrə hüquqların beynəlxalq aləmdə tətbiqi.

Tokio raundu nəticəsində İEO arasında ticarətə qoyulan tariflər 33 faiz azaldıldı. Raundun nəticələri:

- 1) Dövlət alışıları haqqında müqavilələrin bağlanması ABŞ ixracatçılarına əlavə xarici bazarlar əldə etməyə imkan verdi.
- 2) Texniki maneələrin aradan qaldırılması ABŞ elektron korporasiyalarına

Avropa bazarlarına yol açdı.

- 3) Kanada, AB, Yaponiya, İsveç və ABŞ arasında sərnişin daşınmaları ABŞ-da təyyarə idxalına qoyulan 5 faizlik rüsumu asanlaşdırdı.
- 4) Milli iqtisadiyyata zərbə dəyərsə, subsidiya və kon- pensasiyaların tətbiq edilməsi qərara alındı.
- 5) ABŞ toxuculuq sənayesinin mallarının AB-nə ixracı üçün geniş imkanlar yaradıldı.

Tariflərin aşağı salınması dünya ticarətinin 10 faizini əhatə etdi, ABŞ-la AB arasmda ticarətin 35 faiz, ABŞ-la Kanada arasında 40 faiz, Yapon idxalı üçün ABŞ 30 faiz, xammala 52 faiz, yanmfabrikatlara 30 faiz, hazır məhsullara münasibətdə 33 faiz tariflər aşağı salındı. Nəticədə kənd təsərrüfatı məhsullarına qoyulan vergiləri AB daha çox azaltdı. Raund nəticəsində ABŞ daha çox uddu. AB isə daha çox tariflərin aşağı salınmasına nail oldu.

ÜTT çərçivəsində güclü integrasiya blokları fəaliyyət göstərirlər ki, onlara da AB, AATA, Kanada-ABŞ ticarət müqaviləsi, Avstraliya-Yeni Zellandiya bloku aiddir.

2.3. ÜTT-nin ticarət razılaşmaları və onun ticarət mübahisələrinin həllində rolu

ÜTT qaydaları - razılaşmalar - üzvlər arasında aparılan danışıqlar nəticəsində yaranır. Mövcud qaydalar 1986-94-cü illərdə, Gümrük Tarifləri və Ticarət Sazişinə (GATT) əhəmiyyətli dəyişikliklər daxil olmaqla, Uruqvay Raundu danışıqlarının yekunlarıdır. GATT, ÜTT-də malların ticarəti üçün əsas təlimatdır. Uruqvay Turu xidmətlərin ticarəti, əqli mülkiyyət ilə bağlı məsələlər, mübahisələrin həlli ilə ticarət siyasətinin nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı yeni qaydalar da təqdim etmişdir.

Bu razılaşmalarla, ÜTT üzvləri öz hüquq və vəzifələrini əks etdirən ayrı-seçkilik olmayan ticarət sistemi həyata keçirirlər. Hər bir ölkə öz ixracının digər ölkələrin bazarlarında bərabər münasibət görəcəyini təmin edir. Hər bir ölkənin

idxalını öz bazarında da eyni şəkildə həyata keçirəcəyinə zəmanət verir. Sistem inkişaf etməkdə olan ölkələrə də öhdəlikləri tətbiq etmək üçün rahatlıq təmin edir.

ÜTT razılaşması ÜTT-nin Qurucu Razılaşmadan və əlavəli Mərakeş Protokolundan və Əlavələrinə daxil olan digər razılaşmalardan ibarətdir.

ÜTT çərçivəsində əldə olunan razılaşmaları mal və xidmətlərlə mübadilə sahəsindəki qaydaları müəyyənləşdirən beynəlxalq qanunvericilik kimi qəbul etmək olar. ÜTT-nin hüquqi əsasını sənədlər paketi təşkil edir. Onlardan başlıcası ÜTT haqqında razılaşma və ona dörd əlavədir. [15, s.6]

Əlavə 1-də ÜTT-nin üç əsas razılaşması öz əksini tapır: 1994-cü ildə qəbul olunmuş tarif və ticarət barədə baş saziş (imzalandığı andan etibarən edilən düzəliş və dəyişikliklər nəzərə alınmaqla 1947-ci ildə qəbul edilmiş tarif və ticarət barədə baş saziş), xidmətlərlə ticarətə əsasən baş saziş və intellektual mülkiyyətlə ticarətin hüquqi aspektləri.

Bundan əlavə, Əlavə 1-ə ayrı-ayrı əmtəələr üzrə ticarətin tənzimlənməsi üzrə hökumətlərin hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirən iki saziş daxildir; kənd təsərrüfatı üzrə saziş, paltar və toxuculuq sənayesi üzrə saziş. Bir çox sazişlər xarici ticarət alətlərinin tənzimlənməsi ilə məşğul olurlar: subsidiyalar və kompensasiyalar üzrə saziş, GATT-94-ün IV maddəsinin tətbiqi üzrə saziş (Antidempinq tədbirləri üzrə saziş), müdafiə tədbirləri üzrə saziş, ticarətdə texniki maneələr üzrə saziş, sanitariya və fitosanitar tədbirləri üzrə saziş, GATT-94-ün VII maddəsinin tətbiqinə dair saziş (malların gömrük qiymətləndirilməsi haqqında saziş), yükləmə qabağı inspeksiya haqqında saziş, maların istehsal olunduğu ölkə barədə saziş, idxalın lisenziyalaşdırılması barədə saziş, ticarətlə bağlı investisiya tədbirləri haqqında saziş.

Əlavə 2-yə mübahisələrin həlli haqqında qayda və proseduralar daxildir. Əlavə 3-ə ticarət siyasəti mexanizminin icmalı aiddir. Əlavə 4-ə bir neçə çoxtərəfli ticarət sazişləri daxildir (hamı üçün deyil, təkcə onu imzalayan ÜTT-nin üzv ölkələri üçün)- sərnişin aviatexnikası ilə ticarət üzrə saziş, hökumət alışları üzrə saziş, süd məhsulları ilə mal əti üzrə saziş. [16, s.121]

Dünya Ticarət Təşkilatını quran razılaşmanı (Mərakeş Razılaşması) konkret şəkildə aşağıda belə göstərə bilərik:

Əlavə 1: Çoxtərəfli Ticarət Sazişləri

Əlavə 1.A: Mal ticarətində çoxtərəfli sazişlər

- Gümrük Tarifləri və Ticarət üzrə Baş Saziş 1994
- Kənd təsərrüfatı üzrə Saziş
- Bitki və Heyvan Sağlamlığı tədbirləri üzrə saziş
- Paltar və Toxuculuq üzrə saziş
- Ticarətdə Texniki Maneələr üzrə saziş
- Ticarətlə Əlaqəli İnvestisiya Tədbirləri sazişi
- Gümrük Tarifləri və Ticarət Baş Sazişi 1994 VI Maddənin həyata keçirilməsi haqqında saziş

- Xüsusi Tariflər və Ticarət Baş Sazişi 1994 VII Maddənin tətbiqinə dair saziş

- Yükləmə qabağı inspeksiya haqqında saziş
- Malların istehsal olunduğu ölkə haqqında saziş
- İdxalın lisenziyalaşdırılması haqqında saziş
- Subsidiya və kompensasiyalar üzrə saziş

Əlavə 1.B: Xidmət Ticarəti üzrə Baş Saziş və əlavələr

Əlavə 1 C: Ticarətlə əlaqədar Əqli Mülkiyyət Hüquqları Sazişi

Əlavə 2: Mübahisələrin Aradan qaldırılmasının qayda və metodları üzrə razılaşma

Əlavə 3: Ticarət siyasəti mexanizminin icmalı

Əlavə 4: Bir çox çoxtərəfli ticarət sazişləri

- Mülki təyyarə ticarəti sazişi
- Dövlət idxalları sazişi
- Beynəlxalq süd məhsulları sazişi
- Beynəlxalq mal əti sazişi

Əlavə 1. A. Mal ticarətində çoxtərəfli sazişlər:

ÜTT macərası mal ticarətiylə başlayır. 1947 və 1994-cü illər arasında GATT, aşağı tarif dərəcələri və digər ticarət maneələri ilə bağlı danışıqlar aparıldığı bir forum idi. Baş Saziş xüsusilə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması ilə bağlı mühüm qaydaları izah edir. Bütün GATT sistemi dörd əsas qaydaya əsaslanırdı. Bu qaydalar;

Tariflər vasitəsilə yerli sənayenin müdafiəsi: GATT ticarətin tədricən liberallaşdırılmasını, həmçinin yerli istehsalların xarici rəqabətdən qorunması üçün üzv dövlətlərin hüquqlarını tanıyır. Buna baxmayaraq, ölkələr bu qorunmanın tariflər vasitəsilə həyata keçirməlidirlər. Kəmiyyət məhdudiyyətlərinin istifadəsi, müəyyən məhdud şərtlər istisna olmaqla, GATT tərəfindən qadağandır. [6, s.174]

Əlaqədar tariflər: Ölkələr tarifi azaldaraq, çoxtərəfli ticarət danışıqlarında ticarətə mane olan digər maneələri aradan qaldırmaqla mümkün olan yerlərdə yerli məhsulu azaltmağa məcburdurlar. Bu şəkildə endirilən tariflər hər bir ölkənin milli tarifi güzəşt siyahılarına daxil edilir və gələcək artımlara qarşı bağlanır. Bu siyahılar GATT sisteminin ayrılmaz bir hissəsidir.

Ən əlverişli rejim qaydası: Bu qayda ölkələr arasında idxal və ixrac malları baxımından ayrı-seçkilik edilmədən tariflərin və digər tətbiqlərin tətbiqini nəzərdə tutulur. Buna görə, üzv ölkəyə tətbiq edilən istənilən güzəşt və ya rahatlıq bütün digər ölkələrdə tanınmalıdır. Bu qayda üçün bəzi istisnalar var. Bu istisnalardan biri imtiyazlı və ya qeyri-tarif dərəcələrinə əsasən regional ticarət rejimidir. Digər bir istisna isə Ümumi Seçimlər Sistemidir. Bu sistemə əsasən, inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə aid olan malları gömrüksüz idxal edir və ya güzəştli tariflər tətbiq edir, digər ölkələrə məxsus idxal olunan mallara ən əlverişli rejim qaydası tətbiq olunur.

Milli münasibət qaydası: Bu qayda daxili vergilərin və qaydaların tətbiqi çərçivəsində idxal olunan məhsullar və yerli məhsullar arasında yerli malların xeyrinə ayrı-seçkiliyi qadağan edir.

Bu əsas qaydalar idxalçı ölkənin gömrüklərinə daxil olan məhsulların ümumi qaydaları ilə tamamlanır. Bu qaydalar ölkələrin:

- gömrük vergisinin gəlir prinsipi ilə toplanması halında idxal olunan malların vergi tutulan dəyərini müəyyənləşdirərkən;

- məcburi məhsul standartları və idxal olunan mallar üçün insan, heyvan və bitki sağlamlığına dair qaydaların həyata keçirilməsində;

- idxal lisenziyasının verilməsində izləyəcəyi qaydaları daxil edir

1995-ci ildən başlayaraq yenilənmiş GATT, malların ticarətinə dair ÜTT-nin əsas razılaşması olmuşdur. GATT-ın kənd təsərrüfatı və toxuculuq, habelə dövlət satınalmaları, məhsul standartları, subsidiyalar və anti-damping təcrübələri kimi müəyyən məsələlərdə əlavələri mövcuddur.

Qeyri tarif maneələri ticarət müxtəliflikləri ilə seçilir. Onlar tək-cə malın keyfiyyətinə qoyulan tələblərdən deyil, həm də qablaşdırma və markalanma qaydalarına, sənədlərin tərtibatına, gömrük sənədləşdirmələrinə, istehsal prosesinə qarşı qoyulan tələblərdən və s. ibarətdir. Qeyri tarif maneələrinin müxtəlifliyi onların tətbiqini tənzimləmək məqsədi ilə bir çox sazişlərin bağlanmasına gətirib çıxardı. Bura ticarətdə texniki maneələr haqqında saziş, sanitariya və fitosanitar normalar haqqında saziş, GATT-94-ün VII maddəsinin tətbiqi barədə saziş (malların gömrük qiymətləndirilməsi haqqında saziş), yük daşımaları qabağı inspeksiya haqqında saziş, malın mənbə ölkəsi haqqında saziş, idxalın lisenziyalaşdırılması proseduraları haqqında saziş daxildir. [14, s.34]

Texniki məhdudiyyətlər insanların həyatının və sağlamlığının qorunmasına, heyvan və bitkilərin həyat və sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitin qorunmasına, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinə və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına xidmət etsə də, onlar idxalın məhdudlaşdırılmasının effektiv vasitəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Ona görə də onların reqlamentləşdirilməsi kimi bir məsələ ortaya çıxmışdır. Texniki məhdudiyyətlər haqqında saziş ölkələrin həmin maneələrdən tərəf müqabillərinə qarşı diskriminasiya məqsədilə istifadə etməməsi və ticarətdə əlavə lazımsız maneələrin yaradılmaması məqsədilə bağlanılır.

Texniki maneələrdən istifadə zamanı mütləq əlverişli rejim (ƏRP) və milli rejim prinsiplərinə (MRP) əməl olunmalıdır. Bu o deməkdir ki, eyni texniki tələblər bütün idxal olunan mallara və eynilə milli məhsullara şamil edilməlidir. Bu

təkcə məhsulun keyfiyyətinə deyil, həm də sənədlərin tərtibatına və qanunla müəyyənləşdirilmiş proseduraların haqqının ödənilməsinə də şamil edilməlidir.

ÜTT tələb edir ki, ölkələr texniki siyasətlərini həyata keçirərkən beynəlxalq standartlara əməl etsinlər və yalnız onlar mövcud olmadıqda və ya ölkədə mövcud durumla uzlaşmadıqda bu standartlardan kənarlaşmalara yol versinlər. Ölkələr qərara alıblar ki, standartların ümumiləşdirilməsi və texniki tələblər istiqamətində fəaliyyət göstərsinlər. Həmçinin qərara ahblar ki, sertifikatların və yoxlamaların nəticələrinin qarşılıqlı surətdə tanınması təcrübəsini daha geniş sferalara tətbiq edəcəklər. Milli orqanlar mütəmadi olaraq mövcud və tətbiq olunacaq standartlar haqqında məlumatı dərc etməlidirlər.

ÜTT-nin sənədləri kəmiyyət məhdudiyyətlərindən imtina etməyi tələb edir. Onlar ən son tədbirlər kimi yalnız digər vasitələr qeyri səmərəli olduqda tətbiq oluna bilərlər. Daxili bazarda ərzaq təhlükəsizliyi problemi yarandıqda və ya hər hansı digər məhsulun çatışmamazlığı hiss olunduqda ixrac məhdudiyyətlərindən istifadə olunmasına icazə verilir. Bundan əlavə tədiyyə balansındakı tarazlığı saxlamaq üçün və digər hallarda kəmiyyət məhdudiyyətlərindən istifadə etmək olar. Belə tədbirlərə əl atmaq istəyən ölkə mütləq ticarət əməkdaşları ilə məsləhətləşməlidir. Məhdudiyyətlər həddindən çox olmamalıdır, yəni müəyyən olunmuş həddi aşmamalıdır, təkcə qarşıya qoyulmuş problemin həllinə (məsələn, tədiyyə balansındakı tarazlığa) xidmət etməlidir. Bununla bərabər, ixrac edilən malın həcmnin aşağı salınmamağı üçün idxal edilən bu mala münasibətdə məhdudiyyətlərin tətbiqi məsləhət görülür. İnkişaf səviyyəsinə əsasən daha çox geri qalmış ölkələrə (adambaşına düşən illik gəliri 1000 dollardan aşağı olan ölkələr) kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiqi zamanı böyük imkanlar yaradılır.

ÜTT-nin subsidiyalar ilə kompensasiya rüsumlarının tətbiqinə, antidempinq ilə müdafiə tədbirlərinin tətbiqinə aid qaydalarına diqqət yetirmək məqsədəuyğun olardı. İş burasındadır ki, GATT-ın ÜTT-yə çevrilməyi prosesi ərzində kompensasiya rüsumları, antidempinq ilə xüsusi müdafiə tədbirlərinin tətbiqi halları çoxalmışdır. Onlar artıq əvvəllər adi gömrük maneələrinin həyata keçirdikləri proteksionist funksiyalarının bir hissəsini də icra edirlər. Onlar aşağı salınsa da,

ancaq daxili bazarın qorunmağına tələbat qalmaqdadır. Əsasən əlavə rüsumlar çox yuxarı səviyyədə təyin edilir ki, bu da malın idxalı üçün böyük əngəllər yaradır.

Ticarət maneələrinin aradan qaldırılması ilə birgə hansısa dövlətin milli istehsalçılara bu və ya başqa formada kömək etməsi qaydalarının tənzimlənməsi də hazırda ÜTT-nin vəzifələrinə daxildir. Söhbət hər şeydən öncə istehsalın dövlət subsidiyalaşdırılmasından və birinci növbədə azad rəqabət şərtlərini daha çox pozan ixracın subsidiyalaşdırılmasından gedir. Subsidiyalaşdırmanın tənzimlənməsi ÜTT-də SİCT haqqında saziş üzrə aparılır.

Bu sazişdə subsidiya anlayışı çox geniş şərh olunur. Burada subsidiya dövlət və ya onun hansısa bir orqanı tərəfindən istehsalçının mənfəət əldə etməsi məqsədilə etdiyi maliyyə yardımı kimi başa düşülür. Əgər təşkilat dövlətin tapşırığını yerinə yetirirsə və ya onun fəaliyyəti dövlətin hər hansı bir orqanının fəaliyyətindən fərqlənmirsə, onda həmin özəl təşkilatın göstərdiyi maliyyə yardımı da subsidiya hesab olunur. Kompensasiya rüsumları adından da görüldüyü kimi subsidiyaların tətbiqi zamanı dəymiş zərəri kompensasiya edir. Onlar adi rüsumlara əlavə olaraq tətbiq olunur. Onların tətbiqinə yalnız məsələyə mübahisələrin həlli orqanı baxdıqdan sonra icazə verilir. [15, s.69]

Subsidiyaların formaları çox müxtəlifdir: bu təkcə dövlətin birbaşa maliyyələşdirməsi və ya güzəştli kreditlərin verilməsi olmayıb, həm də vergi güzəştləri və kredit vergilərin geri qaytarılması, aşağı salınmış nəqliyyat tarifləri, valyuta gəlirlərinin güzəştli satış qaydası, yüksəldilmiş qiymətlər üzrə dövlət alışları və ya əksinə, dövlətə məxsus mal və xidmətlərin satışı və s. deməkdir. Lakin dövlət tərəfindən müəssisələrə verilən hər cür vəsait subsidiya hesab edilmir. Dövlətin maliyyə fəaliyyətinin adi kommersiya praktikasını aşan hissisi subsidiya adlanır. Dövlətə adi qaydalar əsasında müəssisələrə kreditlər və ya kreditlər üzrə zəmanət vermək qadağan edilmir.

SKT “spesifik subsidiya” anlayışını iqtisadiyyata termin kimi daxil edir. Ondən bütün istehsalçılar deyil, yalnız onların müəyyən qrupu, ayrı-ayrı sahələr və müəssisələr istifadə edə bilirlər. Buna görə də təkcə “spesifik subsidiyalar” onlara qarşı cavab reaksiyası olaraq kompensasiya tədbirlərinin tətbiqini

əsaslandırmaqdadır. ÜTT-nin nöqtəyi nəzərinə ən təhlükəli spesifik subsidiyalar ixracın stimullaşdırılmağına və idxalın əvəz olunmasına istiqamətlənən subsidiyalardır. Onlar bilavasitə rəqabət şəraitinə neqativ təsir etdiyindən qadağan olunmuşlar. Subsidiyalar kompensasiya tədbirlərinin tətbiqi üçün əvəzsiz əsas verir. Həm də subsidiyalaşdırma faktının təyini üçün çox tez və sadə prosedura həyata keçirilir. SKT-yə 1 sayılı əlavədə ixrac subsidiyalarının lap geniş yayılmış növlərinin siyahısı verilib. O biri spesifik subsidiya növləri qadağan edilməyib, ancaq kompensasiya tədbirlərinin tətbiqi üçün vacib ola bilər.

Bununla bərabər spesifik olmayan subsidiyaları azad şəkildə cavab tədbirlərindən qorxmadan tətbiq etmək olar. Subsidiyaların qeyri spesifik subsidiyalar hesab olunması üçün onlar avtomatik verilməlidir və kütləvi olmalıdır. Nəticədə, vergilərin, faiz dərəcələri ilə tariflərinin aşağı salınması və ya məsələn, hansısa bir kateqoriyaya məxsus olmayan müəssisələrin sosial güzəştlərin tətbiqi xüsusi subsidiyalar siyahısını daxil oluna bilməz və bu başqa ölkələr tərəfindən ticarət sanksiyalarının tətbiqi ilə məhkəmə araşdırmaları üçün mühim sayıla bilməz.

Qeyd etmək lazımdır ki, sazişin II maddəsində göstərilir ki, subsidiyalar formal meyarlara görə yox, tətbiqinin faktiki şərtləri ilə nəticələrinə əsasən spesifik subsidiyalara daxil edilməlidir. Bir sözlə, əgər subsidiyaları praktikada bir qisim müəssisələr əldə etmişlərsə, onlar formal xüsusiyyətlərinə görə xüsusi subsidiyalar olmasalar da, spesifik subsidiyalar hesab oluna bilərlər.

Digər ölkələrin tətbiq etdiyi subsidiyalaşdırmanın ölkəsinin milli iqtisadiyyatına zərbə vurduğunu hesab edən ölkə təhqiqata başlamamışdan əvvəl qarşı tərəfə məsləhətləşmələr keçirmək istədiyini bildirməlidir. Təhqiqat digər Ölkədə subsidiyalaşdırmanın tətbiqi nəticəsində hər hansı sahəyə dəymiş və ya dəyəcək zərəre görə etdiyi şikayətə əsasən başlanılır. Dəymiş zərərin ödənilməsi (kompensasiya edilməsi) üçün subsidiyanın tətbiqi faktı təsdiqlənməli, idxalçı ölkənin iqtisadiyyatına dəymiş zərərin həcmi müəyyənləşdirilməli və subsidiyalaşdırma ilə dəymiş zərərin birbaşa əlaqədə olduğu sübuta yetirilməlidir.

Təhqiqatın ilkin mərhələsi başa çatdıqdan sonra tərəflər

subsidiyalaşdırmanın ləğv edilməsi, azaldılması və ya dəymiş zərərin kompensasiya edilməsi məqsədilə idxal olunan əmtəənin qiymətinin yüksəldilməsi razılığına gəlirlər. Buna baxmayaraq təhqiqat belə bir razılıq əldə olunduqdan sonra da davam etdirilə bilər. Əgər təhqiqat zamanı subsidiyalaşdırma faktı təsdiqlənsə və kompromis əldə olunmursa, onda iş ÜTT-nin mübahisələrin həlli orqanına təqdim olunur və o təsdiqlənmiş faktlara əsasən qaydanı pozan ölkəni subsidiyalaşdırmanı dayandırmağa məcbur edir. Yalnız ölkənin bu qərarı yerinə yetirmədiyi halda qarşı tərəf kompensasiya rüsumlarını tətbiq etmək hüququnu əldə edir.

SKT-də işlədilən mühüm anlayışlardan biri də zərər anlayışıdır. İxracın subsidiyalaşdırılması zamanı hər hansı ölkə dünya miqyasında xammal bazarında payını artırmış olur və bu da zərərin bir forması kimi qiymətləndirilir. Müqayisə subsidiyanın tətbiq edildiyi son 3 ilin orta səviyyəsi üzrə aparılır.

İdxalı əvəz edən subsidiyaların tətbiqi zamanı dəymiş zərər öz ifadəsini təkcə belə növ subsidiyanı tətbiq edən ölkənin eyni növ məhsulunu daxili bazardan sıxışdırmaq və ya idxalını çətinləşdirməkdə deyil, həm də zərər çəkmiş tərəfin eyni növ məhsulları III ölkələrə ixracında çətinlik çəkməsində tapır. Sıxışdırmaq dedikdə, burada təkcə subsidiyalaşdırılmış malın bazar payının artırılması deyil, həm də onun səviyyəsinin saxlanılması başa düşülür. Müəssisə subsidiyalardan istifadə etməsə malın bazar payı aşağı düşəcək. O isə subsidiyadan istifadə edərək bazar payını saxlayır. Əgər malın bazar payı azalırsa, amma bu azalma subsidiya tətbiq edilməsəydi daha sürətlə gedərdisə, onda bu da zərər hesab edilir. Əgər subsidiyanın tətbiqi nəticəsində malın qiyməti digər ölkələrdən gətirilən eyni növ malların qiymətinə nəzərən kəskin sürətdə aşağı düşürsə, onda bu hal da zərər kimi qiymətləndirilir.

SKT haqqında sazişin 6-cı maddəsində tərəflərin maraqlarının məhdudlaşdırılması faktları əsaslandırılır. Bunlar aşağıdakılardır: subsidiya malın qiymətinin 5%-ni aşır; borcun birbaşa silinməsi (hətta dövlət səviyyəsində) və ya subsidiya borcun ödənilməsi üçün verilir; subsidiya müəssisənin istismar xərclərinin örtülməsinə yönəldilir. Müstəsna hal, kompleks tədbirlər kimi eyni

vaxtda dotasiyaların tətbiq edilməsidir. Dotasiya müəssisəyə uzunmüddətli məsələlərin həlli və kəskin sosial problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə verilir.

Əgər subsidiyaların tətbiqi ilə yanaşı malın ticarətində dəyişikliklər dövlət ticarət təşkilatlarının, inhisarçı idxalatçıların təsiri nəticəsində yaranırsa, tərəflərin maraqlarının məhdudlaşdırılması baş vermir. Əgər iddiaçı ölkə özü ticarət maneələrindən istifadə edirsə, onda təhqiqatın nəticəsi onun üçün müsbət olmaya bilər. Əgər subsidiya malın dəyərinin 1%-ni keçmirsə və ya mal kiçik həcmdə idxal olunursa, onda subsidiyanın tətbiqi ilə əlaqədar olaraq təhqiqata başlanılır.

SKT haqqında sazişin normalarından kənarlaşmalar bütün İEOÖ-ə, az İEO-ə və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə tətbiq olunur. ÜTT-nin bütün qalan sazişlərində olduğu kimi adambaşına düşən illik gəliri 1000 dollardan az olan ölkələr az İEO hesab olunurlar. Bu ölkələr subsidiyanın bir çox növündən istifadə edə bilərlər. Digər İEOÖ ÜTT-yə daxil olduqdan sonra 8 il ərzində subsidiyanın qadağan olunmuş bütün növlərindən istifadəni dayandırılmalıdırlar. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr sistem dəyişiklərinin tərkib hissəsi kimi subsidiyalardan istifadə edə bilər. Lakin bu ölkələrdə də subsidiyalaşdırma onların ÜTT-yə üzvlüyə qəbul olunmalarından sonra 7 il müddətində dayandırılmalıdır.

SKT haqqında saziş müvəqqəti kompensasiya rüsumlarının tətbiqi imkanlarını da nəzərdə tutur. İlkin mərhələdə subsidiyalaşdırma faktı nəticəsində dəymiş zərərin məbləği və ya daha çox zərərin dəyəri biləcək ehtimalı aşkarlanarsa, onda zərər çəkmiş tərəfə belə hüquq verilir. Müvəqqəti kompensasiya rüsumları təhqiqat başlandıqdan 60 gün sonra tətbiq oluna bilər. Tətbiq olma müddəti 4 ayı keçə bilməz. Rüsumun həcmi isə subsidiyanın həcmi keçməməlidir. [14, s.20]

Beləliklə, SKT haqqında sazişdə həm geniş surətdə subsidiya və zərər anlayışları şərh olunur, həm də subsidiya ilə zərərin arasında birbaşa əlaqələrin olmasını sübut etmək tələb olunur. Belə şərtlərin olması müəyyən hallarda subsidiyanın tətbiqi nəticəsində gözlənilən cərimədən qaçmağa imkan verir.

Ölkələr daha çox kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək istədiklərinə görə subsidiyalaşdırma daha çox kənd təsərrüfatında tətbiq olunur. Ona görə də kənd

təsərrüfatı məhsulları ilə ticarət SKT haqqında sazişdən çıxarılıb. Kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar olaraq bağlanmış xüsusi saziş isə subsidiyaları, hətta ixrac subsidiyalarını belə qadağan etmir. O sadəcə olaraq subsidiyaların tətbiqi səviyyəsini, onların aşağı salınma tempini və müddətini müəyyənləşdirir. Bu hər bir üzv ölkənin spesifikasiyasına uyğun olaraq tətbiq olunur. Sazişdə istehsalın və ixracın subsidiyalaşdırılmasına müxtəlif cür yanaşma metodu işlənib hazırlanıb. Belə ki, ölkələr istehsalın həcmnin subsidiyalaşdırılmasına münasibətdə ümumi müddəalar qəbul etmişlər ki, bu da onlara kənd təsərrüfatının hansı sahəsinin daha çox subsidiyaya ehtiyac olduğunu müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bununla yanaşı, ixracın subsidiyalaşdırılmasının azaldılması müddəaları konkret əmtəələrə şamil edilir. Kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar bağlanmış sazişdə subsidiyaların siyahısı artıq işlənilib hazırlanıb və ölkələr həmin siyahını genişləndirməməyi öhdələrinə götürüblər. Yəni siyahıya yeni növ subsidiyalar əlavə olunmur.

Kənd təsərrüfatına dövlət yardımının bir çox növləri subsidiyalaşdırmanın həcmnin ixtisar edilməsi haqqında müddələrin tərkibində çox artmışdır. Bu kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı və ticarətinə hiss olunacaq təsir göstərməyən tədbirlərdəndir. Onlara ətraf mühitin mühafizəsi; ziyanvericilərlə, bitki və heyvanların xəstəlikləri ilə mübarizə; elmi tədqiqatlar və kadr hazırlığı; dəyəcək zərərlərdən və təbii fəlakətlərdən sığorta halları; struktur islahatlarına yardım; əkin sahələrinin və mal-qaranın sayının ixtisarını nəzərdə tutan tədbirlər; infrastruktur obyektlərinin tikintisi; dövlət ərzaq ehtiyatının yaradılması aiddir.

Antidempinq rüsumları xarici təchizatçılar tərəfindən qiymətlərin aşağı salınmasının qarşısını almaq məqsədilə tətbiq olunur. Onlar adi idxal rüsumlarına əlavə kimi tətbiq olunur. Vəziyyətdən çıxış yolu kimi digər variant məsləhətləşmələr dövründə ixracatçılar tərəfindən qiymətlərin razılaşdırılmış səviyyədən aşağı salınmaması haqqında müddəanın qəbul edilməsidir.

Antidempinq tədbirlərini GATT-94-ün VI maddəsi tənzimləyir. Onu həm də Antidempinq tədbirləri haqqında saziş də (ATS) adlandırırlar. Sazişə əsasən bir ölkənin məhsulunun digər ölkədə onun dəyərindən aşağı qiymətə satılmasına dempinq deyilir. (Bununla yanaşı, aşağıdakı dəqiqləşdirmə verilir; əgər mallar ixracatçının

daxili bazarında satıldığı qiymətdən aşağı qiymətə ixrac olunursa). Kompensasiya tədbirlərində olduğu kimi antidempinq rüsumları da təhqiqatın nəticəsində tətbiq olunur. Təhqiqat nəticəsində nəinki dempinq faktı, həm də idxalçı ölkəyə dəymiş zərərin həcmi müəyyənləşdirilməli və zərərle dempinqin tətbiqinin birbaşa əlaqədə olduğu təsdiqlənməlidir. Antidempinq rüsumunun həcmi malın normal qiyməti ilə onun dempinq qiyməti arasındakı fərqi (dempinq fərqi) ötməməlidir.

Sazişdə geniş surətdə antidempinq təhqiqatının qaydası əks olunur. Bütövlükdə bu subsidiyalar və müdafiə tədbirlərinə münasibətdə aparılan təhqiqatla üst-üstə düşür. Təhqiqata başlamaq üçün iki meyar əməl etmək lazımdır: I dempinq fərqi ixrac qiymətinin 2% həcmində olmalıdır, II dempinqlə satılan mahn idxalı həmin malın ümumi idxalının 3%-dən az olmamalıdır. Saziş müqayisəli qiymətlərin tətbiqini nəzərdə tutur. Antidempinq təhqiqatının müddəti 18 ay çəkir, lakin onu bir ilə tamamlamaq daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Zərər anlayışı da SKT haqqında sazişdə olduğu kimi tərif olunur. Zərər adı altında təkcə istehsalın və bazar payının aşağı düşməsi deyil, həm də bu göstəricilərin inkişaf tempinin aşağı düşməsi, istehsal avadanlıqlarının yüklənməsinin azaldılması, məşğulluğun aşağı düşməsi, kapital qoyuluşundan gələn gəlirin aşağı düşməsi, investisiya cəlb etmə imkanlarının pisləşməsi başa düşülür. Antidempinq rüsumlarının tətbiqi üçün həm faktiki, həm də mümkün zərər əsas kimi göstərilə bilər. Amma bu halda mümkün zərərin olacağı dəqiq sübuta yetirilməlidir.

Prinsip etibarını ilə antidempinq tədbirləri yalnız konkret ixracatçıya qarşı tətbiq olunmalıdır. Lakin əgər qaydanı pozanı müəyyənləşdirmək mümkün deyilsə, onda idxalçı Ölkə ixracatçıları ölkənin bütün təchizatçılarına qarşı antidempinq rüsumları tətbiq edə bilər. Antidempinq rüsumunun 5 ildən artıq tətbiq edilə bilməməsi də sazişdə nəzərdə tutulub. Lakin əgər bu müddət bitənə qədər dempinqin tətbiqinin saxlanılmasını təsdiq edən təhqiqata başlansa, onda rüsumların tətbiqinin müddəti uzadıla bilər.

Müvəqqəti rüsum formasında olan müvəqqəti antidempinq tədbirlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulub ki, bu da ilkin təhqiqat nəticəsində müəyyənləşən

pul depoziti və ya borc öhdəliyi formasını ala bilər. Əgər antidempinq rüsumlarının tətbiqi üçün olan əsaslar təsdiq olunmazsa, onda alınmış vəsait geri qaytarılmalıdır. Əgər təhqiqat nəticəsində müəyyənləşsə ki, son rüsum ilkin rüsumdan aşağıdır və ya təhqiqat nəticəsində dəyəcək zərər deyil, onun olma təhlükəsi müəyyənləşərsə, onda alınmış vəsait geri qaytarılmalıdır.

Müdafiə tədbirləri - idxal məhdudiyətləri olub, hər hansı bir əmtənin idxalı ciddi zərər vurursa və ya dəyəcək zərər təhlükəsi yaranarsa, onda tətbiq olunur. Onlar ya kəmiyyət məhdudiyətləri olur, ya da adi rüsumlara əlavə kimi tətbiq olunur. MTS-ə əsasən, onların tətbiqi milli istehsalçılara xarici təchizatçılara nisbətən daha da əlverişli şərait yaratmamalıdır. Müdafiə tədbirlərinin tətbiqi prosedurası antidempinq və kompensasiya rüsumlarının tətbiqi proseduraları ilə eynidir.

Müdafiə tədbirləri müvəqqəti xarakter daşıyır. Onlar milli istehsalçılara açıq rəqabət mübarizəsi aparmaq şəraiti yaratmaqla, xarici rəqiblərin idxalı milli istehsalçılara zərər vurursa və ya zərər vurmaq təhlükəsi varsa, onda onları müvəqqəti qorunmalıdır. MTS-də göstərilir ki, müdafiə tədbirləri iqtisadi proseslərə şərait yaratmaq məqsədilə dəyə biləcək və ya dəymiş zərərin aradan qaldırılması üçün həmin miqyasda tətbiq olunur. Əgər müdafiə tədbirləri kəmiyyət məhdudiyətləri formasında tətbiq olunursa, onda o, idxalın səviyyəsini son üç ildəki idxalın orta statistik göstəricisindən aşağı səviyyəyə salmamalıdır.

ÜTT-nin digər sazişlərində olduğu kimi MTS-də də idxalın həcmnin artması ilə sahədə vəziyyətin kəskinləşməsi arasında birbaşa əlaqənin olmasının sübuta yetirilməsi tələb olunur. Lakin MTS-də söhbət sadəcə zərərdən deyil, dəymiş “ciddi zərərdən” gedir. Təəssüf ki, bu anlayış “milli istehsalın mövcud sahəsində vəziyyətin ümumi kəskinləşməsi” kimi göstərilərək çox qeyri müəyyən bildirilmişdir. Anlayışın belə göstərilməsi anlaşılmazlıq yaradır və onun adi zərərdən fərqlinin nədən ibarət olduğu başa düşülmür.

Əgər sahədə vəziyyətin kəskinləşməsi təkcə idxalın artması ilə deyil, başqa səbəblərlə də bağlıdırsa, onda müdafiə tədbirlərinin tətbiqi üçün əsas yaranmır. Həqiqətən, idxalın artması onun səbəbi olmaya bilər. Səbəb digər amillərin təsiri

nəticəsində yarana bilər. Həm də qarşı maraqlı tərəflə məsləhətləşmələr aparmaq tələb olunur. Onlar Öz arqumentləri ilə çıxış etməli olurlar.

MTS-də idxal kvotalarının qeyri diskriminasyon paylanması qeyd olunur. Əgər təchizatçılar arasında razılıq əldə edilmirsə, onda kvotalar həmin periodda onların idxaldakı payma müvafiq bölünür. Əgər hər hansı ölkədən və ya ölkələr qrupundan olan idxalın ümumi idxaldan daha sürətlə artdığı sübuta yetirilərsə, onda kvotaların bölünməsinə qeyri diskriminasiya prinsipinə əməl etməmək olar. Bununla yanaşı, bütün maraqlı tərəflərlə məsləhətləşmələr apararaq, ÜTT-nin əsas prinsipindən nəyə görə kənarlaşmaya yol verildiyi əsaslandırılmalıdır. Lakin əgər, söhbət faktiki deyil, gözlənilən zərərdən gedirsə, onda bu prinsipdən kənarlaşmaya yol verilə bilməz. Demək lazımdır ki, kvotaların qeyri diskriminasiyon bölünməsi haqqında müddəa sazişdə elə də dəqiq əks olunmamışdır.

MTS ixracın könüllü məhdudlaşdırılması və digər tədbirləri (ixracın ləngidilməsi, ixrac və ya idxal qiymətlərinin monitorinqi, ixrac və ya idxalın müşahidə edilməsi, məcburi idxal kartelləri və seçmə İxrac sistemi və ya İdxalın lisenziyalaşdırılması) qadağan edir. Lakin burada belə tədbirlərin müfəssəl siyahısı verilməyib ki, bu da mövcud müddəanın praktiki əhəmiyyətini azaldır. Qadağan olunmuş tədbirlərin istifadəsi üzərində nəzarət çətindir, ona görə ki, onlar adətən qeyri formal əsasda tətbiq olunur. Bu adətən ümumi qəbul olunmuş qaydada deyil, ticarət əməkdaşlarının sanksiyalar tətbiq etməsi təhlükəsindən sonra tətbiq olunur. Buradan da ticarət əməkdaşlarının diskriminasiyası kimi könüllü ixracın məhdudlaşdırılması meydana çıxır. [20, s.235]

Əgər kritik vəziyyət yaranarsa, onda təhqiqat qurtarana qədər 200 gündən artıq olmamaq şərtilə müdafiə tədbirləri tətbiq oluna bilər. Əgər təhqiqat nəticəsində müvəqqəti müdafiə tədbirlərinin tətbiqini əsaslandırmaq mümkün olmazsa, onda alınmış vəsaitin hamısı geri qaytarılmalıdır.

Müdafiə tədbirləri 4 il tətbiq oluna bilər. Lazım olarsa, onlar yenə eyni müddət qədər uzadıla bilər. Beləliklə, onların ümumi tətbiq olunma müddəti səkkiz il təşkil edir. Əgər müdafiə tədbirlərinin tətbiq olunma müddəti bir ili keçirsə, onda onların tədricən aşağı salınma prosesi baş verməlidir. Əgər müddət 3 ili keçirsə,

onda vəziyyət təhlil olunur və əgər mümkündürsə müdafiə tədbirləri ya ləğv olunur, ya da onların liberalizasiya prosesi sürətləndirilir.

Müdafiə tədbirlərinin tətbiqi ölkənin götürdüyü öhdəliklərə zidd olsa da, onun tərəf müqabilləri kompensasiya kimi digər sahələrdə ekvivalent ticarət güzəştləri əldə edirlər. Əgər belə kompensasiyalar verilməzsə, onda qarşı tərəf əmtəələrlə ticarət şurasının İcazəsi ilə birtərəfli qaydada ticarət məhdudiyyətlərini tətbiq etmək hüququnu əldə edir. Lakin, əgər müdafiə tədbirlərinin tətbiqi üçün əsas idxalın həcmnin artmasıdırsa, onda ilk üç ildə qarşı tərəf kompensasiya almaq hüququnu itirir.

Əlavə 1. B. Xidmət ticarəti üzrə Baş Saziş:

Xidmətlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri mücərrəd və görünməz olmalarıdır. Mallar və xidmətlər arasındakı bu əsas fərq də beynəlxalq ticarətdə tətbiqlərə təsir göstərir. Beynəlxalq əmtəə ticarətinə malların bir ölkədən digərinə fiziki dövriyyəsi daxildir. Bununla yanaşı, xidmət ticarətində çox az əməliyyatlar sərhədyanı dövriyyədən ibarətdir.

ÜTT sistemi ilə xaric ilə əlaqəli iş görmək istəyən banklar, sığorta şirkətləri, telekommunikasiya şirkətləri, tur operatorları, otel şəbəkələri və nəqliyyat firmaları artıq mal ticarəti etmədən beynəlxalq sahədə xidmət göstərə bilər. ÜTT, 150-dən çox xidmət alt sektoru müəyyən etmiş olur.

Bu məsələyə dair qaydalar, yeni Xidmət Ticarəti Baş Sazişində (GATS) yer almışdır. GATS, beynəlxalq xidmət ticarətini nizamlamaq məqsədilə bir çərçivə yaratmışdır. ÜTT üzvləri həmçinin GATS qaydaları çərçivəsində xarici rəqabətə açmaq istədikləri xidmət sektorları ilə bağlı xüsusi öhdəliklər də icra edə bilirlər. GATS hökmləri, xidmətlərin transmilli hərəkətini; xidmətlərin təqdim olunduğu ölkədə kommersiya müəssisəsinin yaradılmasını; fiziki şəxslərin bir xidmət icra etmək məqsədilə xarici bir ölkədə müvəqqəti olmasını və istehlakçıların idxal edilən ölkəyə getmələrini təşkil edir. [26, s.7]

GATS, xidmət ticarətinə təsir edən tədbirlərə tətbiq olunan bir sıra ümumi prinsipi müəyyən edən çərçivə mətin və hər bir ölkənin güzəşt siyahılarında göstərilən xidmət sənayesi və yan sənayələrə tətbiq olunan müəyyən

sərbəstləşdirmə öhdəliklərindən ibarətdir. Mal dövriyyəsinə tətbiq edilən ən əlverişli millət və milli münasibət qaydaları xidmət ticarətinə də tətbiq edilir.

Bu qaydalarla yanaşı, xarici xidmət təminatçılarından xidmətlər ticarətinə tətbiq edilən qaydalardan xəbərdar olmasının təmin edilməsi üçün şəffaflıq qaydası gətirilmişdir. Buna görə ölkələr, bütün qanun və nizamnamələri nəşr edirlər. Bundan əlavə, hər bir ölkə, digər ölkələrin xidmət sektorlarında qanun və nizamnamələrə dair məlumat alacaqları bir məlumat mərkəzi yaradacaqdır. Bunlara əlavə olaraq inkişaf etmiş ölkələrin, inkişaf etməkdə olan ölkələrin xidmət təminatçılarının xidmət texnologiyası ilə bağlı məlumat almalarını təmin edəcək bir informasiya mərkəzi yaradılmalıdırlar.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə xidmət sektorunun tam olaraq inkişaf etməməsi səbəbindən saziş bu ölkələrin daha yüksək səviyyəli bir qorumağı mühafizə etmələrinə imkan verir.

Əlavə 1. C. Ticarətlə Əlaqəli Əqli Mülkiyyət Hüquqları Sazişi (TRIPS):

ÜTT-nin əqli mülkiyyət hüququ qaydaları, ideyalar və yaradıcılıq sahəsində investisiya və ticarəti tənzimləyir. Yaradıcı və ya bədii əsərlərin yaradıcılarının haqları əqli mülkiyyət hüquqları kimi tanınır. Bu hüquqlara dair qaydalar, yayım hüquqları, patentlər, ticarət markaları, məhsulları təsvir etməkdə istifadə edilən coğrafi adlar, sənaye layihələri və ticarət sərhədlərinin ticarət məsələsində necə qorunacağını nizamlayır.

TRIPS Sazişi, ilk dəfə əqli mülkiyyət haqlarını qorumağın beynəlxalq standartlarını yaratmışdır. Saziş, 1967–ci il Paris Müqaviləsini, 1971-ci il Berlin Müqaviləsini, Roma Müqaviləsi və Əqli Mülkiyyət Hüquqlarına dair digər müqavilələri qəbul edir. Milli Münasibət Qaydası və Ən əlverişli rejim Qaydaları burada da əsas prinsip kimi qəbul edilmişdir.

TRIPS Sazişində, Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı çərçivəsində çoxtərəfli sazişlər daxil edilir. TRIPS Sazişində nəzərdə tutulan standartlar Üzv Dövlətlər tərəfindən minimum qəbul edilir və çoxtərəfli sazişlərə imzası olan bütün ÜTT üzvlərinin müqavilələrinə bərabər tətbiq edilir.

Sazişə əsasən, əqli və sənaye mülkiyyət hüquqları 7 kateqoriyada işlənir. Bunlar:

Sxem 2.3

Əqli və sənaye mülkiyyət hüquqlarının kateqoriyaları

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

TRIPS Sazişində, mülki və sənaye mülkiyyət hüquqlarının pozulması halında, üzv ölkələr hüquqi və inzibati vasitələr tətbiq etmək hüququna malikdirlər. Pozulmanın qarşısını almaq üçün tədbirlər, haqq sahibinə təzminat ödənməsi və pozulma obyektinə olan malın ticarətdən məhrum edilməsi kimi tədbirlərdir.

Bundan əlavə, saxta malların girilməsinin haqq sahibinə daha çox ziyan verməsinin və dəlillərin məhv edilməsinin qarşısını almaq üçün üzv ölkələrə gömrüklərdə müvəqqəti tədbirlər tətbiq etmək hüququ verilmişdir (28, s.87)

Üzv dövlətlər arasında əqli və sənaye mülkiyyəti hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar yaranan mübahisələr, Mübahisələrin həlli sazişi çərçivəsində həll edilir.

Digər tərəfdən, üzv ölkələrdə TRIPS müqaviləsinin həyata keçirilməsini nəzarət və koordinasiya etmək üçün Ticarətlə bağlı Əqli Mülkiyyət Hüquqları (TRIPS) Şurası yaradılmışdır.

Əlavə 2. Mübahisələrin Aradan Qaldırılması Mexanizmi:

GATT sistemində mübahisələr ilə bağlı prosedurun işləməsi uzun zaman alarkən bu gün ÜTT-nin gətirdiyi sistem, ölkələrin bu məsələdə təhlükəsizliyinin mənbəyini təşkil edir. GATT dövrü ərzində (1947-1994) 300 mübahisənin qarşılığında ÜTT-nin qurulmasından etibarən ilk yeddi il ərzində 250-dən çox mübahisələrə dair razılığa gəldi. ÜTT sisteminin daha qəti qaydalara bağlı olması, mübahisələrin daha tez həll edilməsi və qaydaların tətbiq olunmasında daha çox müəyyənlik təmin edir.

ÜTT-də mübahisələrin həlli saziş çərçivəsində, ticarət mübahisələrinin aradan qaldırılması qaydaların həyata keçirilməsinin təmin edilməsi və beləliklə ticarətin düzgün axını təmin etmək üçün vacibdir. Saziş ilə onlara verilən hüquqların kəsildiyini düşünən ölkələr problemlərini ÜTT-yə köçürürlər. Xüsusi təyin edilmiş müstəqil ekspertlərin qiymətləndirmələri ölkələrin müqavilələri və öhdəlikləri çərçivəsində həyata keçirilir.

Sistem, ölkələri onların fərqliliklərinin yaradacağı problemləri məsləhətləşmələr yolu ilə həll etməyə çağırır. Bu məsələdə problemlər yarandıqda, ölkələr diqqətlə tənzimlənmiş və qanuni əsasa söykənən qaydalara riayət etmək imkanına malikdirlər.

Əvvəlki razılaşmalardan fərqli olaraq, ÜTT-ni quran saziş Ticarət Siyasəti İcmalı Mexanizmi (TPRM) və bu mexanizm çərçivəsində işləyəcək “Ticarət Siyasətlərinin Qiymətləndirilməsi Paneli”nə yer vermişdir. Ticarət Siyasəti İcmalı Mexanizminin məqsədi şəffaflığın artırılması, harmonizasiya prosesində ölkələrdə siyasətləri bərabərləndirmək və bu siyasətlərin təsirini ölçməkdir. Bir çox üzv siyasət nəzəriyyələrini siyasətlərinə konstruktiv dəstək kimi qiymətləndirir. İcmal məsələsində, ölkə sıralaması araşdırılan son dövrdə üzv ölkələrin dünya ticarətindən aldıkları paylara əsasən aparılır. Buna görə, ilk dörd böyük qüvvə - AB, ABŞ, Yaponiya və Kanada - iki ildən bir nəzərdən keçirilir, onları izləyən on altı ticarət gücü dörd ildən bir, qalan ölkələr altı ildən bir nəzərdən keçirilir. Bu icmalar bu mövzuda ölkə və katiblik haqqında məlumatları ehtiva edir. [9, s.147]

ÜTT-nin fəaliyyəti başlanğıcdan ticarətin liberallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Digər tərəfdən məsələnin belə qoyuluşu xarici bazarlarda öz əməliyyatlarını genişləndirmək arzusunda olan milli istehsalçıların maraqlarına xidmət edir. Bu da öz-özlüyündə, xarici bazarları zəbt etmək fikrində olmayan və öz hökumətlərindən daxili bazarda onları xarici rəqiblərdən qorumağı tələb edən şirkətlərin maraqlarına ziddir.

İstehsalçılar isə öz növbəsində, istəyirlər ki, ölkələrinin bazarları baha olmayan, yüksək keyfiyyətli ayrı-ayrı əmtəə və xidmətlərlə dolu olsun. Bu cür şəraiti isə tək-cə istehsalçıların rəqabəti yarada bilər. Bununla yanaşı, istehsalçılar başa düşürlər ki, həmişə rəqabət qabiliyyətli müəssisələrdə işləmədiklərindən onlar müxtəlif malları iş yerlərini saxlamaqla əldə edə bilərlər. Ona görə də demək olar həmişə ticarət siyasətinin liberalaşdırılması məsələlərində həmkarlar təşkilatları müəssisə rəhbərləri ilə həmfikir olurlar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq ticarətin hüquqi bazası dəyişməz qalmır və daima dəyişir. Bütün hüquq sistemində olduğu kimi burada da “ağ ləkələr” vardır ki, onları da iki və ya üç mənada yozmaq olar. Həmişə ölkələr ÜTT-nin hüquqi sistemindən və onun genişləndirilməsindən istifadə etməklə öz məqsədlərinə nail olmaq istəyirlər. Buradan da ÜTT-nin ayrı-ayrı normalarından bu və ya başqa vəziyyətdə istifadə olunması sayəsində ticarət konfliktləri, mübahisələri doğur. Elə ona görə də ÜTT ətrafında beynəlxalq mübahisələrin həlli problemi meydana gəlir.

Mübahisəli məsələlərin həlli sistemi ətraflı surətdə ÜTT haqqında sazişə 2 sayılı əlavədə göstərilmişdir. Ölkələr arasında fikir ayrılığı yaranarkən, onlar ilk növbədə aralarında məsləhətləşmələr aparırlar. Əgər kompromis əldə olunmazsa, onda iş ÜTT-nin mübahisələrin həlli orqanına verilir. Onun qərarı ilə razılaşmayan ölkənin apelyasiya hüququ vardır.

Cədvəl 2.1.

1995-ci ildən 2016-dək mübahisələrə qatılan ÜTT üzvləri

Üzv	Şikayətçi	Cavabdeh
Antigua və Barbuda	1	0
Argentina	20	22
Ermənistan	0	1
Avstraliya	7	15
Bangladeş	1	0
Belçika	0	3
Braziliya	30	16
Kanada	35	18
Çili	10	13
Çin	15	38
Kolumbiya	5	5
Kosta Rika	5	0
Xorvatiya	0	1
Kuba	1	0
Çexiya Respublikası	1	2
Danimarka	1	1
Dominik respublikası	1	7
Ekvador	3	3
Misir	0	4
El Salvador	1	0
Avropa Birliyi	97	83
Fransa	0	4
Almaniya	0	2
Yunanıstan	0	3
Qvatemala	9	2
Honduras	8	0
Hong Kong, Çin	1	0
Macarıstan	5	2
Hindistan	23	24

İndoneziya	10	14
İrlandiya	0	3
İtaliya	0	1
Yaponiya	23	15
Koreya Respublikası	17	16
Malayziya	1	1
Meksika	23	14
Moldova, Respublikası	1	1
Mərakeş	0	1
Hollandiya	0	3
Yeni Zelandiya	9	0
Nikaraqua	1	2
Norveç	4	0
Pakistan	5	3
Panama	7	1
Peru	3	5
Filippin	5	6
Polşa	3	1
Portuqaliya	0	1
Rumıniya	0	2
Rusiya Federasiyası	4	7
Sinqapur	1	0
Slovakiya Respublikası	0	3
Cənubi Afrika	0	5
İspaniya	0	3
Şri Lanka	1	0
İsveç	0	1
İsveçrə	4	0
Çin Taipei	6	0
Tayland	13	4
Trinidad və Tobaqo	0	2
Türkiyə	3	9
Ukrayna	5	3

Birləşmiş Krallıq	0	3
Amerika Birləşmiş Ştatları 112 129		
Uruqvay	1	1
Venesuela, Bolivar Respublikası	1	2
Viet Nam	3	0

Mənbə: WTO, 2017

Ticarət mübahisələrinin həlli sisteminin yaradılmağı ÜTT- nın ən böyük nailiyyətidir. Onun ünvanına xeyli müsbət sözlər deyilir, ancaq bununla bərabər, onun səmərəliliyinə münasibətdə mənfi sözlər də deyilir. Doğrudan da, ÜTT-nin ticarət mübahisələrinin həlli sistemi mükəmməl olmaqdan uzaqdır. Sözügedən ölkələrə mütamadi olaraq ÜTT-nin normalarım pozmağa imkan verir. Bunun əvəzində ölkələr ya simvolik şəkildə cəzalandırılır, və ya ondan yayınır, təhqiqatı uzadır və ayırısına başlanılır. Misal üçün, AB ilə Hindistanın toxuculuq sənayesi məhsullarının idxalı ilə əlaqəli yaranmış mübahisəli məsələyə nəzər yetirək. İşə üç il baxılmışdı və qərar Hindistanın xeyrinə qəbul olundu. Lakin AB gecikmədən antidempinq təhqiqatına başlamışdı.

Altı il AB ilə ABŞ arasında banan müharibəsi davam etdi. Səbəb isə AB daxilində avropamn Afrikadan, Sakit okeandan və Qərrib dənizi hövzəsindən olan keçmiş müstəmləkələrindən idxal üçün güzəştli şərtlərin yaradılması idi. 2001-ci ildə tərəflər bir-birinə güzəştlər etdilər; ABŞ cərimə sanksiyalarını ləğv etdi, AB isə öz növbəsində bazarlarına amerika şirkətlərini və onların nəzarət etdiyi Latın Amerikasını banan istehsalçılarını buraxmağı öhdəsinə götürdü. Lakin təhqiqat dövründə Amerika banan şirkəti Chiquita müflis oldu.

Buna baxmayaraq, adətən ABŞ bürokratik proseduraları öz xeyrinə həll etməyi bacarır. Belə ki, 1971-ci ildə ABŞ transmilli şirkətlərinə öz xarici ticarət əməliyyatlarını offşor ərazilərdə qeydiyyatdan keçmiş filialları vasitəsilə rəsmiyyətə salmağa icazə verdi. Bunun hesabına onlar ixracdan daxil olan gəlirlərindən korporativ vergilərinin məbləğini azaltmış oldular. 1999-cu İlin oktyabrında AB-nin xahişi ilə ÜTT-nin komissiyası FSC-nin təcrübəsini öyrənərkən onları da qadağan olunmuş subsidiyaların siyahısına daxil etmişdir. İlk

baxışda ABŞ bununla razılaşdı və 2000-ci ildə FSC-də təcrübəsini ləğv edən qanun qəbul olundu. Lakin bununla yanaşı, həmin bu qanun Amerika şirkətlərinin bütün xarici gəlirlərini vergidən azad etmişdir. Bundan sonra yeni təhqiqat başlandı və nəhayət 2002-ci ilin yanvarında ÜTT-nin komissiyası qəti olaraq belə güzəştləri qadağan olunmuş subsidiyaların tərkibinə daxil etdi. Əgər ABŞ bu qanunu ləğv etməzsə, onda ÜTT AB-yə Amerika mallarının idxalını qadağan etmə hüququnu vermişdir. Beləliklə, Amerika şirkətləri 30 il müddətində qadağan olunmuş ixrac subsidiyalarından istifadə etmişlər.

Beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmağı prosesinə sənayecə İEÖ rəhbərlik edirlər və bundan lap çox mənfəət əldə edirlər. Beynəlxalq ticarət siyasəti normalarını hazırlayan zaman onlar qəbul edilmiş prinsiplərə əsaslandıqlarını desələr də, öz maraqlarından çıxış edirlər. Belə ki onlara hansısa bazarı (məsələn, əməktutumlu məhsullar bazarı) liberallaşdırmaq maraqlı deyilsə, o zaman onlar onu liberallaşdırmırlar. Belə ki onlar öz mallarının III ölkə bazarlarına daxil olmağına çalışırlarsa, onda ticarət əngəllərinin aradan qaldırılmağına nail olurlar. Qərb ölkələri dünya iqtisadiyyatında tutduqları hakim yerə əsasən ÜTT normalarını istədikləri tərəfə yönəldə bilirlər. Aydın məsələdir ki, onlar Azərbaycandan da özlərinə sərf edən liberallaşdırmanı tələb edirlər.

Sənayecə İEÖ öz tariflərinin və milli iqtisadiyyatlarının qorunma vasitələrinin orta səviyyəsini aşağı salırlar, lakin İEOÖ-in likrincə onlar bu məsələyə formal olaraq yanaşırlar. Məsələn, ixracı İEOÖ üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edən kənd təsərrüfatı və yüngül sənaye məhsullarına münasibətdə tarifləri cüzi aşağı salmışlar. Yüngül sənaye məhsullarına münasibətdə idxal rüsumlarını aşağı salan İEÖ bunu əmtəələrin geniş nomenklaturası üzrə edirlər. Belə ki, onların hər biri ticarət dövriyyəsində elə də böyük xüsusi çəkiyə malik deyildir.

Bununla yanaşı onlar ticarət dövriyyəsində idxalı böyük xüsusi çəkiyə malik olan əmtəələrin idxalının liberallaşdırılmasını sonraya saxlayırlar.

Qərb dövlətləri xüsusilə kənd təsərrüfatını müdafiə edirlər. Onlar bunu yalnız istehsalın subsidiyalaşdırılmağı vasitəsilə yox, eyni zamanda yüksək qadağan edilmiş idxal rüsumları ilə edirlər. İdxal rüsumları müxtəlif ərzaq

məhsullarına görə ABŞ- da, Kanadada, AB və Yaponiyada 100, 200 və hətta 300%-ə çatmışdır. Qərbin proteksionizmi hər il İHOÖ-ə 100 milyard dollara başa gəlir ki, o da İEÖ-in İEOÖ-ə etdiyi yardımı iki dəfə ötür. [6, s.152]

Bununla yanaşı, Qərb dövlətləri İEOÖ-də istehsal olunmuş malları bazarlarına buraxmamaq məqsədilə tədbirlərə əl atırlar. Söhbət ilk növbədə əmək qanunvericiliyi, səhiyyə və ekologiya sahəsində beynəlxalq standartların tətbiqindən gedir. İEÖ bu standartların pozulmasına “ədalətsiz rəqabət” kimi baxmağı tələb edirlər. Əlbəttə ki, İEOÖ-də yoxsul olduqlarına görə bu standartların səviyyəsi aşağıdır. Lakin tətbiq olunan ticarət sanksiyaları onları varlı etməyəcək və əksinə onlar daha çox geriləyəcəklər.

ÜTT daxilində olan ziddiyyətlər 1999-cu ilin dekabrında Sietldə (ABŞ) keçirilən nazirlərin III konfransını iflasa uğratdı. Üzv ölkələr ticarət danışıqlarının yeni raundunun gündəliyini təsdiq edə bilmədilər. Onlar bunu yalnız 2001-ci ilin noyabrında Dohada (Qatar) etdilər. Ticarətin liberallaşdırılması haqqında növbəti raundda aşağıdakı məsələlərə baxıldı: əmtəə və xidmət bazarlarının açılması, ticarətlə ətraf mühitin qarşılıqlı əlaqəsi, dempinqə münasibətdə təhqiqatın aparılması və dövlət subsidiyalaşdırılması. Danışıqlar 2005-ci ilin yanvarında başa çatdırıldı. Dohada qəbul olunan qərar həm ÜTT üçün çox vacibdir (çünki onun avtoriteti aşağı düşürdü), həm də beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasına kömək edir. Ayrı-ayrı ölkələrdə və regional inteqrasiya qrupları daxilində proteksionist çıxışlar artır.

ÜTT çox mürəkkəb proses sayılan qloballaşma prosesinin avanqardı rolunda çıxış edir. Yeni mühitə bütün dövlətlər uyğunlaşa bilmirlər və onlar bununla bağlı olaraq öz hökumətlərinə təzyiq edirlər. Milli istehsalçılar beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasının nəticələrinin onlara görə dağıdıcı olacağını hesab etməkdədirlər. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, müdafiə tədbirlərindən yalnız İEOÖ deyil, həm də qloballaşmanın qatı tərəfdarları da istifadə edirlər. Əlbəttə ki, müasir dövrdəki proteksionizm bütövlükdə qloballaşmanın müsbət və mənfi cəhətləri və həmçinin onun tərəfdarları ilə əleyhidarları arasındakı ziddiyyətləri əks etdirə bilmir. Proteksionist tədbirləri ideoloji nöqtəyi nəzərdən deyil, pragmatik

baxımdan tətbiq olunur.

Demək lazımdır ki, ÜTT-nin normalarının müxtəlif cür yozulması, periodik olaraq onların pozulması, ÜTT-də Qərb ölkələrinin üstün mövqeyi onun hüquq sisteminin bütünlüklə qeyri səmərəli elan olunmasına əsas verir. Lakin digər belə sistem yoxdur və perspektivdə də yaradılması nəzərdə tutulmur. Çatışmazlıqlara gəldikdə isə onlar hər bir milli və beynəlxalq qanunvericiliklər daxilində mövcuddur. Vəziyyətdən çıxış yolu kimi mübahisəli məsələlərin mərhələlərlə həll edilməsi və ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasını göstərmək olar.

Mübahisələrin Həlli Qayda və Üsulları Anlaşma Memorandumu:

ÜTT-yə üzv ölkələr arasında, sazişlərin həyata keçirilməsindən doğan münaqişələrin həll olunması “Mübahisələrin Həlli Qayda və Üsulları Anlaşma Mətni” əsasında aparılır. Bununla yanaşı, münaqişələrin həll olunması mərhələsində spesifik müqavilələrdə müddəalar prioritet olaraq istifadə edilir.

Üzv ölkələr arasında saziş müddələrinin həyata keçirilməsindən doğan münaqişələrin həll olunması prosesində, məsul və səlahiyyətli orqan “Mübahisələrin Həlli Orqanı- (AHO)” (Dispute Settlement Est) - dir. AHO, üzv ölkələrin nümayəndələrindən ibarət olan Ümumi Şuradır. Digər bir ifadə ilə, Ümumi Şura münaqişələrin həll olunması mərhələsində AHO kimi hərəkət edir.

Münaqişələrin Həlli Qayda və Üsulları Anlaşma Memorandumu müddələrinə görə, hansısa bir üzv ölkənin digər bir üzv ölkə əməlləri ilə bağlı olaraq ÜTT-nin Sazişinin müddələrinə zidd olduğu iddiası olduğu təqdirdə ilk növbədə iki ölkə arasında məsləhətləşmə mexanizmi yolu ilə həll olunması nəzərdə tutulur. Buna görə, şikayətçi ölkə digər üzv ölkəyə şikayətçi olduğu mövzu ilə bağlı görüş tələb edəcəkdir. Şikayət edilən ölkə isə görüş tələbini aldıqdan etibarən 10 gün müddətində cavab vermək məcburiyyətindədir. Məsləhətləşmə görüşləri, görüş tələbinin olunmasından etibarən 30 gün ərzində başlamalıdır. Görüş tələbinə cavab verilməyibsə və ya məsləhətləşmə görüşlərində müsbət nəticəyə gəlinməyibsə, şikayət edən tərəfin “Panel qurulması”nı istəmə haqqı var.

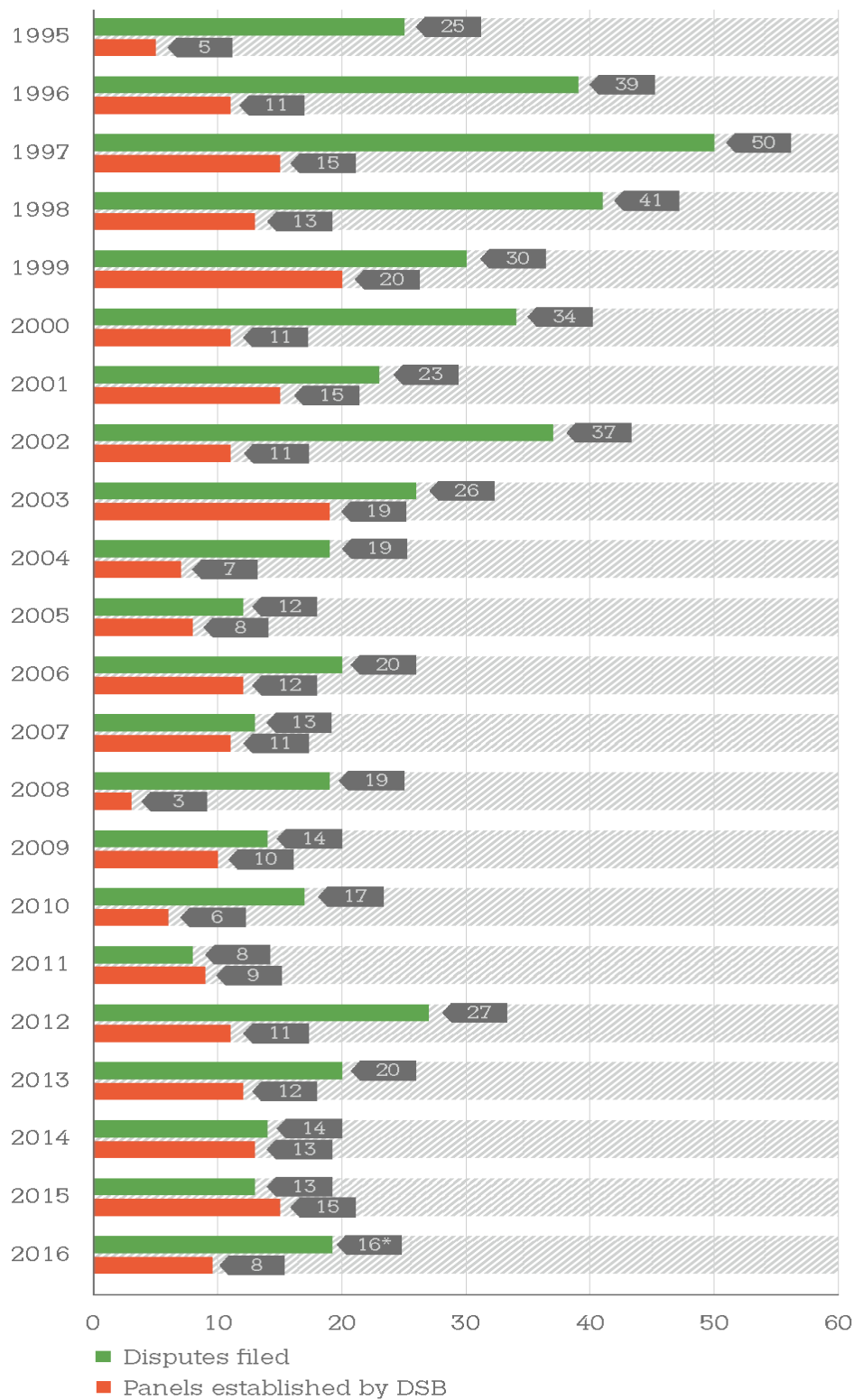
Şikayət tələbinin olunmasından etibarən 60 gün keçməsinə baxmayaraq hər hansı bir nəticə əldə olunmamışsa, şikayətçi tərəf AHO-dan "Panel qurmaq" tələb edir və bu tələb 10 gün ərzində AHO tərəfindən yerinə yetirilir.

Panel, daha əvvəl GATT və ÜTT sazişlərində göstərilən Şura və ya Komitələrdə vəzifə almış və ya Katiblikdə vəzifədə olmuş, beynəlxalq ticarət və ya siyasət mövzularında dərs vermiş və ya bu məsələlərdə nəşri olan, və ya bir üzv ölkənin yüksək səviyyəli kommersiya meneceri olaraq vəzifə almış üzv ölkə nümayəndələri arasından seçilərək qurulur. Münaqişəyə tərəf ölkələrin nümayəndələri paneldə vəzifə almırlar və tərəflər çox mühüm səbəbləri olmadıqca seçilən panel üzvlərinə etiraz etmirlər. Panel tərəflərin qəbuluna görə 5 və ya 3 nəfərdən ibarət olacaqdır. [33] Panel müzakirələri gizli aparılır və panel hesabatları tərəflərin yoxluğunda toplanan faktlar işığında hazırlanır. Panellərin hər mənəbdən məlumat tələb etmək hüquqları var. Bundan başqa, münaqişəyə tərəf olmağa üzv ölkələr də panelə yazılı hesabat və ya danışıq təqdim edə bilərlər.

Təqdim olunan məlumatların işığında hazırlanan panel hesabatının deskriptif hissəsi (şərh və nəticələri ibarət hissəsi) tərəflərin fikirlərinə təqdim olunacaq və paneldə qeyd olunan müddət ərzində tərəflərin yazılı fikirləri alınacaqdır. Tərəflərin rəyləri alındıqdan sonra bu dəfə hesabatın (o cümlədən şərh və nəticələr) bütün tərəflərə təkrar təqdim olunacaq və yenə müəyyən olunan müddətdə tərəflərlə yazılı fikir bildir digər üzvlərə hesabatın bildirişi veriləcəkdir. Müəyyən olunan müddət ərzində tərəflərin hər hansı birinin fikir bildirməsi vəziyyətində, paneldə görüş yenidən qiymətləndirmək üçün tərəflərində qatıldığı daha bir toplantı keçiriləcəkdir. Paneldə üzvlərə paylanması üçün hazırlanan hesabat yekun hesabatdır. Bununla yanaşı, üzvlərin etirazlarını bildirmələrinə vaxt vermək kimi, hesabatın üzvlərə paylanmasından etibarən 20 gün sonraya qədər AHO-nun təsdiqinə təqdim etmirlər. Üzv ölkələr, hesabatla bağlı varsa, yazılı etirazlarını AHO Görüşündən 10 gün əvvəl bildirmək məcburiyyətindədirlər. Hesabatın üzvlərə bildirişindən etibarən 60 gün ərzində hesabat AHO-da müzakirə olunacaqdır.

Sxem 2.4

ÜTT üzvləri tərəfindən verilən mübahisələr və DSB tərəfindən yaradılmış panellər, 1995 – 2016

Mənbə: WTO, 2017

Apelyasiya orqanı AHO tərəfindən yaradılan daimi orqandır. Apelyasiya orqanı təkrar olaraq çalışacaq 7 nəfərdən ibarətdir və bu şəxslər hüquq və beynəlxalq ticarət sahələrində ixtisası beynəlxalq səviyyədə sübut olunmuş şəxslər arasından 4 illik seçilirlər.

Apelyasiya orqanına müraciət, münafişəyə tərəf olanlardan hər hansı biri tərəfindən yazılı olaraq aparılır. Ümumi qayda olaraq Apelyasiya Orqanı yanındakı məhkəmə iclasları, apelyasiya müraciətinin edilməsindən etibarən Apelyasiya Orqanının hesabatını hazırlayacağı 60 günlük dövrdə bitirilir. Bu dövr bəzi hallarda 90 günə uzana bilər, bunu Apelyasiya Orqanı əvvəlcədən bildirir.

Apelyasiya orqanı görüşləri gizli aparılır. Apelyasiya orqanı tərəfindən hazırlanan hesabat, panelin tapdıqları və nəticələrini özündə əks etdirən hesabatını dəstəkləyən, rəddedici və ya dəyişdirilmiş mahiyyətdə ola bilər.

Apelyasiya orqanı tərəfindən hazırlanan hesabat, üzvlərə paylanılır və paylamayı təqib edən 30 gün ərzində AHO-da müzakirə səs birliyi ilə rədd edilə və ya qəbul edilə bilər. Hesabat AHO-da qəbul olunanda tərəflər qeyd-şərtsiz qəbul etmək məcburiyyətindədirlər.

Panel və Apelyasiya Orqanının fəaliyyəti nəticəsində, şikayət edilən üzv ölkənin ÜTT Sazişlərinə zidd tətbiqi həyata keçirdiyi müəyyən edildikdə, həmin üzvünün fəaliyyətlərini sazişin müddəaları ilə uyğun hala gətirilməsi məqsədilə AHO tərəfindən tövsiyələr verilir.

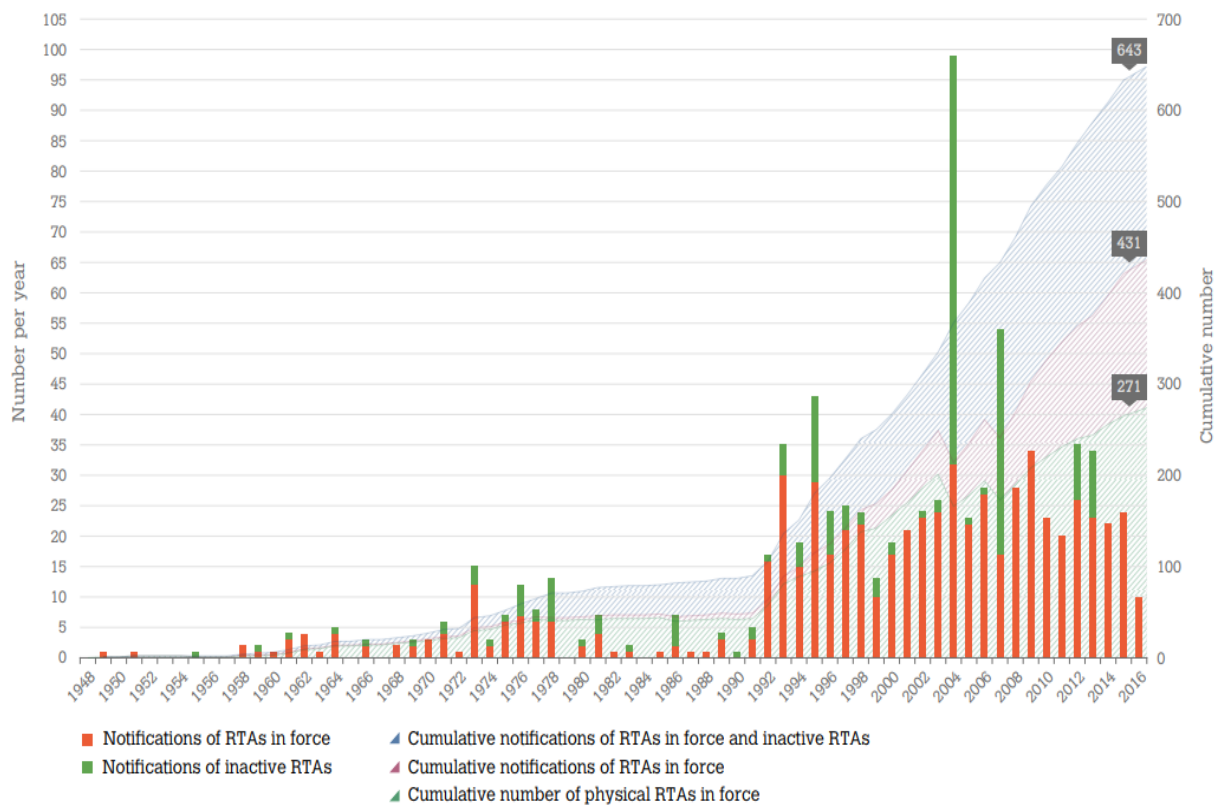
AHO-nun tövsiyələrinə mümkün qədər tez riayət edilməlidir. Panel və ya Apelyasiya orqanı hesabatlarını qəbul edilməsindən 30 gün sonra keçirilən ilk AHO toplantısında, sazişlərə uyğunlaşma məsələsində üzv ölkənin fikirləri və hazırlıqları alınır. Üzv ölkə uyğunlaşma məsələsindəki qaydaları həyata keçirə biləcəyi, AHO-nun müəyyənləşdirdiyi əğlabatan müddət haqqında da fikrini bildirir. AHO-nun müəyyən etdiyi müddət əlaqədar üzv ölkə tərəfindən ratifikasiya olunmasa, hesabatların qəbul edilmə tarixindən etibarən 45 gün ərzində tərəflərin razı qalacaqları müddət müəyyən olunur. Tərəflərin müəyyən bir müddət müəyyən etməmələri halında isə, hesabatların qəbul edildiyi tarixdən etibarən 90 gün içində təhkim yoluyla bir müddət müəyyən olunacaqdır.

AHO qəbul edilən məsləhət və ya qərarların həyata keçirilməsini nəzarətdə saxlayacaqdır. Üzv ölkənin edəcəyi uyğunluqla bağlı ağılabatan müddətin təsbitindən 6 ay sonra keçiriləcək AHO iclasında üzv ölkənin apardığı hazırlıqlar barədə məlumat alınır və bu tarixdən etibarən məsələ AHO-nun davamlı gündəliyinə alınır.

Təvsiyə qərarları müəyyənləşdirən, ağılabatan müddətdə yerinə yetirilməyibsə müvəqqəti tədbir kimi sözügedən üzv ölkənin təzminat və güzəştləri təxirə salına bilər.

Sxem 2.5

GATT/ÜTT-nin 1948-2016-cı illərdə qüvvəyə minmiş bütün regional ticarət razılaşmaları

Mənbə: WTO Secretariat, 2017

III FƏSİL. ÜTT - AZƏRBAYCAN ƏMƏKDAŞLIĞININ NORMATİV-HÜQUQİ ƏSASI VƏ İQTİSADİYYATDA ROLU

3.1. Azərbaycanın ÜTT ilə əməkdaşlığının istiqamətləri

Xarici iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməyi və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində əhəmiyyətli şəkildə inteqrasiyasının təmin edilməsi son zamanlarda özünün dövlət müstəqilliyini bərpa edən ölkələrin, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının vacib istiqamətlərindən biri hesab edilir.

Müstəqil respublikamız dünya birliyinə sürətlə inteqrasiya etməkdədir. Hal-hazırda beynəlxalq aləmdə Azərbaycan bərabər tərəfdaş olaraq qəbul olunur və onunla uzunmüddətli əməkdaşlıq sistemi qurulur. Bu cür olduqda ölkəyə etimadın möhkəmləndirilməyi xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir və bu etimad müəyyən prinsiplərə əsasən qurula bilər. Bu cür prinsiplərdən biri Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzv olmaqdır.

1997- ci ildə Azərbaycan Respublikasının Hökuməti Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT-yə) üzv olmaq məqsədilə müraciət etməyi qərara alıbdır. Bundan dərhal sonra özünün ÜTT-yə üzvolma şərtlərinin müzakirəsində vacib olan və müraciəti əsaslandırmaq məqsədilə sənədlər hazırlamağa başlamışdır. Respublikamız başqa ölkələrlə əlaqələr yaratmaq və beynəlxalq aləmdə özünəməxsus yer tutmaq məqsədilə bir sıra tənzimləyici rejim təşkil etmək məcburiyyətində qalmışdı.

İndiki dövrdə Azərbaycan həmin təşkilatda müşahidəçi statusuna sahibdir və ÜTT-yə qəbul olunmaq üçün məqsədyönlü iş aparmaqdadır. ÜTT üzrə Azərbaycanın Koordinasiya qrupu yaradılıb, həmin qrup bütün danışıqlar prosesini reallaşdırır.

ÜTT-yə üzv olmaq qarışıq bir prosesdir. Bu tariflərə aid sazişlər ilə xaricilər tərəfindən təklif ediləcək xidmətlər üçün güzəştlərin oxunulmağı məsələsi sayılır. Xarici ticarəti tənzimləyən tədbirləri ilə başqa normativ-hüquqi aktları daxil edərək, müraciət edən dövlətin öz xarici ticarətinə dair qanunlarının

təkmilləşdirilməsi və onların müasirləşdirməsinə ümid edir. [33]

Ticarət qaydalarının yaxşılaşdırılmağı məqsədilə ÜTT tələbləri üzvolma prosesinin ən əhəmiyyətli üstünlüyüdür. ÜTT-yə üzvolma qərarından bağlı olmayaraq aydın və səmərəli qanunlara sahib olmaq üçün bir üstünlükdür. Uruqvay raundu prinsipləri və normaları heç bir mülahizələrdən bağlı olmayaraq, bütövlükdə, ölkənin ticarəti üçün əhəmiyyətlidir. Onlar əməliyyat məsrəflərini azaldırlar və dövlətin ticarətdə rəqabət bacarığını çoxaldırlar.

ÜTT-yə üzvolma prosedura aşağıda göstərilən kimidir:

- ❖ ÜTT-yə üzvolma istəyini bildirən ərizənin ÜTT Katibliyinə təqdim edilməsi;
- ❖ ÜTT Katibliyində üzv olmaq arzusunda olan ölkə üzrə İşçi qrupunun yaradılmağı;
- ❖ Üzv olmaq istəyən dövlətin xarici ticarət rejimi barədə Memorandumun ÜTT Katibliyinə təqdim edilməsi;
- ❖ ÜTT-yə üzv olan ölkələr tərəfindən Memoranduma aid sualların təqdim edilməsi;
- ❖ Memoranduma aid təqdim edilmiş sualların cavablarının ÜTT Katibliyinə təqdim edilməsi;
- ❖ Üzv olmaq istəyən dövlət üzrə İşçi Qrupunun birinci iclasının keçirilməyi;
- ❖ Üzv olmaq istəyən Ölkə vasitəsilə ÜTT Sazişləri ilə nəzərdə tutulan sənəd ilə cədvəllərinin ÜTT Katibliyinə təqdim edilməsi;
- ❖ ÜTT-yə üzv olmaq istəyən dövlət ilə üzv dövlətlər arasında ikitərəfli danışıqların keçirilməyi;
- ❖ Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi Qrupunu ardıcıl iclaslarının keçirilməyi;
- ❖ Üzv olmaq istəyən ölkə üzrə İşçi qrupunun Yekun Hesabatının hazırlamağı;
- ❖ Yekun Hesabata əsasən Baş Şuranın Üzvolma Protokolunu qəbul etməsi;
- ❖ Üzvolma Protokolunu Nazirlər Konfransının təsdiq etməsi;

- ❖ Üzvolma Protokolunu üzv olmaq istəyən dövlətin parlamentinin ratifikasiya etməsi.

İndi Azərbaycan ÜTT-yə üzvolma prosedurunun sonuncu mərhələsindədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları indi bu təşkilatın üzvüdür, başqaları isə üzvolma prosesini sona çatdırmaq üzrədirlər. ÜTT-yə üzvolma işində Azərbaycan artıq çox vacib bir mərhələyə addım atıb. Bu cəhətdən respublikamızı o biri postsovet ölkələrindən ayıran başlıca xüsusiyyətlərdən biri həmin prosesə Azərbaycan ictimaiyyətinin cəlb olunmasıdır. Məhz, dövlət qurumları, qeyri-hökumət, beynəlxalq və ictimai təşkilatlar mütəmadi şəkildə dəyirmi masalar, konfrans ilə seminar təşkil etməklə ÜTT-yə üzvolma prosesi ilə əlaqəli ictimaiyyətə hər zaman məlumat verməkdədir. [34]

ÜTT-yə üzv olmaqda başlıca məqsədlər aşağıdakılardır:

- ❖ Dünya iqtisadiyyatı sisteminə inteqrasiyanı sürətləndirmək;
- ❖ ÜTT-yə üzv olan dövlətlərin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq;
- ❖ Dünyanın bir çox ölkələri ilə ÜTT tərəfindən qəbul olunmuş ümumi qaydalara əsasən ticarət əməliyyatları gerçəkləşdirmək;
- ❖ Ölkədə aparılmış iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və həmçinin də ölkələr tərəfindən köməyin artırılmasına nail olmaq;
- ❖ ÜTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra lap çox həcmdə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi;
- ❖ ÜTT-nin mübahisələrin həll edilməsi mexanizmindən istifadə etmək imkanını qazanmaq.

Mənbə: Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının internet saytı:

www.wto.az

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvolma istəyi respublikanın müasir ticarət siyasətindən irəli gəlməkdədir. Həmin siyasətin başlıca məqsədi - dünya iqtisadiyyatına, beynəlxalq ticarətə yüksək dərəcədə faydalı və əlverişli şərtlərlə daxil olmaqdan təşkil edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızın ÜTT-yə üzv olmasının əsas

üstünlükləri bunlardan ibarətdir:

- Ticarət ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin başqa formalarının fəaliyyəti üçün daha faydalı, ayn-seçkiliksiz, dəyişməz və təxmin edilir mühitin yaradılmağı;

- Təşkilata üzv olmuş dövlətlərin ticarət maraqlanma haqsız zərərdən qorunmağına xidmət göstərən ÜTT-nin olduqca faydalı (və praktiki olaraq tək) ticarət mübahisələrinin həlli üzrə mexanizminə sahiblənmə;

- ÜTT norma ilə qaydalarını Azərbaycan praktikasına tətbiq edərək, xarici iqtisadi fəaliyyət ilə ticarətin tənzimlənməyi sahəsində beynəlxalq təcrübənin müəyyən qanunvericiliyə uyğunlaşdırılmağı.

Ölkəmizin ÜTT-yə üzv olmağı zamanı milli xidmətlər bazarının necə qorunmağı deyil, onun necə liberallaşdırılmağı məsələsi daha mühim əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqəli eyni zamanda hesab edirəm ki, respublikamızın xidmətlər bazasında xarici hüquqi və fiziki şəxslərin iştirakı yerli hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətini də səmərəli şəkildə stimullaşdıracaq.

Respublikamızın ÜTT-yə güzəştli şərtlərlə qəbul edilməsində Azərbaycana hansı statusun verilməyi müstəsna əhəmiyyət kəsb etməkdədir. ÜTT-yə üzv ölkələr 3 inkişaf statusuna əsasən ayrılır: inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələr. Ölkəmizi ən az inkişaf etmiş ölkələr kateqoriyasına daxil etmək olmaz. Ancaq ÜTT sazişlərində inkişaf etməkdə olan dövlətlər üçün də lazımi qədər güzəştlər vardır və elə buna görə də namizəd ölkələrin ÜTT üzvlüyünə qəbulunda ÜTT üzvləri bəhəmin ölkələrə inkişaf etməkdə olan ölkə statusunun verilməyindən yayınırlar. Təzə üzv olan dövlətlərin, məsələn Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldovanın ÜTT-yə qəbulunda ÜTT üzvləri onları “keçid iqtisadiyyatlı” ölkə adlandırmaqla sənədlərə bu termini daxil ediblər, ancaq faktiki şəkildə həmin ölkələrin öhdəlikləri inkişaf etmiş ölkələrin öhdəlikləri ilə eyni və ya onlardan çoxdur. Bununla yanaşı, qeyd etmək zəruridir ki Cənubi Koreya və ya Sinqapur kimi ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkə olaraq qəbul olunmaqla bir sıra güzəştlərdən istifadə etmək hüququnu qazanmışlar.

Ölkəmizdə ÜDM-in bütün həcmində 2014-cü ildə neft sektorunun xüsusi çəkisinin 39% olması, ixracın 80%-dən çoxunun neft və neft məhsullarının payına

düşməyi, milli iqtisadiyyatın “Holland sindromu” xəstəliyinə tutulması ehtimalı istisna olunmaması, torpaqlanımızın 20%-nin işğal altında olması, ölkədə hər səkkiz nəfərdən birinin qaçqın olması, respublikamızın ÜTT-yə İEOÖ statusu ilə üzv qəbul olunmasını əsaslandırان arqumentlər kimi istifadə edilə bilər. Ən pis vəziyyətdə uzunmüddətli keçid dövrü müddətində (10-15 il) ölkəmiz əbu status verilməsinə nail olmaq lazımdır. Həmçinin bütünlükdə İEOÖ statusunun alınması mümkün olmadıqda, bəzi vacib sahələrdə (məsələn: kənd təsərrüfatı) həmin statusun əldə edilməsi tələb olunmalıdır. YUNKTAD ekspertlərinin fikrinə görə bunun olması mümkündür. Eləcə də, bazar iqtisadiyyatı statusu araşdırılmalı, həmin statusun Azərbaycan üçün vacibliyi tədqiq olunmalıdır.

İndiki tələblərə cavab verən qanunvericilik bazasının formalaşdırılması Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasının əsas üstünlüklərindən biri sayılır.

Xidmətlərin edilməsinin birinci üsulu - ÜTT-nin üzvü olan ölkə ərazisindən ÜTT-nin başqa üzv ölkəsinin ərazisinə xidmət edilməsidir.

İkinci üsul - ÜTT üzv ölkəsinin bu ya da başqa xidməti istehlak etmək üçün xidmətin göstərildiyi başqa ÜTT üzv ölkəsinə getməkdir.

Üçüncü üsul - ÜTT-nin üzvü olan hansısa bir ölkənin hüquqi və fiziki şəxsinin xidmət etmək üçün ÜTT-nin başqa üzv ölkəsinin ərazisində “kommersiya iştirak etməsidir.

Dördüncü üsul - ÜTT-nin üzvü olan ölkənin vətəndaşı olan fiziki şəxsin ÜTT-nin başqa üzv ölkəsinin ərazisinə daxil olaraq orada xidmət etməsidir. Həmin üsula həm də “fiziki şəxslərin hərəkəti” deyilir.

ÜTT-yə üzv olan dövlətlər bütün xidmət sahələrində ən səmərəli rejimin təmin olunmasına zəmanət verirlər və bir sıra öhdəliklər götürürlər. Bu o mənayı verir ki, ÜTT-nin bütün üzvlərinə bir ticarət rejimi tətbiq olunmalı və heç bir dövlətin diskriminasiyasına yol verilməməlidir. Ölkəmizin ÜTT-yə üzv seçilməsi prosesində xidmətlər üzrə mühim taktiki vəzifə ənənəvi, həmçinin də yeni yaranmış və indi də lazımi qədər inkişaf etməmiş əsas xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə öhdəliklərin bu xidmət sahələrinin mövcud inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirilməyinə nail olmaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki. Beynəlxalq mühitdə respublikamızın mövqeyinin möhkəmləndirilməyi və imicinin yüksəldilməyi, Azərbaycan mənşəli məhsullar ilə xidmətlərin dünya bazarına əngəlsiz çıxarılməğının təmin edilməsi, ölkəmizin ixrac potensialının gücləndirilməyi və ümumiyyətlə, ixracın strukturunun təkmilləşdirilməyi, beynəlxalq ticarətdə respublikamızın mənafeələrinin qorunmağı, xarici tərəf müqabilləri ilə bir şərtlərlə ticarət münasibətlərinin qurulmağı, milli istehsalın inkişaf etdirilməyi üçün ayrıca stimulların yaradılmağı, sağlam rəqabət mühitində ölkədə istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin artırılmağı cəhətdən Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul edilməsi vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir. [35, s.32]

İqtisadi həyatın beynəlmilləşməyi, ölkəmizin ağır şərtlər altında gedən çağdaş dünya ilə inteqrasiyasının bütün yönləri yeni imkanlar yaratmaqla bərabər, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr əmələ gətirməkdədir. Bu imkanlardan əhəmiyyətli istifadə olunması, mövcud problem ilə təhlükələrin zamanında müəyyən edilərək öyrənilməyi bu gün Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri sayılır.

Dolayı (vasitəli) vergilərin üstünlük təşkil etdiyi dövlətlərdə, xüsusilə də Qərbi Avropa ölkələri də ixracatçılar üçün vergi güzəştlərinin mühim forması ixracatçıların dolayı vergilərin verilməsindən azad edilməsidir.

Belə ki, ÜTT-nin qaydaları ikiqat vergitutma hallarının baş verməməyi üçün ixracatçılara dolayı vergitutma sahəsində güzəştlərin verilməyinə icazə verir. Belə ki, ixrac edilən əmtəələr əsasən, idxalçı ölkədə vergiyə məruz qalmaqdadır.

Beynəlxalq ticarət təcrübəsində ixracın stimullaşdırılmağının geniş yayılmış və demək olar ki, ən aqressiv forması onun birbaşa subsidiyalaşdırılması ixracatçıya əmtəənin qiymətini səmərəli şəkildə azaltmağa, bir çox hallarda isə maya dəyərindən də aşağı salmağa imkan verir. Belə vəziyyət subsidiyalaşdırılan əmtəələrin ixracatçıları üçün əsaslandırılmamış üstünlüklər yaradır və buna görə də beynəlxalq ticarət təcrübəsində rəqabət mübarizəsinin ədalətsiz üsullarından biri kimi qiymətləndirilir. Beynəlxalq ticarətdə ədalətsiz rəqabət üsulu kimi xarakterizə edilən bu qayda ilə ölkəmiz də müntəzəm qarşılaşır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumiyyətlə, subsidiyaların istifadə edilməsi (kənd

təsərrüfatı məhsulları istisna olmaqla) ÜTT çərçivəsində bağlanmış subsidiyalar ilə kompensasiya rüsumları barədə sazişin qaydaları ilə sət formada reqlamentləşdirilir.

Nəticədə, bir çox dövlətlərin dövlət aparatları milli müəssisələrini ixrac fəaliyyətinə fərqli növ təşkilatı və informasiya xarakterli köməklik edirlər. İxracatçılara göstərilən bu tip köməklərin sırasına xaricdə ticarət sərqi və yatmarkalarının təşkil olunmasını, ticarət missiyalarının xaricə ezam olunmasını, firmaların ticarət-iqtisadi informasiya ilə təmin edilməsini daxil etmək olar.

Hal-hazırda ölkəmizin bir çox müəssisələrinin ixrac zamanı üzvləşdikləri başlıca problemlərdən biri də onların mallarının beynəlxalq keyfiyyət normalarına uyğun gəlməyini təsdiq edən xüsusi sertifikatlarının olmamağıdır. Bu isə öz-özlüyündə belə malların dünya bazarlarında alınmamağına və ya onlara çox aşağı qiymətlərin təklif edilməsinə gətirib çıxarır. Belə ki, birinci növbədə, qara metallurjiya ilə neft maşınqayırması müəssisələri üçün API (American Petroleum Institute) standartlarını əldə etmək çox mühimdir. Ona görə ki, bu vəziyyətdə onların Azərbaycanda, həmçinin də qonşu ölkələrdə həyata keçirilən neft layihələrində genişmiqyaslı iştirakı mümkündür.

İxracın stimullaşdırılmağı ilə respublikamızın ixrac qabiliyyətinin artırılması prosesində yüksək texnologiyalı müəssisələrin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu yöndə həyata keçiriləcək tədbirlər kompleksinin tərkib hissəsi sayılan xüsusi vençur fondlarının yaradılmasını nümunə göstərmək olar. Belə fondlar dövlətin iştirakı ilə təsis edilməli və elmi-texniki layihələrin dəstəklənməyini, yüksək texnologiyalarının inkişafına özəl kapitalın (dövlət zəmanəti altında) cəlb olunmasını təmin etməlidir.

Ölkəmizin ÜTT-yə üzv olma prosesinin sürətləndirilməyində ən mühim məsələlərdən biri olan çoxtərəfli danışıqlar davam etdirilməkdədir. 16 iyul 1997-ci ildə Azərbaycan üzrə ÜTT katibliyində yaradılan İşçi Qrupun 1-ci iclası 2002-ci ildə Cenevrədə təşkil edilmişdir. 2004-cü ildən başlayaraq İşçi Qrupunun iclasları ardıcıl şəkildə keçirilir. 2008-ci ildə birinci dəfə olaraq bir il müddətində İşçi Qrupunun 2 iclası keçirilmişdir. Belə ki, 2008-ci ilin 6 may və 11 dekabr

tarixlərində Cenevrədə İşçi Qrupunun 5-ci və 6-cı iclasları təşkil edilmişdir. 5-ci iclasın axırında Azərbaycan üzrə birinci ümumiləşdirici sənədin - Faktlar İcmalının - hazırlanmağına aid qərar qəbul olunmuşdur. Sənəd ÜTT Katibliyi tərəfindən hazırlanmaqla Azərbaycan tərəfinə təqdim edilmişdir. Sənədə dair aidiyyəti qurumlar da rəy ilə təkliflər bildirilmişdir. Sənədin növbəti variantı Danışıqlar Qrupunun üzvlərinə rəy bildirilməyi üçün paylanılan və İşçi Qrupun sonuncu 10-cu iclasında təzədən müzakirə olunmuşdur. 2012-ci ildə Cenevrədə İşçi Qrupun yenə də 2 iclası keçirilmişdir: 24 fevral tarixində 9-cu iclas ilə 7 dekabr tarixində 10-cu iclas. Ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü ilə bağlı sonuncu, 13-cü iclas 22 iyul 2016-cı il tarixdə Cenevrə şəhərində keçirilmişdir. İclasda Azərbaycan Nümayəndə heyətinin başçısı, xarici işlər nazirinin müavini Mahmud Məmməd-Quliyev respublikanın son sosial-iqtisadi göstəriciləri barədə informasiyanı iclas iştirakçılarının diqqətinə çatdırıbdir. İclasda İşçi Qrupun 12-ci iclasından sonra bir sıra üzv ölkələrin ünvanladığı suallara Azərbaycan tərəfinin verdiyi cavablar müzakirə edilmişdir. Eyni zamanda üzv ölkələr tərəfindən Azərbaycan üzrə İşçi Qrup Hesabat Layihəsinin bölmələri üzrə suallar verilmiş və bu suallar Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən cavablandırılıbdır. [36, s.9]

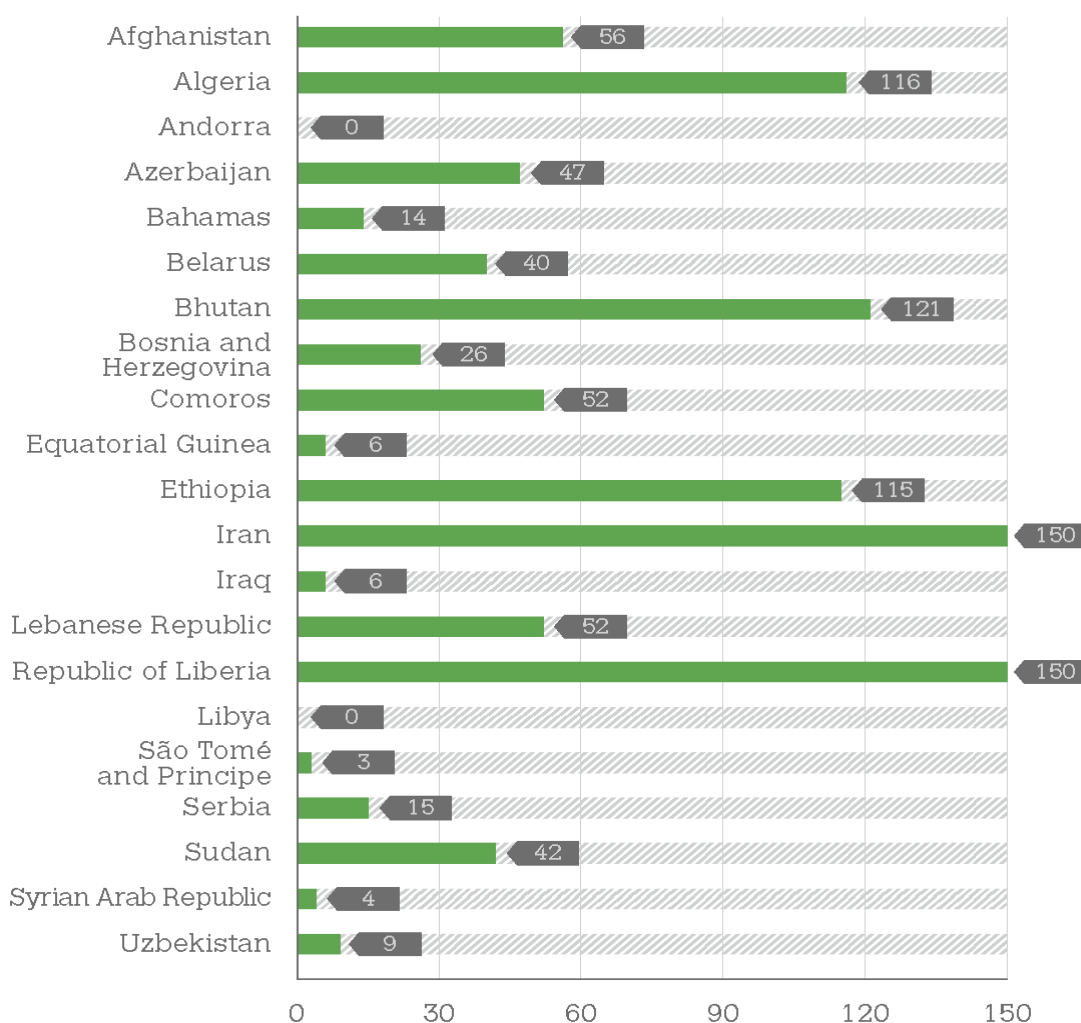
Azərbaycan Respublikası ÜTT-yə üzv olma mərhələsində 21 dövlət ilə (ABŞ, Avropa İttifaqı, Kanada, Yaponiya, Norveç, Rusiya Federasiyası, Braziliya, Cənubi Koreya, Ekvador, Çinin Tayvan əyaləti, Şri-Lanka, Hindistan, İsveçrə, Honduras, İndoneziya, Malayziya, Dominikan Respublikası, Səudiyyə Ərəbistanı, Çin, Paraqvay, Vyetnam) ikitərəfli danışıqlar aparmışdır. Danışıqlar zamanı ölkəmizin mal və xidmətlər bazarına çıxışa aid məsələlər müzakirə edilir, xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrin qorunmağı ilə əlaqəli vacib tədbirlər görülür. İkitərəfli danışıqlar sayəsində birinci protokol 2007-ci ildə Türkiyə ilə, gələcək protokollar isə 2008-ci ildə Oman ilə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə, 2010-cu ildə Gürcüstanla imzalanmışdır. Axırınıcı ikitərəfli protokol isə 30 mart 2012-ci il tarixi Qırğız Respublikası ilə imzalanmışdır. Nəticədə, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvolma prosesi ətrafında ikitərəfli danışıqların sona çatdırılmağı barədə imzaladığı protokolların sayı 5-ə çatmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, imzalanan protokollarda

respublikamızın maraqları tam təmin olunmuşdur. İkitərəfli müraciətlərə əsasən mütəmadi şəkildə məhsullar ilə xidmətlər sahəsində təhlillər edilir. Axıncə dəfə ikitərəfli danışıqlar 20-22 iyul 2016-cı il tarixlərində Cenevrədə Rusiya Federasiyası ilə Səudiyyə Ərəbistanın ilə məhsullar və xidmətlərə əsasən keçirilmişdir.

ÜTT-yə üzv olmaq istəyən ölkələr üçün texniki yardımlar gücləndirilmişdir. Hökumət rəsmiləri 100-dən artıq texniki yardım tədbirinə qatılmağa dəvət olunmuşdur. Bu dövlətlərin arasında Azərbaycan da yer almışdır.

Sxem 3.1

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq istəyən ölkələrdən 2016-cı ildə ÜTT-nin texniki yardım fəaliyyətləri

Mənbə: WTO, 2017

3.2. ÜTT-yə üzvlüyün Azərbaycan iqtisadiyyatına mümkün təsiri

Yuxarıdakı ifadələrdən də aydın olduğu kimi ÜTT, beynəlxalq ticarəti maksimum səviyyədə liberallaşdırılaraq, sərbəst və şəffaf rəqabət şərtləri daxilində dünya rifah səviyyəsinin artırılmağını qarşısına məqsəd qoymaqladır. Azərbaycan Respublikasının, bu təşkilata həm üzv olma yolunda etdiyi işlər, həm də bu işlərin müsbət nəticələnməsi nəticəsində bəzi istiqamətlərdən qazanc əldə edəcəyi, bəzi istiqamətlərdən də zərərə uğrayacağı müşahidə edilməkdədir. Ölkənin mümkün mənfəəti və zərərləri aşağıdakı kimi verilə bilər.

A) Mümkün mənfəət:

- Xarici ticarət əməliyyatlarının təxminən yüz dövlət tərəfindən qəbul edilən ümumi qaydalar çərçivəsində reallaşdırılması ilə dünya iqtisadiyyatı sistemində inteqrasiyasını sürətləndirmək,
- Başlıca ticarət tərəfdaşları və əhəmiyyətli qonşuları ilə eyni şərtlərə malik olmaq, fərqli qaydalarla qarşılaşmamaq
- ÜTT-yə üzv ölkələrin öz aralarında tətbiq etdiyi endirimlərdən istifadə etməsi,
- İqtisadi problemlərin həllində ÜTT qaydaları və birləşmə mexanizmindən faydalanmaq,
- ÜTT çərçivəsində çoxtərəfli ticarət sisteminin inkişafı və bu məsələ ilə əlaqəli danışıqlara qoşulma imkanı,
- Mövcud standartların beynəlxalq tələblərlə uyğunlaşdırılması,
- Yeni gömrük tənzimləmələri nəticəsində dəyərlərdəki azalmanın mal və xidmətlərə əks olunmasıyla, xalqın dünya ortalamasından aşağı qiymətə mal və xidmət alma imkanı əldə etməsi,
- Həyata keçiriləcək yeniliklərlə bərabər iqtisadi fəaliyyətlərin inkişafında istifadə edilmək üzrə ehtiyac duyulan sərmayənin, həm beynəlxalq təşkilatlar, həm də müxtəlif ölkə qaynaqlarından daha asan əldə edilə bilməsi,
- Yüksələn bazarlarda, xüsusilə əmək qabiliyyətli sektorlarda rəqabət üstünlüklərini əldə etmək,

- Hüquqi qaydaların inkişaf etdirilməsi
- Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi yeniliklərin düzgünlüyünün təsdiqlənməsi,
- Qəbul edilmiş qaydalar çərçivəsində ticarət nişanının və müəllif hüquqlarının həyata keçirilməsi
- Artan şəffaflıq və milli münasibət qaydası nəticəsində xüsusilə neft-sektoruna istiqamətli xarici sərmayə axınının artması, (Azərbaycan, qeyri-neft sektorunun inkişafına istiqamətli strateji işlər etməkdə, proqramlar həyata keçirir.)
- İqtisadi fəaliyyətlərin təşkili və hüquqi tətbiqlərin şəffaflaşdırılmasıyla, iqtisadi inkişafı əlaqədar kifayət qədər məlumat sahibi olunması və dövlətin qəbul edəcəyi qərarların əvvəldən müzakirə edilə bilməsi,
- Mövcud təcrübələri təkmilləşdirmək və prosedurları sadələşdirmək; həm sahibkarlıq fəaliyyətlərini çətinləşdirən tətbiqlərin və istehsal xərclərini artıran bilvasitə müdaxilələrin azalması, həm də bu fəaliyyətlərin səlahiyyətli şəxslər tərəfindən yoxlama və tənzimləmə əməliyyatlarının dəqiqləşərək sui istifadəsinin qarşısının alınması.

B) Mümkün zərərlər:

- ❖ Xarici ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiq olunmaması,
- ❖ Kommersiya liberallaşma üçün qoruyucu tədbirlər yetərsiz qalması vəziyyətində, bazarın daha ucuz olan xarici mallar tərəfindən doldurulması,
- ❖ Qoruyucu tədbirlərin səmərəli olub olmamasına baxmayaraq, daxili bazarın bütün sahələrində sərbəst rəqabət şəraiti yaradılmaması vəziyyətində, daha güclü və təcrübəli olan xarici şirkətlərin üstünlük qazanmaları,
- ❖ Tətbiqi çətin və xərcli olan bəzi məsələlərin həlli prosedurlarının daha başlanğıc mərhələsində mümkün olması,

- ❖ Müəyyən edəcək olan keçid dövrü ərzində rəqabətə davamlı və ixraca yönəlmiş istehsal tərzini yaradılmazsa sonrakı mərhələlərdə çox çətinlik çəkilməsi,
- ❖ Xidmətlər sektorunda daha ucuz və keyfiyyətsiz xidmət serverlərinin yer alması
- ❖ Kifayət qədər yüksək səviyyəli kadr yoxluğunda, ölkə əleyhinə inkişaf edən məsələlərin dəqiq olaraq ortaya qoyulub həll etməyəcək olması
- ❖ Bəzi subsidiya tətbiq etmələrinin gələcəkdə həyata keçirilə bilməməsi
- ❖ Qoruma maneələri və dövlət dəstəyinin qaldırılması, ölkə əhalisinin yarısını əhatə edən kənd təsərrüfatı sektorunda rəqabətə əsaslanan istehsal etməyin çətinləşməsi. (Kənd Təsərrüfatı sektoru, həm ixrac məhsulları, həm milli gəlir içində neftdən sonra 11.4% payla ikinci sırada yer alır). Bundan başqa kənd təsərrüfatında çalışanların başının kommersiya məqsədlərdən daha çox şəxsi ehtiyaclarını aradan qaldırmaq üçün çalışmasının potensial çətinlikləri artırması
- ❖ Qoruyucu tədbirlərin aradan qaldırılması ilə ödənişlər balansında yaranacaq kəsirlərin ölkə ehtiyatlarını əritməsi,
- ❖ Gömrük və digər vergi rejimini tətbiqində aşağı düşmə dövlət büdcə gəlirlərində əhəmiyyətli azalmaların olması (Orta Hesabla 10% olan idxal gömrük rüsumlarının büdcə payı 24%-dir).
- ❖ Üzvlüyün başlanğıc mərhələsində, mövcud şərtlərin sərbəst sahibkarlıq fəaliyyəti və fərdi inkişaf imkanları üçün yetərli olmaması
- ❖ Qeyri-neft sektorunda əldə olunacaq rəqabət üstünlüyünə mane olan amillər: istehsalın bütünlükdən uzaq dağınıq formada baş verməsi, firmaların kifayət qədər texnoloji və texniki avadanlıqlardan uzaq olması, universitet sənaye əməkdaşlığının olmaması, zəif rəqabət şəraiti, infrastrukturun çatışmazlığı, ekoloji laqeydlik və marketinq kanallarının zəifliyi və s.

ÜTT-yə daxil olma kompleks tədbir olub, hər şeydən əvvəl özünü milli qanunvericilik səviyyəsində nəzərdə tutulan dəyişikliklərdə göstərir. Bu zaman

birbaşa ölkənin daxili və xarici iqtisadi maraqlarına toxunan yeni qanunlar qəbul olunacaq. Bunlara Gömrük məcəlləsi, xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi barədə, xüsusi iqtisadi zonalar haqqında, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti haqqında, dövlət yardımı haqqında qanunlar aiddir. Bu məqsədlə Banklar haqqında qanunda nəzərdə tutulan liberallaşdırma son nəticədə dövlətin iqtisadiyyata təsir mexanizmini əlindən ala bilər.

Bütün yuxarıda sadalananlar iqtisadiyyatın digər sahələrini də gözləyə bilər. ÜTT-yə daxil olan ölkələrin təcrübəsinə müraciət edərək danışıqlar zamanı onların istifadə etdikləri güzəştləri əldə etməyə çalışmaq lazımdır. Əgər belə bir güzəştlər əldə edilməzsə, onda Azərbaycan dünya bazarına daha rəqabətqabiliyyətli məhsullar çıxaran ölkələrlə rəqabət apara bilməyəcək, ölkə iqtisadiyyatına ağır zərbə dəymiş olacaq, milli istehsal isə həlli mürəkkəb olan problemlərlə üzləşəcək.

Azərbaycanı xammal ixrac edən ölkədən aqrar-sənaye ölkəsinə çevirmək mümkündür. Çünki bizim belə bir təcrübəmiz vardır. 70-ci illərdə respublikamızın inkişaf etmiş aqrar bölməsi var idi. Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının çoxlu miqdarda istehsalı, onun ixracı və həm də daxili bazarda emal edilməsi üçün əsas yaradırdı. Azərbaycanda aqrar-sənaye kompleksi yüksək səviyyədə inkişaf etmişdi. Azərbaycan SSRİ kimi nəhəng ölkənin meyvə-tərəvəz bazası rolunda çıxış edirdi. Bu isə hər şeydən öncə xalqın güzəranı demək idi. Biz bu təcrübədən yararlanaraq yaxın perspektivdə ixrac yönümlü olmasa da belə, heç olmazsa istehsal etdiyimiz, kənd təsərrüfatı məhsullarının daxili tələbatı ödəməsinə çalışmalıyıq.[39, s.56]

Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmağı onun artıq 15-18% deyil, 4-6%-lə kredit götürməsinə reallığa çevirəcək. Bank sferasına gəldikdə banklar kapitallaşacaq, resurslar və bank xidmətinin səviyyəsi yüksələcək, dəyəri isə aşağı düşəcək. Xarici kapitalın ölkə ərazisinə daxil olması bankların şəffaflığını artıracaq və Azərbaycan banklarının beynəlxalq sferada etibarını artıracaq.

Lakin eləcə də qeyd etmək lazımdır ki, valyuta qanunvericiliyinin liberallaşdırılması son nəticədə ölkə iqtisadiyyatını dövlət nəzarətindən uzaqlaşdırma bilər ki, bu da arzuolunmazdır. MŞAÖ-nin təcrübəsinə müraciət etsək görürük ki, məsələn, Polşada hal-hazırda mövcud olan 62 kredit təşkilatından 44-ü xaricilərə

məxsusdur. Onlar da ölkə kapitalının 80%- nə, bank səhmlərinin isə 70%-nə nəzarət edir. Belə bir maliyyə asılılığı şəraitində ölkə iqtisadi azadlığını itirmiş olur. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz Avropa ölkələrinin bankları ilə rəqabət aparmaq iqtidarında deyildir. Orta səviyyəli Avropa bankının kapitalı Azərbaycanın bütün banklarının birlikdə götürdükdə kapitallarından çoxdur. Bir faktı da unutmamaq lazımdır ki, yerli banklar mənfəətsiz yaşaya bilmədikləri halda, xarici banklar uzunmüddət mənfəətsiz yaşaya bilər və nəticədə digər bankları da udaraq hegemonla çevrilə bilərlər. Belə ki, bu halda xaricilər hansı sahələri məqsəduyğun hesab etsələr, o sahələri də maliyyələşdirəcəklər. Hər hansı bir sahəni almaq istəsələr həmin sahəni kreditləşdirməyəcəklər və bağlanmaq təhlükəsi altında qalan həmin sahələr banklar tərəfindən ucuz qiymətə alınacaq.

Dünya təcrübəsindən aydın olur ki, Ölkələrin əksəriyyəti ÜTT-nin qaydalarına riayət etmədən qərarlar qəbul edirlər. Belə hallar da mövcuddur ki, məsələn, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Çili, Tailand və Hindistan kimi ölkələr danışıqlardan kənar idxalın xeyrinə birtərəfli qaydada dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya məqsədilə bazarlarını açmışlar. Ümumiyyətlə isə, aparılan ticarət danışıqlarının başlıca prinsipi ondan ibarətdir ki, tərəflərdən biri hər hansı bir güzəştə gedirsə, əvəzində də nə isə əldə edir.

Azərbaycan ÜTT-də kənd təsərrüfatına münasibətdə subsidiyalarla çıxış etməlidir. Məlumdur ki, ÜTT subsidiyaların ümumiyyətlə ləğv edilməsini tələb edir. Azərbaycanın xeyrinə olan arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, ölkənin yenidən qazanılmış müstəqilliyi şəraitində kənd təsərrüfatının yenidənqurulması vacib bir məsələ kimi otraya çıxır. ÜTT-yə tariff və subsidiyalar paketi təqdim olunarkən bu hərtərəfli əsaslandırılmalıdır.

Azərbaycan, İEOÖ üçün təqdim olunan 7 illik güzəştli dövrü əldə etməyə çalışmalıdır. Azərbaycan öz növbəsində fermer təsərrüfatının, xidmət sahələrinin, intellektual mülkiyyətin qorunmasına çalışmalı, ticarətdə texniki maneələrdən, sanitariya və fitosanitariya tədbirlərdən istifadə etməlidir. Hesab edirik ki, xidmət sferasında liberallıq hökm sürür və bazara milli şirkətlərlə yanaşı xarici şirkətlər də maneəsiz daxil ola bilərlər. Lakin xidmət sahələri anlayışı çox genişdir və burada

maliyyə və bank sferasını unutmaq olmaz. Sanitar və fitosanitar tədbirlərindən istifadəyə gəldikdə isə məlumdur ki, hal-haarda dünya təcrübəsində bundan geniş miqyaslı istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-yə daxil olarkən Azərbaycan çoxsaylı müxtəlif sazişlərə imza atmalıdır. Ona görə də Azərbaycan qanunvericiliyi ÜTT-nin hüquqi sənədləri ilə uyğunlaşdırılmalıdır.

MDB ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, uzunmüddətli danışıqlar aparmadan ÜTT-yə üzv olmaq müəyyən çətinliklər yaradır. Belə ki, bu zaman təkliflər üzərində kifayət qədər işləmək mümkün olmur. Azərbaycan kimi yenidən müstəqillik əldə etmiş ölkələr İEOÖ statusunu qəbul edərək təşkilata daxil olmalıdırlar. Nəticədə isə ölkə preferensial güzəştlər əldə edərək milli sənayeni arzuolunmaz kənar müdaxilələrdən qorumuş olacaq.

Ölkəmizdə ÜDM-in ümumi həcmində neft sahəsinin xüsusi çəkisinin 53,1% olmağı, ixracın 84%-nin neft və neft məhsullarının payına düşməyi, milli iqtisadiyyatın “Holland sindromu” xəstəliyinə tutulmağı ehtimalının istisna olunmamağı, torpaqlarımızın 20%-nin işğal altında olmağı, ölkədə hər səkkiz nəfərdən birinin qaçqın olmağı ölkəmizin ÜTT-yə İEOÖ statusu ilə üzv qəbul edilməsini əsaslandırır. Ən pis vəziyyətdə uzunmüddətli keçid dövrü müddətdə (10-15 il) ölkəmizə bu statusun verilməyinə nail olmaq lazımdır. Həmçinin bütövlükdə İEOÖ statusunun alınmağı mümkün olmadıqda, bəzi vacib sahələrdə (məsələn: kənd təsərrüfatı) həmin statusun əldə edilməsi tələb edilməlidir. UNCTAD ekspertlərinin rəyinə əsasən bu mümkün ola bilər. Eləcə də, bazar iqtisadiyyatı statusu araşdırılmalı, həmin statusun respublikamız üçün əhəmiyyəti tədqiq olunmalıdır.

ÜTT-yə üzvolma danışıqlarında kənd təsərrüfatının ölkə iqtisadiyyatının əsas sahəsi olmağı, aqrar sahənin yaxşı ənənələrinin olmağı, həmin sahənin inkişafı üçün səmərəli aqroiqlim ehtiyatlarının varlığı, ölkə əhalisinin yarıdan çoxunun kənd yerlərində yaşamağı faktları xüsusi qeyd edilməlidir.

ÜTT leksikonunda kənd təsərrüfatında daxili yardım tədbirləri deyildiyi zaman dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı ilə bu sahədə fəaliyyətdə olan təsərrüfat subyektlərə subsidiyalar verilməyi və ya dəstək göstərilməyi anlaşılır. Ancaq bu

tədbirlərin reallaşdırılmasında bir sıra məhdudiyyətlərin gözlənilməyi mühimdir.
[57, s.154]

Danışıqlar zamanı ölkəmizdə yeni yaranan fermer təsərrüfatlarının bazar şərtlərinə uyğunlaşmağı vacibliyi və daxili istehsalın stimullaşdırılmağı yönündən kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin verilməsinin mühimliyi nəzərə alınmalıdır. Həmin kənd təsərrüfatı mallarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmağı və daxili tələbatın mümkün qədər yerli istehsal hesabına ödənilməyi baxımından vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olmağı prosesində kənd təsərrüfatı üzrə aparılacaq gələcəkdəki danışıqlarda aşağıda göstərilən prinsiplərin gözlənilməyi məqsədəuyğun hesab olunur:

- Mümkün qədər ən yüksək de minimis hədd dərəcəsinin əldə olunmasına çalışmaq;
- 10%-lik de minimis həddinin əldə edilməsi mümkün olmayan zaman, 5-10% arasında hər hansı həddin əldə edilməsinə səy göstərmək;
- Respublikamıza inkişaf etmiş ölkə kimi baxacaq üzv ölkələr presedent kimi Moldova, Gürcüstan, Ermənistan və s. ölkələri misal gətirdikdə əsaslı arqumentlər (bizim kənd təsərrüfatının xüsusi olmağı, 5%-lik de minimislə üzv olmuş keçmiş SSRİ ölkələrində kənd təsərrüfatına ciddi ziyan dəyməyi, o ölkələrin vaxtilə əlverişsiz şərtlərlə üzv olmalarına aid ÜTT üzvləri qarşısında bərabər məsələ qaldırmağı, bu ölkələrdə bizdən fərqli olaraq daxili dəstək üçün maliyyə vəsaitlərinin olmamağı, bu ölkələr üçün bizdən fərqli olaraq Holland sindromu təhlükəsinin olmamağı və s.) irəli sürmək;
- İnkişaf etməkdə olan ölkə statusunun əldə olunması ehtimalının az olmağını nəzərə alaraq, danışıqların bir sıra mərhələsində respublikamızın bütünlüklə deyil, onun kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişaf etməkdə olduğu arqumentini önə sürmək;
- Gələcək illərdə sürətlə artmağı gözlənilən neft gəlirlərini əsas gətirməklə, aqrar sahəsinin dəstəklənməyi üçün maliyyə vəsaitlərinin mövcud olacağını israrla bildirmək;

- Holland sindromu təhlükəsini əsas gətirərək, qeyd edilən sindromun kənd təsərrüfatına edə biləcəyi mənfi təsiri neytrallaşdırmağın mühim üsullarından birinin məhz aqrar sahəsinin dəstəklənməyi olmağını diqqətə çatdırmaq.

Ölkəmiz məcburi olmayan sazişlərə daxli ləlməyaraq, milli iqtisadiyyatın qorunmağını təmin edərək qarşısına qoyduğu bir çox məqsədlərə çata bilər.

Azərbaycan sazişlər üzrə tətbiq ediləcək güzəştli dövrdən istifadə edərək yerli məhsulları ucuz və keyfiyyətli xarici məhsulların rəqabətindən qoruya bilər. Ölkə məhsullarının az rəqabət qabiliyyətli olmağı yönümündən buna getmək lazımdır.

Kənd təsərrüfatı ilə bağlı olaraq aparılan danışıqlarda Uruqvay raundu iştirakçıları ilə autsayderlər arasında daxili yardım ilə ixrac subsidiyalarının tətbiqi cəhətdən baza ilinin seçilməyinə əsasən kəskin fərq ortaya çıxır. Eyni zamanda UTT- yə üzv olan dövlətlər üzvlülüyə can atan dövlətlərə nəzərən danışıqlar zamanı daha effektiv vəziyyətdə olurlar. Ona görə ki, üzv ölkələr danışıqlar zamanı qarşı tərəfdən maraqlı olduğu məhsul qrupu üzrə qiymətlərin aşağı salınmağında lap çox güzəşt əldə etmələri mümkündür.

Ölkəmizin kənd təsərrüfatına münasibətdə idxal rüsumlarını saxlamaq niyyətindədir. Həmçinin də gömrük rüsumları bu gün Azərbaycan büdcəsinin gəlirinin çox hissəsini təşkil edir. Ancaq bu cür proteksionist tədbirləri gerçəkləşdirməkdə məqsəd heç də Azərbaycanın ətraf aləmdən izolə olunması demək deyildir. Fikirləşirik ki, 7 il müddətində Azərbaycan şirkətlərinin istehsal etdikləri mallar rəqabət xarakterli olacaqdır.

3.3. Xarici ticarət təşkilatlarının xarakteristikası və quruluşu

Sərbəst ticarət ilə gömrük ittifaqı barədə olan razılaşma dünya ölkələri arasında lap çox yayılmağa başlamışdır. Beynəlxalq İqtisadi sistemdə rəqabətin çoxaldığı şəraitdə, öz iqtisadi halını yaxşılaşdırmağa çalışan ölkələr başqaları ilə məhsulların, kapital və onlarla əlaqəli xidmətlərin sərbəst hərəkətini təmin edən sazişlər imzalayırlar. Bir çox bu cür müqavilələr beynəlxalq, dövlətlərarası ya da regional xarakter daşımaqdadır. Bu cür təşkilatlara Ümumdünya Ticarət Təşkilatını

(ÜTT), Ümumdünya Gömrük Təşkilatını (ÜGT), Avropanın Sərbəst Ticarət Assosiasiyasını (ASTA), Sərbəst Ticarət Haqqında Şimali Amerika Razılaşmasını (NAFTA), Cənubi-Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyasını (ASEAN), Mərkəzi Avropanın Sərbəst Ticarət Assosiasiyası (MASTA), OPEK-i və digər bir sıra regional təşkilatları daxil etmək olar. Həmin təşkilatların başlıca məqsədi bağlanan müqaviləyə əsasən sərbəst ticarət siyasəti yürütmə şərtilə, xarici ticarətdə əngəl törədən amillərin aradangötürülməsidir. Onun da mühim xüsusiyyətləri aşağıda göstərilmişdir: [4, s.181]

- ticarətin gömrük və başqa məhdudiyyətlərdən azad olunmağı;
- gömrük rüsumları ilə tarifsiz məhdudiyyətlərinin qarşılıqlı formada tədricən aradan götürülməsi;
- birtərəfli şəkildə gömrük rüsumlarının qaldırılmağının mümkün olmamağı;
- yeni ticarət məhdudiyyətlərinin tətbiq edilməsi.

Göstərdiyimiz yuxarıdakı şərtlər dövlətə, xarici İqtisadi fəaliyyət sistemini təkmilləşdirməyə və beynəlxalq ticarət təcrübəsini lap yaxşı mənimsəməyə şərait yaradır. Sərbəst ticarət sahəsində fəaliyyətin tənzimlənməyi daima heç bir dövlətüstü idarəetmə sistemi yaradılmamış reallaşdırılır. Qərarların hamısı iştirakçı dövlətlərin İqtisadi strukturlarına (maliyyə, xarici ticarətlə əlaqəli olan və s.) başçılıq edən şəxslər tərəfindən birgə qəbul olunur. Həmin qərarları tərəflər şərtsiz edir və XİF sahəsindəki öhdəliklər ilə kordinasiya təminatının icra edilməsini məcbur edir. Ancaq sərbəst ticarət sahələri neqativ cəhətlərdən də xali deyildir. Bu özünü yerli istehsal məhsullarının ən keyfiyyətli idxal malları ilə rəqabətdə tab gətirməməyi faktorunda qeyd edilə bilər. Beləliklə isə, xarici məhsullar yerli istehsal məhsullarını daxili bazardan sıxışdıraraq çıxarır. Bu isə daima dövlət tənzimlənməyi ilə ortadan götürülə bilən İqtisadi bir problem sayılır.

Sərbəst ticarət sahəsinə daha yaxşı nümunə olaraq NAFTA, EFTA və s. qeyd etmək olar. Bu sahələr daxilində vahid xarici tarif dərəcəsi mövcud deyil. Sazişin başlıca xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, iştirakçı ölkələr arasında ticarət zamanı gətirilən məhsullara vergi, rüsum və başqa məhdudiyyətlər tətbiq edilmir.

İkinci dünya müharibəsi bitdikdən sonra dünya ölkələri beynəlxalq İqtisadi

əməkdaşlıq sahəsində “sivil” oyun qaydalarına çox ehtiyacın olduğunu başa düşürlər. Müharibədən sonrakı beynəlxalq İqtisadi və maliyyə sisteminin əsası kimi 1944-cü ildə çağırılmış “Bretton Woods” konfransında qoyulubdu. Konfransın sonunda iki təşkilatın qurulmağına qərar verildi.

1. Dünya Bankı.
2. Beynəlxalq Valyuta Fondu.

Dünya Bankı Avropa İqtisadiyyatının dirçəlməyinə kömək göstərən, BVF isə beynəlxalq pul və maliyyə sisteminin durğun bir formada işləməyini təmin etməlidir. Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin tənzimlənməyi üçün ÜTT-nin yaradılmağı cəhdi müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndi. Həmin təşkilatın Nizamnaməsi olan «Havana Xartiyası» qəbul edilmədi .Ancaq, bu saziş başqa ölkələr üçün açıq saxlınıldı. Getdikcə bəzi ölkələrin həmin sazişə qoşulması, faktiki olaraq dünya ticarət problemlərini müzakirə edən və ticarət-siyasi xarakterli məsələləri həll edən beynəlxalq təşkilata çevrilməyi ilə sonlandı. Həmin təşkilatın üzvləri 1994-cü ilə kimi raund adlanan 8 ticarət danışıqları aparıbdır. Birinci olaraq həmin danışıqlar zamanı gömrük rüsumlarının azaldılmağı barədə öhdəlik qəbul edilmiş, sonra isə beynəlxalq ticarətdə qeyri-tarif tədbirlərinin (kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma və başqa inzibati tədbirlər) aradan qaldırılması məsələləri həll olunmuşdur.

Uruqvay raundunda TTBS əsaslanaraq ÜTT yaradıldı (1986-1994-cü illər). 1994-cü il aprelin 15-də Mərakeşdə imzalanmış yekun aktı ÜTT-nin təsis olunması barədə Sazişin imzalanmağı üçün yol açmışdı. ÜTT TTBS-in varisidir və öz fəaliyyətinə 1995-ci ilin yanvarın 1-dən başlayıbdır. Mənzil qərarı Cenevrədədir.

ÜTT ticarət sazişləri spektrində lap geniş nəzarəti edir və mübahisəli məsələlər üzrə müəyyən qərarların qəbulu qaydalarının təkmilləşdirilməyi ilə bağlı lap geniş səlahiyyətə sahibdir.

TTBS ətrafında keçirilmiş raundların gedişində ardıcıl şəkildə üzv dövlətlərin gömrük tarif dərəcələrinin aşağı endirilməyi, eyni zamanda xarici ticarətin nizama salınmağında qeyri-tarif tənzimlənmələri, mülki aviasiya texnikası

ilə toxuculuq məhsullarının ticarətinə dair əsas məsələlərə dair Sazişlər işlənilib hazırlanaraq 8-ci raundda əsas mülkiyyətin mühafizəsi ilə xidmət ticarəti olaraq (bank, sığorta, nəqliyyat və s.) yeni sahələrin genişlənməyi məsələlərinə baxılıbdir. [7, s.27]

ÜTT statusunun başlıca müddəalarından biri də iştirakçı ölkələrin öz İqtisadiyyatlarının mühafizə edilmədisini gömrük siyasəti tədbirlərinin yardımı ilə reallaşdırılmasıdır. Gömrük ödənişləri səviyyəsi daima qarşılıqlı şəkildə aparılan danışıqlar vasitəsilə aşağı endirilir və rüsum dərəcələrinin həmin üsulla aşağı salınmağı onların gələcək illərdə bir daha artırılmağının qarşısını almalıdır. Danışıqların gedişində razılaşdırılmış, və ya dövlətin təklif etdiyi tarif dərəcələrinin səviyyəsi tarif güzəştləri siyahısında qeyd edilir. ÜTT-yə üzv olan hər bir ölkənin özünün milli güzəştlər siyahısı mövcuddur və siyahıda göstərilmiş səviyyədən yuxarı tarif dərəcələri ilə yığımlarını tətbiq etməmək haqqında öhdəlik götürürlər. Siyahıda qeyd edilmiş rüsum dərəcələrinə «vahid» dərəcələr deyilir. ÜTT-yə üzv olan ölkələr vahid rüsum dərəcələrini çoxaltmaq imkanına sahib olurlar. Tarif güzəştləri siyahısı tarif danışıqları başlayana kimi mövcud olan müxtəlif əmtəələr üzərində gömrük rüsum dərəcələri ilə dövlətlərarası danışıqların gedişi zamanı əlaqələndirməyə razılıq prinsipini özündə əks etdirir. Həmin danışıqlar sayəsində rüsum dərəcəsi aşağı endirilmiş səviyyədən yuxarı olur. Misal üçün, öncəki rüsum dərəcəsinin səviyyəsi 14% aşağı endirilmiş, səviyyə isə 10%-dirsə, onun limitləşdirilmiş səviyyəsi 12% olmalıdır.

TTBS-in birinci maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər bir-birinə lap yaxşı effektiv şərait rejimi yaratmalıdırlar. Həmin şərait idxal, ixrac ilə tranzit əməliyyatları ilə birgə, eyni zamanda idxal-ixrac əməliyyatları zamanı beynəlxalq ödəmələrə də şamil edilir. Heç bir dövlət, dövlətə qarşı hansısa bir ön şərt qoya bilməz. TTBS sisteminin əsas qaydalarından biri “milli recim” prinsipi sayılır. Həmin prinsipin əsasında iştirakçı dövlətlər xarici və yerli məhsulları eyni recim altında yerləşdirməli, hər ikisi üçün daxili ticarəti tənzimləyən sərəncam ilə qaydalar, milli qanunlar, həmçinin vergi ilə yığımlar da bir olmalıdır.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT). 1994-cü ilin oktyabrından

fəaliyyətdədir. Həmin təşkilat 1952-ci ilin noyabr ayından işə başlayıb və birinci dəfə fəaliyyətə başlamış Gömrük Əməkdaşlığı Şurasına 17 ölkə üzv olubdur. Təşkilatın ali orqanı il ərzində bir dəfə çağırılmış sessiyadır. Əsasən, nümaynədə heyətinə dövlət gömrük orqanının rəhbəri rəhbərlik edir. Həmişəlik fəaliyyətdə olan orqanı isə Katiblikdir. ÜGT-nin qərargahı Brüssel (Belçika) şəhərindədir. Büdcəsi hər il üzvlərin verdiyi üzvlük haqqının hesabına formalaşmaqdadır. Üzvlük haqqının həcmi xərclərindəki payından asılı olaraq aşkar edilir.

Üzvü olduğumuz təşkilatlardan biri də İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır. Həmin təşkilat birinci dəfə 1964-cü ildə İnkişaf üçün regional əməkdaşlıq, və ya “Regional əməkdaşlıq təşkilatı” kimi İran, Türkiyə və Pakistan dövlətlərinin iştirakı ilə yaradılıbdır. Həmin təşkilatın inkişafında 1976-cı il İzmir sazişi səmərli rol oynayıbdır. Məhz, sazişdə üzv dövlətlər azad ticarət sahəsi ilə birgə, gömrük ittifaqının yaradılmağını da vacib hesab etmişlər. 1992-ci ildə İstanbulda keçirilmiş xarici işlər nazirlərinin toplantısında İƏT-ə yeni üzvlər qəbul olundu: Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Tacikistan ilə Əfqanıstan.

Beləliklə, üzv ölkələr 1996-cı il 14 may tarixli Türkmənistan zirvə toplantısında qarşılıqlı İqtisadi əməkdaşlığın canlandırılmağı yönündə müzakirələr aparmış, ticari-İqtisadi münasibətlərin öncül istiqamətləri aşkar edilmişdir. Üzv ölkələr arasında nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin birləşdirilməyi yönündə son dərəcə vacib əhəmiyyətə sahib olan Tecəh - Sərəxs - Məşhəd dəmir yolu xəttinin açılışı olubdur.

Əməkdaşlığın birinci istiqamətlərindən biri sayılan ticari-İqtisadi münasibətlərin inkişafına ayrıca fikir verilibdir. Bu cəhətdən aşağıdakılar üzrə razılığa gəlinibdir: [9, s.236]

- güzəştli tariflərlə ticarəti reallaşdırılan məsul nomenklaturası 20% qaldırılsın;
- blokdaxili ticarətin liberallaşdırılmağı həyata keçirilsin, sərbəst ticarət-İqtisadi sahələrinin yaradılmağı yolundan bütün əngəllər aradan götürülsün;
- Həmişə fəaliyyətdə olan sərgilər təşkili;
- blokdaxili tranzit ticarət ilə viza qaydaları sadələşdirilsin;

- ticarət və nəqliyyat hesablaşmalarının vahid ödəmə mexanizminin yaradılmağı məqsədi ilə İƏT dövlətlərinin mərkəzi banklarının nümayəndələrindən təşkil olunmuş komitə yaradılsın;

- yaxın zamanda integrasiya blokunun inkişaf və ticarət bankı, sığorta şirkəti təşkil olunsun.

NIÖT (Neft ixrac edən dövlətlər Təşkilatı - OPEK) - dövlətlərarası İqtisadi siyasi təşkilat olub, 1960-cı ildə Bağdad konfransında yaradılıbdır. Həmin təşkilatın mühim nizamnaməsi 5 il keçəndən sonra Karaasda qəbul olunmuşdur.

OPEK aşağıda göstərilən əsas məqsədləri gerçəkləşdirir:

- üzv ölkələrinin neft siyasətinin koordinasiyası ilə unifikasiyası;
- iştirakçı dövlətlərin maraqlarını qorumaq üçün bir qədər faydalı şəxsi və kollektiv vəsirlərin təyini;
- dünya neft bazarında qiymətlərin sabitliyinin qorunub saxlanılmağı üçün üsulların axtarılıb tapılmağı;
- neft istehsal edən dövlətlərin gəlirlərinin möhkəmliliyini təmin etmək;
- ətraf mühitin hərtərəfli qorunmağı üçün tədbirlərin keçirilməyi;
- dünya neft qiymətlərinin sabitləşdirilməsi üçün qeyri-üzv dövlətlərlə əməkdaşlıq.

İndi OPEK-də 12 dövlət vardır: Əlcəzair, Venesuela, Qabon, İndoneziya, İraq, İran, Qatar, Küveyt, Liviya, Nigeriya, BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı. Həmin ölkələr dünya ölkələrinin neftə olan tələbatı ödəməklə bərabər, onun istehsalı, emalı ilə qiymət qoyulmağı sahəsində öz aralarında razılaşırlar.

NƏTİCƏ

Xarici ticarətdə müdafiəçi ilə liberal siyasət yanaşmalarının mübarizəsi uzun zamandır ki davam edir. Ayrı-ayrı dövrlərdə dövlətlər bir sıra xarici ticarət siyasətlərini gerçəkləşdirmiş, bəzən bir sahə üçün liberal siyasət tətbiq etmiş və o birinə qarşı müdafiəçilik siyasəti tətbiq olunmuşdur. Bir çox inkişaf etmiş ölkələr sənaye mallarının ticarətində liberal siyasət qəbul etmiş, ancaq kənd təsərrüfatı ilə toxuculuq məhsulları üçün xeyli mühafizəkar siyasət tətbiq olunmuşdur.

Eyni şəkildə, beynəlxalq inteqrasiya (qloballaşma) fəaliyyətləri xarici ticarətdə davam edən zaman, regional inteqrasiya sazişləri də davam etdirilməkdədir. Belə ki, 1947-1994-cü illər arasında 108 regional razılaşma imzalanmış, regionda ticarət 1958-ci ildə 40,6% -dən 1993-cü ildə 50,4% -ə qalxmışdır.

Yenə qoruyucu tətbiqlər ilə regional sazişlər sayəsində ticarətdən yayınma ehtimallarının çoxaldığı bir vaxtda, 1986-ci ildə, GATT ətrafında başlayan Uruqvay Round Çox tərəfli Ticarət müzakirələri 1993-ci ilin axırında razılaşmalarla sonlanmış və razılaşmanın axırında qurulması qəbul olunan ÜTT 1995-ci ilin başlanğıcından etibarən qüvvəyə minibdir. ÜTT-nin qüvvəyə minməsi və eləcə də Sazişin gerçəkləşdirilməsinə nəzarət etməsi, xarici ticarətin sərbəstləşməyində və qloballaşmağında irəli bir addım olubdur. Sazişin psixoloji təsiri tez bir zamanda görülmüş, necə ki 1994-ci ildə dünya ticarət həcmində 8,7% olan böyümə nisbəti, 1993-ci ildən iki qat artıq olmuşdur. Əksinə, dünya istehsalının artışı 1993-cü ildə 2,5 faiz, 1994-cü ildə isə 3,6 faiz olubdur. Bu artım 1995-ci il üçün də etibarlıdır. Dünya ticarət həcmi ilə dünya nəticəsi arasındakı həmin artım fərqlərinin, ÜTT müqaviləsinin xarici ticarətə olan təsiriylə gerçəkləşdiyi qəbul olunur. ÜTT-nin potensial üzvünün sayı 160-a və buna paralel olaraq ÜTT qaydalarına tabe olmuş ticarət həcmi də 85-90%-ə çatmışdır.

Beynəlxalq ticarətdə, kvotaların qaldırılmağı, tarifləşmənin təmin edilməsi və tariflərdə təmin olunan yüksək səviyyədəki güzəştlərdən sonra, bu dəfə beynəlxalq investisiya ilə rəqabət siyasəti, ticarət ilə əmək standartları və ixtisaslaşma məsələləri gündəmdə olmağa başlayacaq. Bu səbəbdən, investisiya-

istehsal-xarici ticarət ilə təşviq siyasətlərində, sözügedən məqamların təsiri qaçılmaz olacaqdır. Eyni formada, istehsal ilə xarici ticarətdə beynəlxalq miqyaslara üzrə fəaliyyət göstərilməyi, ölkələrin önəm verilməli məqamlardır.

Qloballaşma, hər bir sahədə olduğu kimi, xarici ticarətdə də təsirlərini göstərməkdə və inkişaf etmiş, az inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan bütün dövlətlər qloballaşmanın nəticəsi kimi bazarlarını xarici rəqabətə açma məcburiyyətində qalırlar. Buna görə də bazara əsaslanmış bir siyasət yeridirlər, böyük, kiçik, bütün investorlar bir formada xarici ticarətə bağlı olurlar. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, gətirdiyi yekdil qaydaları ilə inkişaf etməkdə olan dövlətlər sənayeçilərinə inkişaf etmiş ölkələrin sənayeçiləri ilə bir şərtlərdə rəqabət şəraiti yaradır.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının başlıca məqsədlərindən biri olan beynəlxalq sahədə rəqabətin artmağı, məhsul keyfiyyətini artırır, eyni zamanda qiymətlərin düşməsinə təmin edir, nəticədə satışları və buna görə də hasilatı artırır. Bu da davamlı inkişaf hədəfinə çatmağında vacib bir mərhələ mənasına gəlməkdədir.

ÜTT-nin gətirdiyi qaydalar 400 səhifədən artıq hüquqi mətn ilə 22000 səhifəlik milli proqramlardan təşkil olunmuşdur, ölkələr ilə təşkilatların ÜTT sistemindən tamamilə istifadə etmələri, həmin qaydaları qavrama və tətbiq etmə qabiliyyətləri ilə əlaqəlidir. Sistemin gətirmiş olduğu qaydalar, ölkələr ilə qurumlar tərəfindən lazımi qədər anlaşılıb tətbiq edildiyi təqdirdə dünya ticarət sistemi ilə müxtəlif ölkələrin rifah səviyyəsi üzərində əhəmiyyəti gözlə görünən olacaqdır.

Heç şübhəsiz ki, ÜTT-yə daxil olma hər bir dövlət üçün prioritet məsələ sayılır. Dünya ticarətinin 96%-i ÜTT-nin payına düşür. Ancaq bu məsələdə heç vəcdlə tələskənliyə yol vermək lazım deyil. Problemin həlli ilə əlaqəli bütün müsbət və mənfi cəhətlər araşdırılmalıdır. Belə düşünürük ki, təşkilata üzvlüyün birinci dövrlərində ölkə iqtisadiyyatını gözləyən mənfi təsirlərdən qorumaq mümkünsüz olsa da, ancaq onun təsirlərini azaltmaq olar. Ölkəmiz bütün hallarda daha əlverişli şərtlərlə təşkilata üzv olmağa çalışmalıdır. Azərbaycan İEOÖ statusu qəbul etməklə 7 illik güzəştli periodu qazanmalıdır. Zənnimizcə, bununla

bağlı olaraq aşağıda göstərilən işlər gerçəkləşdirilməlidir:

- ölkənin iqtisadi siyasətinin hazırlanmağında vacib yerlərdən birini tutan sahibkarlarla birlikdə işin aparılmağı,
 - dövlət köməyinin daha artıq sahələrdə saxlanılmağına nail olmaq,
 - ilk olaraq xarici rəqiblərin zərbəsinə məruz qalacaq sahələrə vergi güzəştlərini tətbiq etmək,
 - idxal tariflərinin aşağı salınmağı şəraitində kiçik və orta biznesin güzəştli kreditləşdirilməyi,
 - aqrar sahəyə büdcə yardımının artırılmağı,
 - dünyanın bir çox ölkələrində göstərilən xidmət sferası sahələrinə dövlət yardımının artırılmağı.
 - neft fondunun vəsaitlərindən istifadə edərək real sektorun texniki təminatını təkmilləşdirmək,
 - ölkənin maliyyə və təşkilati köməyi ilə sığorta və bank sektoru üçün yüksək ixtisaslı menecerlər hazırlamaq,
 - əmək haqqının səviyyəsini çoxaltmaqla əməyin stimullaşdırılmağını yüksəltmək,
 - dövlət ilə ÜTT arasında aparılan danışıqlar haqqında geniş ictimaiyyəti tanış etməklə şəffaflığı əldə etmək,
 - kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə edərək əhalini rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının vacibliyi ilə yerli məhsul almağın üstünlükləri haqda məlumatlandırmaq
 - ölkə qanunvericiliyini dünyada qəbul edilmiş normativ aktlar səviyyəsinə çatdırmaq.
- ÜTT-yə üzvlük ölkə həyatının sferalarının hamısını əhatə etmiş qanunlarda əlavə və dəyişiklik edilməyini nəzərdə tutur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 2 avqust 2006-cı il № 1583. 2. Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 11 noyabr 2008-ci il № 12.
2. “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 609 nömrəli Fərmanı.
3. ALİYEV, İlham, “Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramının 2-ci İline Həsər Olunmuş Konfrans”,
http://www.president.az/s09_speeches/speech_177_a.html, (28.04.2006).
4. Arif Şəkərəliyev, Qoşqar Şəkərəliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. Bakı, 2016. 536 s.
5. Arif Şəkərəliyev// Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər. //Bakı- 2009
6. Asəf Qəribov, Anar Əzizov, Sədaqət Əhmədova. Beynəlxalq ticarət əməliyyatları. Bakı, 2017. 256 s.
7. Azər Pənahov. Beynəlxalq iqtisadi siyasət. Bakı, 2016. 171 s.
8. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. “Qanun”. 1995
9. Cəlil Kərimov, Ayaz Orucov, Həsən İsrailov. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar. Bakı, 2012. 387 s.
10. Hikmət Babaoğlu. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq münasibətləri. Bakı, 2010. 587 s.

11. L. Cəfərov. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhı. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”. 2003
12. Lomakin Viktor Kuzmiç. Dünya iqtisadiyyatı. Bakı, “Zərdabi LTD”, 2015, 736 səh.
13. M.F. Məlikova Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin konstitusiya-hüquqi əsasları. // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. 2003, № 1.
14. Mansur Mədətov. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və daxili bazarın qorunması. Bakı, 2009. 148 s.
15. Muradov C. Azərbaycan və ÜTT: Xidmətlər Bakı-2006
16. Ruslan Xasbulatov. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Rus dilindən tərcümə. Bakı, 2015. 802 s.
17. Vaqif Rüstəmov, Faiq Camalov, Rəşad Dayıyev//Ümumdünya Ticarət Təşkilatı terminlərinin izahlı lüğəti//Bakı, 2008
18. Vüqar Bayramov//Azərbaycanın ÜTT-ə Üzvlük Prosesinin Qiymətləndirilməsi üzrə Siyasət Sənədi//Bakı, 2010

Rus dilində

19. В.С. Загашвили, Всемирная торговая организация перед лицом новых вызовов. Российский внешнеэкономический вестник, 2016, № 7. С. 14-27
20. Глобальное управление: возможности и риски / Отв. ред. – В.Г. Барановский, Н.И. Иванова. – М.: ИМЭМО РАН, 2015. – 315 с
21. Гудков И., Мизулин Н. Правила ВТО: проблемы прямого действия и эффективности мер ответственности за нарушения / "Право ВТО", 2012, № 1
22. И.И. Дюмулен, Всемирная Торговая Организация, Экономика, 2003
23. Кофи А.А “Партнерство во имя всемирного сообщества”. ООН, 1998.
24. Кофи А.Аннан “Общая судьба-новая решимость”. ООН, 2000.

25. Морозов Г.И. “Специализированные учреждения ООН в современном мире”. Москва, 1967.
26. Погодина Н.А. Функция контроля Всемирной торговой организации (ВТО) над соблюдением процедуры урегулирования споров / "Право ВТО", 2012, № 1
27. Сельское хозяйство, ВТО и устойчивое развитие в Новых независимых государствах. Москва, 2004. 75 стр.
28. Торговая политика и вступление в ВТО в целях экономического развития России и стран СНГ: Обучающий курс Института Всемирного Банка для преподавателей. Москва, 28марта- 8 апреля 2005 г. Учебные материалы в 10-и томах
29. Турбан Г.В. Всемирная торговая организация: взаимодействие государства и бизнеса. Минск: Белпринт, 2009. 144 с

İngilis dilində

30. CROWLEY, Meredith A. (2003), “An introduction to the WTO and GATT,” *Economic Perspectives, Federal Reserve Bank of Chicago*, 4Q/2003, pp. 42-57.
31. Krueger, Anne, O. (2000): “Introduction”, **The WTO, As An International Organization**, edited by Anne O. Krueger, Published by University of Chicago Pres.
32. HOCKETT, Robert. (2005), “Three (Potential) Pillars of Transnational Economic Justice: The Bretton Woods Institutions as Guarantors of Global Equal Treatment and Market Completion”, *Metaphilosophy*, Vol. 36, Nos. 1/2, pp. 102-106.
33. MAMMADOV, Alekber. (2005), “What does the WTO Membership Promise for Business People?”, *Ekspert Economic Magazine*, pp. 17-20.
34. MINISTRY of ECONOMIC DEVELOPMENT. (2005), “The Aim of The Republic of Azerbaijan in WTO Accession and Predominant Issues During Negotiations”,

<http://www.wto.org/english/docs/ACCESSION/Accessionpurposesandprinciples.doc>, (29.05.2006).

35. MEHDIZADE, Şövqi. (2005), “WTO Accession has no Alternative” *Ekspert Economic Magazine*, pp. 31-34.
36. MEMMEDGULIYEV, Mahmud. (2005), “Azerbaijan’s Accession to the WTO: Current Tendencies”, *Ekspert Economic Magazine*, p. 7.
37. PALMETER, D. and MAVROIDIS, P. “ Dispute Settlement in the World Trade Organization”, <http://www.cambridge.org/us/catalogue>, (06.06.2006).
38. PITRODA, Salil S. (1995), “From GATT to WTO: The Institutionalization Of World Trade”, *Harvard International Review*, Vol. 17 Issue 2, pp. 46-50.
39. RÜSTEMOV, Vagif. (2005), “Azerbaijan’s Accession to the WTO and Economic Reforms” *Ekspert Economic Magazine*, p. 56.
40. STATE STATISTICAL COMMITTEE of AZERBAIJAN REPUBLIC, (2005), *Azerbaijan in Figures 2005*, Seda Publication, Baku.
41. WTO, (2006), *Members and Observers*, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, (02.06.2006).
42. WTO, *The WTO Dispute Settlement Procedures : A Collection of the Relevant Legal Texts*, Cambridge University Press, 2001
43. WTO, *A Handbook on the GATS Agreement : A WTO Secretariat Publication*, Cambridge University Press, 2005
44. WTO, *The results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations*, 2002 WTO, *10 benefits of the WTO trading system*, 2004
45. *WTO Annual Report 2004*, WTO Secretariat, 2005
46. WTO, *International Trade Statistics 2007*, 2008
47. WTO Secretariat, 2005
48. WTO, *The Republic of Korea 2004*,
49. *Trade Policy Review*, WTO Secretariat, 2005

Türk dilinde

50. Başoğlu, Ufuk, Ölmezoğulları, Nalan., Parasız, İlker (2001): *Dünya Ekonomisi Küreleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi*, 2. baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa
51. Ertürk, Emin (1996): *Uluslararası İktisat, Teori-Politika, İktisadi Birleşme-Uluslararası Parasal İlişkiler*, Ekin kitabevi, y., Bursa
52. TURHAN, Ali, “Dünya Ticaret Örgütü”, *DPT*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/kutup/ticaret/turhana/dto.html>, (28.05.2006).
53. KARACA, Nil, “GATT’tan Dünya Ticaret Örgütüne” <http://www.kktcsanayiodasi.org/den20.pdf>, (29.05.2006).
54. KARLUK, Rıdvan. (2003), *Uluslararası Ekonomi*, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
55. DIŞ TİCARET MÜŞTEŞARLIĞI. (2006), “Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve DTÖ: GATT Müzakere Turları”, <http://www.dtm.gov.tr/anl/DTO>, (24.05.2006.)
56. ATAĞIŞIYEV, Müşfik. (2005), *Azerbaycan’ın Yeni Neft Siyaseti ve İktisadi Yükseliş*, Birinci Baskı, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü.
57. HASANOV, Ali. (2005), *Müasir Beynelhalk Münasibetler ve Azerbaycan’ın Harici Siyaseti*, Birinci Baskı, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü.